УзССР Давлат китоб палатаси
Гос. книжная палата

ФАЛАКИЁТ ИЛМИНИНГ СУЛТОНИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI 1994 йил

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА 14 ОКТЯБР, ЖУМА № 41-42 (3282) ● СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

Ислом КАРИМОВ:

САФАР ЧОҒИДА ШУНГА АМИН БЎЛДИМКИ, ЯНГИ ҲАЁТ ҚУРИШГА ҚАРАТИЛГАН ИСЛОҲАТ ЙЎЛИМИЗНИНГ БЕШАЛА ТАМОЙИЛИ ҲАМ ЖОЙЛАРДА ФУҚАРО ОНГИГА СИНГМОҚДА, ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТИМИЗ ОДАМЛАРГА МАЪҚУЛ БЎЛМОҚДА. СЎНГГИ УЧ ЙИЛ ИЧИДА ДАВЛАТИМИЗНИНГ УЗОҚ МУДДАТНИ ВА БУЮК МАҚСАДНИ КЎЗЛАГАН МУСТАҚИЛ ҲАМДА ЗАЛВОРЛИ СИЁСАТИНИ ЯРАТДИК. ИҚТИСОДИЙ ЖИҲАТДАН МУРАККАБ ЗАМОНДА ЯШАЁТГАНИМИЗГА ҚАРАМАСДАН ОДАМЛАРНИНГ ЧЕҲРАСИДА ТАБАССУМ ВА ХАЙРИХОҲЛИК ИФОДАСИНИ КЎРДИМ.

ВОДИЙ УЧРАШУВЛАРИ

Мустақил мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида, иқтисодиётимиз олдида бугун қандай вазифалар турибди? Ислоҳотлар қандай бормоқда? Бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтиш жараёнининг дастлабки ва энг мураккаб босқичи якунлари нималардан иборат? Юртбошимиз Ислом Каримовнинг Фарғона водийси бўйлаб қилган сафари чоғида шу ва шу каби масалалар кенг ва атрофлича муҳокама қилинди.

Мана, уч йилдирки, мустақиллик шароитида яшамоқдамиз. Бу йиллар ичида қўлга киритган ютуқларимиз, энг аввало, давлат бошқарувининг тамомила янгиланиши, хусусий мулкка нисбатан муносабатнинг кескин ўзгариши билан узвий боғлиқ. Хўжалик юритишдаги эркинлик, бу йўлдаги турли хил бюрократик тўсиқларнинг олиб ташланиши ўз самарасини кўрсата бошлади. Жойларда меҳнатга муносабат ўзгарди. Кечагидан кўра унумли ишласак, сифатли маҳсулот чиқарсак, тежамкор бўлсак шахсий даромадимиз кўпаяди, бугунгидан кўра яхши яшаймиз деган тушунча одамлар онгига тобора чуқур сингмоқда. Водийнинг жуда кўп хўжаликларида меҳнат бугунги кун талаблари даражасида эканлиги фикримизнинг далилидир.

Хусусий мулкнинг қайтадан шаклланиши ҳаётимиздаги энг муҳим ўзгаришлардан биридир. Бу йўл ҳаётимизни тубдан ўзгартириб юборади, бозорларимизни тўлдиради, фаровонликни, тўкинсочинликни таъминлайди. Хусусий тармоқ тўла шакллангач бозорда соғлом рақобат юзага келади, бундан сотувчи ҳам, харидор ҳам манфаатдор бўлади. Аммо, бу ишда нозик бир масала ҳам борки, унга жиддий эътибор берилмоғи лозим. Мулк хусусий бўлишидан қатъий назар, у умум манфаатларига, жамиятга хизмат қилишдан чалғитилмаслиги даркор. Демакки, мулкни давлат тасарруфидан чиқаришда ва хусусийлаштиришда нопок қайфиятларга йўл қўймаслик керак.

Водий учрашувларида юртбошимиз мустақилликнинг иқтисодий асосларига катта эътибор берди, суҳбатдошларини айни шу масала хусусида мушоҳада юритишга даъват этди. Иқтисодий мустақиллик — чинакам ҳуррият демакдир. Афсуски, биз ҳали-ҳануз собиқ тузум даврида ғоят устомонлик билан юзага келтирилган иқтисодий қарамлик исканжасидан қутула олганимиз йўқ. Машаққатли меҳнатимиз билан яратилаётган пахта ҳосилининг катта бир қисмини нефт маҳсулотларига бўлган эҳтиёжимизни қондириш учун сотишга мажбур бўлмоқдамиз. Четдан ғалла сотиб олишга жуда қатта маблағ . сарфланмоқда. Юртбошимизнинг таъкидлашича, агар биз ғалла ва нефт маҳсулотлари бўйича тўла мустақилликка эришсак, турмуш тарзимизда кескин ўзгариш юз беради, фаровонлигимиз ошади. Шукрлар бўлсинким, бизда бундай вазифаларни уддалай олишнинг ҳамма имкониятлари мавжуд.

Учрашувлар чоғи раҳбар маънавияти, масъулияти, унинг эл олдидаги шахсий ибрати ҳақида кўп гап борди. Бугунги раҳбар мустаҳкам эътиқодли, турли шароитларда ҳам тўғри йўл ва тўғри ечимларни топа билишга қодир, дили пок, кўзи тўқ йўлбошчи бўлмоғи керак. Шундай бўлсагина одамлар унга эргашади,

Раҳбар ўз ерини, элини, ташвишу эҳтиёжларини танимоғи, билмоғи, ҳис этмоғи керак. Сўзи ва ишининг бирлиги, камтар ва дилкашлиги, одамларни тинглай олиши, тушуниши — раҳбар маънавиятининг нодир безакларидир.

Эл орасида жонли мулоқотлар чоғи жуда кўп нарсалар ойдинлашади. Халқимизга хос юксак маънавий фазилатлар, эътиборга тушмаган янгиликлар, ибрат олса арзигулик тажрибалар юзага қалқиб чиқади. Камтарин, фидойи инсонлар билан танишамиз, уларни ўзимиз учун кашф этамиз, ишларини ҳавас қиламиз. Ва, айни пайтда бундай учрашувлар жойлардаги мавжуд камчиликларни, муаммоларни ҳам ошкор этади, биз улардан огоҳ бўламиз, биргаликда ўйлаймиз, ечим қидирамиз.

Фарғона водийси бўйлаб қилинган сафар одамлар қалбида истиқлол шарофати ила шукуҳли бир уйғониш мавжудигидан ҳаммамизни воқиф этди. Истиқлол тамойиллари озод Ватан манфаатларига хизмат қилаётгани, элу юртда мустақиллик ишига садоқат кучаётганига яна бир бор гувоҳ бўлдик. Тинчлик-тотувликнинг қадри ҳамма нарсадан азиз бўлиб турибди. Келажаги чинакам порлоқ давлат қуриш йўлидаги интилишларимиз тобора амалий тус олаётганини яна бир бор ҳис этдик. Юртбошимиз бир-биримизни руҳлантириб яшайлик, деган улуғ бир даъватни ўртага ташлади. Бу жуда муҳим гап. Руҳланган инсон қалбида буюк кечинмалар пайдо бўлади, вужудида ажиб бир тетиклик, қодирлик, қатъият юзага келади. Маънавий рағбат, вақтида айтилган эътироф кишини янги манзиллар сари чорлайди. Ва, аксинча, ҳасадгўйлик, худа— беҳудага нуқсон қидириш, асоссиз таъна, пашшадан фил ясаш каби иллатлар киши руҳини синдиради, кўнглини совутади. Афсуски, бундай «қидирувчи»ликни ўзига касб қилиб олган, бировнинг кўнглини чўктирмаса, хатосини топмаса дили хуфтон бўлиб кетадиган кишилар бор. Бундай «фаолият»дан элюрт учун, мустақиллик учун ҳеч қандай манфаат йўқ. Бас, шундай экан, юртбошимиз даъватига қўшилайлик, бир-биримизни руҳлантирайлик, бир-биримизга қанот бағишлайлик, улуғ мақсадлар йўлида бир-биримизга елкадошу сафардош бўлайлик.

БУЮК ОЛИМ МИРЗО УЛУҒБЕКНИНГ 600 ЙИЛЛИК ЮБИЛЕЙИГА БАҒИШЛАНГАН ХАЛҚАРО ИЛМИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ ҚАТНАШЧИЛАРИГА

Азиз дўстлар!
Муҳтарам меҳмонлар!

Буюк олим ва давлат арбоби Мирзо Улуғбек таваллудининг 600 йиллигига бағишланган илмий конференция қатнашчиларини самимий табриклайман.

Сизлар бугун Ўзбекистоннинг қадимий заминида Ватанимизнинг буюк фарзандларидан бири, жаҳон маърифати хазинасига бебаҳо ҳисса қўшган Мирзо Улуғбекка бўлган эҳтиромингизни изҳор этиш учун йиғилгансиз.

Мирзо Улуғбекнинг Самарқанд фалакиёт илмининг асосчиси, куррамиз осмонида нур сочиб турган 1000 дан ортиқ юлдуз тўғрисида маълумот тўплаган машҳур «Зичи Кўрагоний» муаллифи сифатидаги хизматлари жаҳонда тўла эътироф этилган.

Улуғбекнинг илмий мактаби жуда кўп машҳур олимларни тарбиялаб етиштирган, ҳозирги даврдаги Фанлар академиясининг тимсоли эди. Бу мактаб вакиллари олган кенг миқёсдаги қомусий билимлар эса, ҳозирги олимларга асрлар оша етиб келган мерос сифатида инсониятга шу пайтгача хизмат қилмоқда.

Мустақил тараққиёт йўлидан шаҳдам одимлаётган Ўзбекистон Республикаси буюк аждодларимиз — Ал Хоразмий, Ал Беруний, Ибн Сино, Улуғбек яратган улкан бойликни асраб-авайлаб ва кўпайтира бориб, жамиятимиз ҳаётидаги жиддий ислоҳотларни амалга оширишда муҳим ўрин тутиши лозим бўлган илм-фанга катта эътибор бермоқда. Биз жаҳон илмий ҳамжамияти билан бундан буён ҳам алоқаларни ҳар томонлама кенгайтиравермиз.

Халқаро илмий конференция қатнашчиларига илм-фаннинг гуллаб-яшнаши ва халқларнинг фаровонлиги йўлида самарали иш, ижодий муваффақиятлар, сиҳат-саломатлик ҳамда бахт-саодат тилайман.

Ислом КАРИМОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти

ФРАНЦУЗ ОЛИМЛАРИ ТЎЁНАСИ

XVIII — XIX асрлар ва XX аср бошларида гуркираб ривожланган жаҳон фани хазинасига салмоқли ҳисса қўшган, ҳар қандай сиёсату мафкурадан озод бўлганлиги сабабли мулоҳаза юритиш ва хулоса чиқаришда холис француз шарқшунослик мактаби октябр тўнтаришидан сўнг Марказий Осиё тарихи ва маданиятини ўрганишни деярли тўхтатиб қўйган эди. Негаки, сиёсат ва иқтисодиёт соҳалари билан бир қаторда, илмфан ҳамда маданият жабҳаларида ҳам шўролар даврида юртимиз «темир парда» ортида кун кўришга маҳкум этилганди.

80-йиллар охирига келиб, озодлик, мустақиллик шабадалари эса бошлагач, асрлар мобайнида Шарқ билан Ғарбни боғлаб турган Буюк Ипак йўлининг чорраҳасида жойлашган кўҳна юртимиз тарихи ва маданиятига қизиқиш овруполик, биринчи галда франция шарқшуносларини яна зиёратларга, қадимий қўлёзмаларни ўрганишга, илмий тадқиқотларни, француз шарқшунослик мактаби анъаналарини давом эттиришга ундади. Натижада сўнгги йилларнинг ўзидаёқ француз шарқшунослари қаламига мансуб ўнлаб илмий рисолалар босилиб чиқди. Улар орасида профессор Бакэ Граммон томонидан амалга оширилган ва ЮНЕСКО иштирокида нашр қилинган «Бобурнома»нинг французча таржимаси, Люсйен Кереннинг «Соҳибқирон Темур салтанати» китоби, Жан-Пол Рунинг «Турклар тарихи» ва «Бобур» асарлари, Жан Обен, Оливие Руа, Катрин Пужол ва бошқа олимларнинг рисола ҳамда илмий мақолалари бор.

Республикамиз Президенти Ислом Каримовнинг Францияга ташрифи, Франция Президенти Ф. Миттераннинг Ўзбекистонга сафари доирасида имзоланган ҳужжатлар мамлакатларимиз орасидаги илмий-маданий ҳамкорликнинг ҳам авж олишига асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Давоми бешинчи бетда

ULUG BEG
LE PRINCE ASTRONOME
sous la direction de
FRÉDÉRIQUE BEAUPERTUIS-BRESSAND
Association pour l'Art et l'Histoire Timurides
et les échanges culturels franco-ouzbeks

«Темурий» журнали махсус сонининг муқоваси.

Туркияда сақланаётган ва журналдан ўрин олган қадимги миниатюра: «Али Қушчи Туркия султони Маҳмад Иккинчига Улуғбекнинг юлдузлар жадвалини тақдим этмоқда».

Барот БОЙҚОБИЛОВ
Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Республикаси Давлат мукофоти соҳиби

БЕШИК

Улуғбек бош қўйган меҳроб — Самарқанд,
Улуғбек порлатган офтоб — Самарқанд.
Самарқанд — улуғлар жилмайган бешик,
Самарқанд — улуғлар улғайган бешик.
Мен ўша бешикда камолга етдим,
Шеър ёзмакдек хайри аъмолга етдим.
Мен ўша бешикда олампаноҳни,
Буюк кишиси деб билдим Аллоҳни.
Мен ўша бешикда кўрдим руҳини,
Дунёни забт этган зўр шукуҳини.
Мен ўша бешикда кўрдим авлодин,
Бошига кўтармиш улуғ аждодин.
Мен ўша бешикда англадим аён
Нечоғлик шавкатли олими жаҳон.
Мен ўша бешикда боқдим мозийга,
Не мозий, мозийдек умри боқийга.
Комил инсон зилол ичган булоқдан
Баҳра топиб, боқдим унга йироқдан.
Улуғ зотлар суҳбатида кўрдим бот,
Имдод тилаб, этдим унга муножот.
Самарқанд тахтида Мирзо Улуғбек
Оламда одил шоҳ йўқдир унингдек.
Адолат ўрнатиб мулки азимда
Мулки Турон аҳлин кўрди таъзимда.
Темурхон авлоди ичра улуғ бек,
Не улуғ, қадами азиз, қутлуғ бек.
Маърифат чироғин ёқиб, нур сочди,
Илм махзанидан гўё дур сочди.
Улуснинг меҳрига дили тўлуғ бек,
Бошида кўтарди мулкини туғдек.
Юксак осмон сари ул солиб назар
Қоронғи самони этди мунаввар.
Қалб кўрин гўёки адади йўқдек,
Каҳкашон саҳнига сочилмиш чўғдек.
Юлдузлар кўнглига солиб қўлини,
Кўрсатиб бермишдир юрар йўлини.
Олам аро қуриб якто бир расад,
Фан аҳли бошида жилмайди омад.
«Зижи Кўрагоний» жадвалин тузиб,
Фалак илмида ул кетмишдир ўзиб.
Ҳамонки, бу расад амалиётда,
Нодир кашфиётдир фалакиётда.
Истиқлол айёми аҳли замона
Улуғбек ҳақида айтур фасона.
Бир давронки, озодлик замонида
Аҳли ўзбек илму фан маконида.
Рўйи замин олимлари бўлган жаъм,
Мадрасалар аро ёнур минглаб шаъм.
Султонидан Самарқанд кўнгли тўқдек,
Шаҳри дилкушо йўқ, балки унингдек.
Самарқанд довруғи оламни тутган,
Руму Ажаму Шом Фарангга етган.
Олмондин Ҳиндғача, Чиндин то Юнон
Самарқанд васфидан ўқийди достон.
Эҳтиром тахтида Мирзо Улуғбек,
Аъламул-уламо йўқдир унингдек!

Рамз БОБОЖОН:

ИФТИХОРГА АРЗИГУЛИК ЙИЛЛАР

— Авваламбор шуни айтишим керак-ки, олтмиш йиллик умр, айниқса, адабиёт учун ниҳоятда қисқа. Лекин, ҳамма нарса, шу жумладан, умр ҳам ўз мазмуни билан, ўз салмоғи билан баҳоланади, қадр топади. Хўш, 60 йил бизнинг адабиётимиз учун, ўзбек адабиёти учун нималарни ато этди? Буни бир оғиз сўз ёки бир варақ қоғоз орқали ифодалаш қийин. Лекин миллий адабиётимизнинг олтмиш йиллик умрига бир нигоҳ ташласак, унда баланд-пастликларни, тор ва кенгликларни кўрамиз. Босиб ўтилган бу йўлдаги қувонч ва азобларни ҳис этамиз.

Менинг назаримда, Президентимиз имзо чеккан бу ҳукумат қарори — мустақиллигимизнинг маънавий неъмати, мустақил юртимизнинг ижодий ташкилоти фаолиятига нисбатан рағбат, бўлди. Аслида, биз ифтихор билан тилга олиб турган жонажон уюшмамизнинг биринчи ғиштларини ўз етук асарлари билан унутилмас устозларимиз — Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Ғафур Ғулом, Ойбек, Ҳамид Олимжонлар қўйиб кетган. Қутлуғ тўйимиз арафасида биз уларнинг руҳлари олдида бош эгиш билан ўзимизнинг шогирдлик бурчимизни ўташимиз керак.

А. Қаҳҳорнинг «Синчалак» асаридаги Саида образи прототипи Турсуной Каримова (чапдан иккинчи) адиблар — Асқад Мухтор, Абдулла Қаҳҳор, Кибриё Қаҳҳорова, Насрулло Охундий, Саид Аҳмад ва Собир Абдулла даврасида. 60-йиллар.

Мен учун Ёзувчилар уюшмасининг олтмиш йиллиги ниҳоятда қадрли, зотан, шу уюшмага ҳақиқий аъзо бўлиб кирганимга ҳам бу йил роппа-роса эллик йил тўлади. Демак, мен учун бу — қўшалоқ байрам. Лекин мана шу қутлуғ кунларга етиб келгунгача, сир эмас, неча бор йиқилиб-турдик, неча марта ижод машаққатларини, азоб ва уқубатларни чекдик. Айни пайтда, имонимиз устун келиб, довонлар ошдик, жилд-жилд китобларимиз чиқди, асарларимиз нафақат ўз юртимизда, ҳатто хорижий мамлакатларда ўз ўқувчиларини топди. Бу билан албатта фахрланамиз.

Шуни айтиб ўтишим кераки, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида ишлаган йилларимда кўплаб халқаро учрашувларини, қардош халқлар адабиёти кунларини ўтказишга мушарраф бўлдик. Айниқса, ёш қаламкашлар семинарлари, йиғинлари, анжуманлари, машғулотлари тез-тез бўлиб турарди. Мақтансам-мақтанмасам, ҳозирги машҳур адиб ва шоирларимиз — Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Жамол Камол, Ўлмас Умарбеков, Омон Матжон, Гулчеҳралар (албатта, буларнинг ҳаммасини номма-ном санаш қийин), мана, бугунга келиб жамул-жам, серҳосил боғ яратгандай, кўзимизни қувонтириб турибди, ўз асарлари билан халқимизга маъқул ва манзур.

Кези келганда шуни айтмоқчиманки, Ёзувчилар уюшмаси билан Адабиёт жамғармаси ҳам маънавий, ҳам моддий мададкор бўлиб келган эди.

Ўша йиллари нашриётлар билан ҳамкорликда биринчи марта кўп жилдлик асарларни нашр қилиш ишлари йўлга қўйилди. Жумладан, Алишер Навоийнинг ўн беш жилдлик асарлар тўплами, ўзбек адабиёти антологияси (ўзбек ва рус тилларида), қирқ жилдлик ўзбек халқ оғзаки ижоди намуналари, кўпжилдлик ўзбек романлари ва бошқалар. Шунингдек, адабиётимизнинг йирик намояндаларининг асарлари чет тилларга таржима қилиниб, адабий алоқалар мустаҳкамланиб борди.

Гапимни якунлар эканман, қаламкаш дўстларимга, шогирду устозларимга соғ-саломатлик, узоқ умр, қолаверса, аҳиллик, ҳамжиҳатлик, биродарлик, меҳр-оқибат ва ижодий парвозлар тилайман. Халқимнинг олдида ўзимни ҳамиша бурчли деб биламан. Зеро, халқ ва ёзувчи ҳамиша ҳамдард ва ҳамнафасдир.

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИНИНГ 60 ЙИЛЛИГИ

УНУТМАНГ!

Азиз муштарийлар!

Мамлакатимизда газета ва журналларга 1995 йил учун обуна давом этмоқда. Агар хонадонингизга доимо нур ёғилиб туришини истасангиз «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»га обуна бўлинг. Газетамизда эълон қилинадиган сара шеърлар, ҳикоялар, тарихимиз, бугунги кунимиз муаммолари ҳақидаги мақолалар сизни бефарқ қолдирмаслигига, қалбингизга нур олиб киришига ишонамиз.

Обуна барча алоқа бўлимларида чекланмаган миқдорда қабул қилинмоқда.

Обуна баҳоси қуйидагича:
БИР ЙИЛГА — 174 СЎМ
ОЛТИ ОЙГА— 87 СЎМ
УЧ ОЙГА— 43 СЎМ 50 ТИЙИН.

Севимли ҳафталигингизга ўз вақтида обуна бўлишни унутманг

Ўзбеклар ва дунё

Яратганнинг яхши кунлари

КАРВОН ЯРИМ ТУНДА ЙЎЛГА ЧИҚДИ. Йўл олис, замон нотинч эди. Ўн етти оила жам бўлиб, ҳадик-хавотирда қорама-қора боришарди. Юлдузлар осмонга бодроқдек сочилган, фақат уларгина ҳамма нарсадан огоҳ, ҳаммага юпанч ва йўл кўрсатувчи эди.

Касби, унинг тарихий обидалари, муҳташам сардобалар ортда қолиб кетди. Карвон Жайҳун сари интиларди. Ҳали ўн еттига ҳам тўлиб-тўлмаган Ғиёсиддин юртдан бош олиб кетишни сира хаёлига келтирмаган эди. Ўзини масканидан айрилган қушдек ғариб сезар, гўё ота-онаси бағридан бутунлай кетаётганга ўхшарди. Зим-зиё тунда ёшли кўзлари билан ортга бурилиб, пичирлади:

— Хайр онажон диёр. Хайр аждодлар хоки. Хайр Султон Мирҳайдар бобо! Сизларни тавоф этиш яна насиб бўлармикан? Қачон юрт бошидан қора булутлар арийди? Қачон Ватан озод бўлади?

Падари бузруквори ва волидаи муҳтарамаси билан хайрлашиш жуда оғир бўлди. Бу манзара бир умрга хаёлида муҳрланиб қолди.

— Болам, сени тоғангга ишониб топширдим. Бир тоға етти отанинг ўрнига ўтармиш. Ёнида бўл... Қирқ йил қирон келса ҳам оллоҳим суйган бандасини асрайди. Бошинг тошдан бўлсин. Бизларни ўйлама, юртга не бўлса, бошимизга не келса, шуни кўрамиз. Бироқ сен ёшсан, ёш умрингни завол қилма. Нотанти замоннинг довуллари тингунча бу тало-тўплардан четда юра тур. Яратганнинг яхши кунлари ҳам бордир...

Онаизор ўксиб-ўксиб йиғлади. Унинг юраги ҳам безовта эди. Наҳотки, дийдорлашиш энди у дунёга қолган бўлса?! Ғиёсиддин шулар ҳақида ўйлаб борар, энди қачон уларнинг руҳсорига тўйиб боқаман, дея кўзларида ёш айланарди.

Одам боласи борки, яхши кундан ўзга элларга улоқиб кетмайди. Киндик қони томган заминдан бош олиб кетишга ҳеч кимнинг кўзи қиймайди. Алам ўтса, ситам етсагина шунга мажбур бўлади... Эсинг борида этакни ёпиб, ўзга жойлардан паноҳ изламасанг жон сақлаш ҳам омонат эди ўшанда. Хат-саводли, ҳунарли, ўзини англаган зот борки мустабид тузум пешволари душман ҳисоблар, уларга ишонишмас, ғирром сиёсати фош бўлишидан чўчишарди. Шу сабаб бирни диндор деб қамоққа тиқар, яна бирни қулоқ қилиб бадарға этарди. Ғиёсиддиннинг отасини ҳам отини сотгани учун қулоқсан, деб қамашди. Қулоқнинг фарзанди сифатида уларнинг тинчи бузилди. Яна қанчадан-қанча касбиликлар бундай зуғумлардан юрак олдириб қўйишганди.

Жайҳун ортидаги тинчроқ ерларни мўлжал олиб йўлга чиққан ўн етти оила шундан безовта, шундан беҳаловот бўлиб жон асраш ташвишига тушган. Тоға уларга бош бўлди.

— Биродарлар, мен Авғонни яхши биламан, савдо-сотиқ қилиб кўп борганман. Ҳозирча у ерга шўронинг қадами теккани йўқ. Юрт тинчигунча ўша ёқда яшаб турсак бўлади, — деди.

Фақат Касбигина эмас Қовчину Бешкент, Чороғилу Нишон, Саройу Жалажин, яна ўнлаб қишлоқлар аста-секин ҳувуллаб қола бошлади. Энди уларга касбилик ўн етти оила ҳам қўшилди....

Карвон иккинчи куни ҳуфтон чоғи қамишзор шовуллаб ётган Жайҳун соҳилига жадаллаб келди. Шитоб-ла айқириб оқаётган дарёдан ўтиш бениҳоя мушкул, қил кўприкка юзма-юз келгандек бир гап эди. Мешкопчиларнинг дағ-дағаси эса ўтакани ёради: «Бу сенга ўн еттинчи йил, Бухоро амирлигининг замони эмас, биродар, — дейди. — Ўттиз иккинчи йил замон оғир... Аямасдан отади. Ё дарёга ғарқ қилади... Кўнсаларинг шарт шу: ҳеч кимдан садо чиқмаслиги керак. Бехосдан чинқириб юборувчи гўдаклар бўлса ҳаммангнинг ҳолинг вой, дарёдан ўтувчини ҳам, ўтказиб қўювчини ҳам тутиб беради. Шу боис...

Ҳамма сукутга чўмиб қолди. Илҳақ бўлиб тоғадан садо кутишди. Тоға ўйлаб-ўйлаб охири қиличдек кесиб гапирди:

— Менинг гапим гап! Сизлар айтганча бўлади. Ҳеч қандай овоз чиқмайди биздан!

Жайҳун қирғоғини ялаб-юлқаб, пишқириб оқиб ётибди. Қоронғида соҳилларни кўз илғамайди. Қуюқ қамишзор ичидан чиқиб келган қайиқлар чайқала-чайқала Карки тамонга интилади. Карвон Жайҳундан ўтиши билан Андхўй томонга жадаллаб кетди. Ҳадик-хавотир босилгандек эди. Қувғиндаги одамлар худога шукур дедилар. Тонг бўзариб келарди. Олдинда, Ғиёсиддиннинг кўз ўнгида батамом нотаниш манзаралар намоён бўлди. Олис-олисларда сервиқор Банди Туркистон тоғлари салобат тўкиб турарди.

ҒИЁСИДДИН ШУ ТОҒЛАР ЭТАГИДАГИ қишлоқларда кун кечирди. Косиблик, махсидўзлик қилди. Тоғаси қизига уйлаб қўйганидан сўнг савдо, тижоратга шўнғиди, кичикроқ дўкон очди. Ўттиз еттинчи йилнинг машъум хабарлари дарё ошиб бу жойларга ҳам етиб борган, кўпчиликни ватанга қайтишдан ноумид қилиб қўйган эди.

Ғиёсиддин ва Муаззамхонлар фарзандли бўлишди. Савдо кўп вақтни оларди. Шу ишлар билан у Покистону Ҳиндистон тарафларга бориб келди. Уруш йилларида она юрт билан алоқа боғлашга бўлган уринишлар чиппакка чиқди. Шўролар дарёнинг икки ортидаги қариндошларни бир-бирига қўшмаслик учун жон-жаҳдлари билан тиришдилар.

60-йилларнинг ўрталарига келиб ватандошларнинг бир-бирларига хат-хабар ёзиб туришига сал имкон берилди. Борди-келдига ҳам рўхсат бўлади, деган хабарлар тарқалди. Биров бунга ишониб-ишонмай вақт пойлар, биров минг бир тўсиқни енгиб, бор-йўғини сотиб бориб ҳам келарди... Бу вақтга келиб Ғиёсиддин аканинг фарзандлари бирин-кетин вояга етишди, уларни ўқитиш, уйли-жойли қилиш керак эди. Ота жаҳон кезиб тил билишнинг аҳамияти нечоғлик катта эканини ҳис этди. Болалари, невараларини ҳам турли хорижий тилларни ўрганишга, замонавий техник касбларни эгаллашга даъват этди. Фарзандларининг бири Кобулда, бири Истанбулда, яна бири Ҳиндистонда таҳсил олди.

У энди яхши кунлар келса, юртдан хабар оламан, дея интиқ яшаётган кезларда кутилмаганда Афғон тупроғида уруш бошланди. Бир пайтлар киндик қони томган жойларни ташлаб келиб, Афғонистондан паноҳ топган одамлар энди бу ерни ҳам ташлаб бутун жаҳон бўйлаб тентираб кетишга мажбур бўлдилар.

Ғиёсиддин ота турли хорижий давлатларда ўқиётган фарзандаларига хат йўллаб: «Шошмай туринглар, иложи бўлса ўша жойлардан бизга ҳам уй-жой топинглар», деб мурожаат қилди. Иккинчи ўғли Сайфиддин Насафий шу сабабдан Покистоннинг Пешовор шаҳрида яшаб қолди. Микробиология бўйича фан доктори бўлиб етишган катта қизи Марям Жайҳун Истанбулда ўқиб, турмушга чиқди. Шу шаҳарда ўзининг хусусий муолажа тармоғини очди. Кичик қизи Ойша Насафий эса Францияда ўқиб, ишлаб қолди.

Афғонистондан Ҳиндистон сари юзланган, бироз фурсат бу мамлакатда яшаган Ғиёсиддин ота умр йўлдоши Муаззам ая, ўғиллари Сирожиддин, Нажмиддин, неваралари Жалолиддин ва Жамолиддин билан биргаликда ниҳоят Американинг Чикого шаҳридан қўним топдилар. Афғон уруши сабаб бутун бир оила дунёнинг турфа мамлакатларига сочилиб кетди. Уларнинг Афғонистонда бирга турган энг яқин қариндошлари эса араб мамлакатларига бориб макон тутишди. Тақдир бешафқат деганлари балки шудир.

ЯРАТГАННИНГ ЯХШИ КУНЛАРИ ҲАМ БОРДИР!»

Ғиёсиддин ота ўттиз иккинчи йилнинг ўша қора кунлари жигаргўшалари билан хайрлашаётганда отаси айтган шу сўзларни олтмиш йил кўксида олиб юрди. Ҳар эслаганда юраги бир ҳаприқиб, юрт тарафдан мужда кутди. Ўшанда яратганнинг яхши кунлари орадан олтмиш йил ўтиб келишини сира тасаввур этмаган экан. Радиодан **«Ўзбекистон мустақил давлат бўлди. Президент Каримов истиқлол байроғини кўтарди»** деган овозларни эшитдию севинчдан шошиб қолди. Ўғиллари, невараларига ҳозиргина радиодан эшитган бу хушхабарни айтаётиб кўзлари ёшланди, суюнганидан каловланиб гапиролмай қолди. Қанот боғлаб юрт тарафга учгиси келди. Қани шу тоб имкон бўлса-ю, тақдир тақозоси билан дунёнинг турфа бурчакларига тарқаб кетган фарзандлари, жигаргўшалари, қавмларини тўплаб ҳаммасини она юртга — Ўзбекистонга чорласа.

Бироқ, шўроларга кўп алданган одамлар анча хушёр бўлиб қолишган. Ҳали улар озод ватаннинг мустақил қадамларини кузатиши, унинг мавқеига тўла ишонч ҳосил қилмоқлари керак эди.

Узоқ йиллар Ватандан мужда кутиб, қайтиб боришга имкон туғилармикан, дея кўзлари нигорон бўлган саксон ёшли отахон тинчини йўқотди-қўйди. Ҳар куни радиога қулоқ тутади. Газеталардаги хабарларни кўз нурини тўкиб эринмасдан ўқиб боради. Истиқлол қучган элнинг, озод Ватанинг сиёсати қандай? У шўролар тузумидан нимаси билан фарқланади? Чет элларда ватан доғида куйиб юрган ўз фарзандларини қачон бағрига чорлайди?

Ғиёсиддин ота гарчи уммон ортидаги Чикаго шаҳрида бўлса-да, она Ватан билан ҳамнафас, ҳамқадам яшади. Ўзбекистон истиқлолининг алп қадамларини кузатиб борди. Ватан ўзининг асрий шуҳратини, маънавий қадриятларини тиклаётганини эшитиб қувонди. Ҳар бир куни она дийдорига узоқ талпинган дилбанд янглиғ бемисл соғинч билан ўтарди.

Ниҳоят, 1992 йилнинг 2 март куни бўлган тарихий воқеа отага зўр қанот, қудрат бахш этди. У ўғиллари, неваралари билан машинада ўн олти соат йўл босиб Чикагодан Нью-Йоркка етиб келди. Шу куни БМТ биноси пештоқида илк бор мустақил Ўзбекистон Республикасининг давлат байроғи ҳилпиради.

Улар бу қутлуғ воқеанинг шоҳиди бўлдилар. Уни қалбда ғурур, кўзда севинч ёшлари билан нишонладилар. Ғиёсиддин ота сингари хорижда Ватан фироқида яшаётган минг-минглаб ўзбекларнинг юртимиз озодлиги ва ҳурриятимизга ишончлари тоғдай ўсди.

— Болаларим, ана энди бемалол Ватанга бораверинглар, — деди ота Чикагога қайтаётиб. — Ўғлим Нажмиддин, сенинг шу томонга йўлинг тушиб турибди. Зинҳор она юртни кўрмасдан қайтма. Тез йўлини топгину жигаргўшаларимдан хабар олиб кел. Жиянларимга айт, таклиф қоғози юборишсин. Йўл тадоригини кўринглар. Кўзим Ватан жамолига тезроқ тўйсин...

Ана шундай соғинчда яшаётган Ғиёсиддин ота оиласи ҳақида илк бор газетамизнинг Америкадаги мухбири хабар берган эди. Шундан сўнг отанинг Касби туманидаги қариндош-уруғлари, жиянлари, сингиллари ундан хабар топишди. Бир-бирларига мактублар, телеграммалар йўллашди. Ғиёсиддин ота ва Муаззам аяларга юртга келиш учун таклифнома юборилди. Дастлаб отанинг кичик ўғли Нажмиддин Қашқадарёга келиб, бир ойча юриб кетди. Қариндош уруғлар дийдорлашиб, қувончларини элу юрт билан баҳам кўришди. Бамисли уни кафтларида олиб юргандек сийлашди.

Нажмиддин юртда кўрган-кечирганлари, ўзини қандай эъзоз билан кутганлари, жигарбандларининг дуоюю саломларини видеотасмага тушириб, Чикагога равона бўлди.

Ғиёсиддин ота қалбининг туб-тубидаги Сталин замонидан қолган қўрқув ҳисси буткул тарқаб кетди. Кўнгли кундай ёришди. Ошёнига талпинган қушдай йўлга отланди.

Самолёт Тошкент заминига қўниши билан «Мени «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» таҳририятига олиб боринглар», деб илтимос қилди. Ўзи ва оиласи ҳақида илк бор хабар берган, жигарбандлари билан топиштирган газетага шахсан миннатдорчилик билдириб ўтишни ўзларига бурч деб билди. Буни қарангки, ота юрт сафари қариб Чикагога қайтиш олдидан ҳам таҳририятга келиб, биз билан хўшлашиб кетишни ўзларига фарз ҳисобладилар.

Унинг қадимий Касбига ташрифи қишлоқдошлари учун катта тўй бўлиб кетди. Бироқ Ғиёсиддин ота қишлоққа қадам қўйиши билан Султон Мирҳайдар мақбарасига олиб боришларини илтимос қилди. Тарихий қадамжони зиёрат этгач, шу жой қабристонидаги ота-оналари хилхоналарини ҳам тавоф этди. Уларнинг руҳларига тиловот қилди. Сўнгра олтмиш йил бурун яшаган ҳовли-жойлари ўрнини тусмоллаб топиб, харобага айланган маскан ўрнида ўзоқ вақт хаёлга чўмиб йиғлаб ўтирди...

Бутун Касби аҳли у кишини азиз меҳмон деб қаршилади, жиянлари уйига одам сиғмай кетди. Уни жуда кўп қишлоқлардан таниш-билишлари, олис ёшликдаги ошна-оғайнилари сўраб-суриштириб келишар, кўз ёш билан дийдорлашар эдилар. Отани уйларига, тўйларига таклиф этишарди. Нима бу? Олтмиш йиллик айрилиқнинг мукофотими? Ё шунча йил она Ватанни унутмаган, уни соғиниб яшаган, юрт бошидан зўравон тузумнинг қора булутлари аришини худодан тилаб, бу кунни сабр-бардош билан кутган инсонга тақдирнинг бир иноятими?

Ғиёсиддин отанинг назарида эса яратганнинг яхши кунларига етгани шу эди: «Дилдаги энг катта армоним Ватан дийдори эди. Оллоҳга шукр, кўзим тириклигида, саксон ёшимда ниятимга етказди. Она юртни кўрдим, тупроғини кўзимга суртдим. Энди армоним йўқ!».

Отага қишлоқдошлари, қариндош-уруғларининг лутф-эҳтиромларидан ҳам кўра жияни Олимбойнинг савоб ишлари кўп ёқди. Аввало, Олимбой Султон Мирҳайдар мақбараси тарихий ёдгорлигини улуғ авлиёлар, ота-боболар, аждодлар руҳига катта эҳтиром билан таъмирлатибди. Зиёратгоҳ юз очиб, обод бўлибди. Қолаверса, жияни қишлоқдошларининг бошини қўшиб, уларни яна бир савоб ишга бошлабди. Қишлоқ марказида маҳобатли масжид, миллий чойхона тикланибди. Олимбой бинонинг тарихини яратишда кўп изланибди. Қадимий меъморий обидаларга уйғун, ажойиб лойиҳа чизиб берибди. Қурилишни ҳам ўзи бош бўлган усталар олиб боришиб, Самарқанду Шаҳрисабздан чоркунжак ғиштлар, нақшланган кошинлар келтириб иморатни хўб зийнатлашибди. Мураккаб муҳандислик ечимлари қўлланиб, бино маҳобатли иншоотга айланибди. Юқориси масжид, унинг ён томонидан кириладиган пойдевор қисми эса тикувчилик, дурадгорлик устахоналари учун жой. Қиз-жувонларга ишхона. Ҳафсала қилинса, қишлоқ кутубхонасини ҳам бемалол шу ерга жойлаштириш мумкин. Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг «Дилинг Оллоҳдаю, қўлинг ишда бўлсин!» деган ўгитларига бундан ортиқ амалий жавоб бўлурми!

Олимбойнинг ёш бўлишига қарамай, бош бўлиб ўзи бино қилган масжидга қатнаб намоз ўқиётгани, кўп ёшларга ибрат кўрсатиб, уларни инсофу диёнатга чорлаётганидан руҳланган тоға «кўп яшанг!» деб дуо қилди...

ҒИЁСИДДИН ОТА АВГУСТНИНГ охирларида Ватанга иккинчи бор келди. Орадан ўтган икки йил ичида олтмиш йиллик айрилиқ давомида узилган ришталарни боғлаш йўлида катта-катта ишларни ҳам қилиб улгурди. Бўйдоқ ўғлию невараларини юрт томондан уйланинглар, деб тарғиб қилди. Икки йил аввал ўзи билан бирга келган невараси Жалолиддин Тошкентда Гулсара исмли қиз билан танишиб қолган эди. Ўша йили кузда пойтахтнинг муҳташам кошоналаридан бирида уларнинг тўйи бўлиб ўтди. Бу тўйга Америкаю Туркиядан, Афғонистону Қашқадарёнинг Касбисиддин Ғиёсиддин отанинг уруғ-аймоқлари йиғилиб келдилар. Яқинда Чикагодан Тошкентга иккинчи бор келиш учун йўл тадоригини кўраётганда улардан чеваралик ҳам бўлди. Унга Темур Турон деб исм қўйдилар.

Ғиёсиддин ота юрт озодлигини илк бор келиб кўриб кетган кичик ўғли Нажмиддинни Касбидаги жияни Олимбойнинг қизи Шахлохонга уйлантириб қўйди. Қишлоқда катта тўй бўлди. Бу тўй олтмиш йил аввал узилган ришталарни қайтадан, ҳеч узилмас қилиб боғлади.

Ҳали Ғиёсиддин Насафийнинг не-не умидлари бор... Ёши саксондан ошган, бироқ тетик ва ўктам отахон билан узоқ суҳбатлашамиз. Ўтган сафар келиб кетганингиздан буён кўп ўзгаришлар бўлди, сиз ҳам уларни сезган бўлсангиз керак, деймиз. У киши бироз ўйлаб жавоб қиладилар:

— Икки йил аввал келганимда туманимиз Улянов номи билан аталар эди. Қарши билан Касби ўртасидаги катта йўл чорраҳасида болшавойлар даҳосининг зўр бир ҳайкалини кўрганман. Бироқ уни ўша кунлари шу йўлдан ўтаётиб олиб ташлаётганларига ҳам кўзим тушганди. Бу гал эса ўша даҳо ҳайкалининг ўрни гулзор қилинганинигина эмас, туманимиздан номи буткул ўчганини ҳам кўрдим.

— Сиз дунё кўрган, жаҳон кезган одамсиз. Ёшингиз ҳам табаррук, — деймиз у кишига. —Мана, юртимиз озодликка эришди. Иккинчи бор келиб кетяпсиз. Хўш, кўнглингиздан нималар кечяпти? Элдошларингизга айтадиган гапларингиз ҳам бордир?..

Ҳа, бўтам, айтадиган гапларим жуда кўп, дейдилар отахон оҳиста-оҳиста сўзлаб, фақат оғир ботмаса айтаман. Сиз ўйламанг, бу одам жуда бадавлат, осмондан туриб сўзлайди деб. Йўқ, асло ундай эмас. Мен Америкадаги ўрта ҳол бир ўзбек оиласига бошчиман. Болаларимнинг топганига қаноат қилиб яшайман. Уларнинг сиз ўйлаганчалик катта дўкони ҳам, савдо-тижорат тармоғи ҳам йўқ. Мен бир пайтлар қувватим борида шуғулланганман, холос. Болаларим эса илм-ҳунар йўлидан кетишди. Юқори малака эгаллашди. Шу ҳунарлари эвазига, яна жуда қаттиқ ишлашлари туфайли нисбатан яхши яшаймиз. Бироқ ҳар нарсадан тийиб-тежаймиз. Бизларда исрофгарчилик деган нарса умуман йўқ.

Мен буларни айтаётганимнинг боиси, сиз хафа бўлмангу ўғлим, бизнинг элдошларимиз шўро замонида исрофгарчиликка, ичкиликбозликка роса ўрганиб қолишган кўринади. Ўйлаб-ўйлаб ҳайрон қоламан. Шундай катта-катта, тўкин-сочин тўйлар бизга ҳозир зарурмикан?! Одамлар бир-бирларидан қолмаслик учун йиғиб-йиғиб тўй қиларкан. Ахир йиғилган мол-мулк бойликка-бойлик қўшиши керак. Ўша одам фарзандларининг келажагини таъминлаши керак. Яхши илм олишга, ҳунар эгаллашга, соғ-саломат яшашга сарфланиши керак...

Отахоннинг бу сўзларини қайта-қайта эсларканман она юрт жамолига тўйган, бироқ узоқ йиллик айрилиқ жафоларидан буткул фориғ бўла олмаган инсоннинг изтиробли ўйларини ҳис этгандай бўламан. Йўқ, у Ватанга келиб ўзини асло бегона сезгани йўқ. Шунча йил юртидан айри тушгани билан минг-минглаб жон ришталари уни аждодлар ҳоки ётган заминга боғлаб турибди. Ота буларни бутун вужуди билан ҳис этади. Бироқ олтмиш йил жаҳон кезиб руҳиятига сингдирган аъмоллар таъсири ҳам йўқ эмас. Ўтган йиллар фақат Ватандан олисда яшаган одамлар руҳиятида эмас, бизнинг руҳимизда ҳам не-не бурилишлар, ўзгаришлар ясагани сир эмас-ку.

У олтмиш йил бурун дуч келган ҳаёт-мамот чорраҳаларида бирдан бир мақбул йўлни топиб кетгандай эди. Бугун Ватанга қайтиб, уни икки бор зиёрат этиб, яна улкан йўллар чорраҳасида тургандай сезди ўзини.

ҒИЁСИДДИН ОТА ВА МУАЗЗАМ АЯЛАР ҳозир яшаб турган маконлари — Американинг Чикаго шаҳрига қайтиб кетдилар. Йўл олдидан отахон билан хайр-хўшлашдик. Оқ йўл тиладик. У киши бизга ҳам боринглар, дедилар. Ўз навбатида биз энди яна қачон келасиз, деб сўрадик. Ғиёсиддин ота бир оз сукут қилдилар-да шундай дедилар: «Иншооллоҳ, тангри насиб этган куни келарман...». Сўнг яратганнинг яхши кунлари келиб юрт озод бўлгани, истаган мамлакатга бориб-келиш йўллари очилгани учун шукроналар айтди. Ҳамон қулоқларим остида отанинг ушбу сўзлари акс-садо бериб турибди:

«Ватан озод бўлди. Энди руҳимизни ҳам поклайлик!».

Мурод АБДУЛЛА

МУҲАММАД ФУЗУЛИЙНИНГ 500 ЙИЛЛИГИ

БУТУН ШАРҚНИНГ ҒУРУРИ

Улуғ Тангри Кунчиқарнинг манглайига кўп буюк инсонларни буюрган. Шулардан бири Муҳаммад Фузулийдир. Фузулий ғазаллари шоҳлар базмларида ҳам, ғариблар кулбасида ҳам бир хил меҳру муҳаббат билан ўқилган, ҳайрату таҳсинлар билан тингланган. Биз баъзан «Шоир яшаган замон мезони билан ўлчасак, унинг ижоди ўз даврдошларига нисбатан анча илғор эканининг гувоҳи бўламиз» қабилидаги «баҳо»ларни эшитиб қоламиз. Фузулий ҳақида биров бундай дея олмайди. Чунки камдан-кам шоирга насиб этадиган бу истеъдод шундайки, унинг соҳиби барча даврларда бир хил юксакликда туради ва барча замонлардаги шеърпарастларга замондошдир. Нега шундай? Нега Фузулийнинг ғазалларини ҳар бир авлод қўшиқ қилиб айтади ва ҳар бир авлод уларни янгилаб кетади?

Қад анор ал-ишқу лил-ушшоқи минҳожал худо,
Солики роҳи ҳақиқат ишқа айлар иқтидо...

Шоирнинг машҳур ғазалларидан бири ана шундай муқаддас калом сатрлари билан бошланади, Бунинг мазмуни шудир: «Ишқ— ошиқларга тўғри йўлни ёритиб беради. Шунинг учун ҳақиқат йўлчилари ишққа эргашадилар».

Шу маъно Муҳаммад Фузулий ғазалиётининг ўзагини ташкил қилади.

Фузулийча ишқ нажот. Шунинг учун шоир туркона сўзларни яшиндек чақнатиб, момоқалдироқдек гулдиратиб тирикчилик ташвишлари аро ғимирлаб юрган бандаларни ишққа чорлайди:

Эй кўнгил, ёрни иста, жондан кеч,
Сари кўйин кузат, жаҳондан кеч...
Мулки тажриддир фароғат эви,
Тарки мол айла, хонумондан кеч.
Ломакон сайрининг азиматин эт,
Бу хароб ўлажак макондан кеч.

«Бу хароб ўлажак, макондан кечмоқ»—Ҳаққа интилган дил учун ягона йўл бўлса-да, бу йўлда юрмоқ — мушкул, машаққатли. «Жон кечиб» юрилади. Лекин Фузулий учун ишқсизлик ботқоғига ботгандан кўра, жондан кечган афзал. Аслида у бу йўлнинг жисм учун азоб-уқубат йўли эканини теран англайди:

Азал котиблари ушшоқ бахтин қора
ёзмишлар... —

дейди шоир. Демак, ишқ йўли жафо йўлидир.

Ишқ ичра азоб ўлдиғин ондан билурамким,
Ҳар кимсаки, ошиқдир, иши оҳу фиғондир.
Ёд этма, қара гўзлуларинг мардуми чашмин,
Мардум деюб олданмаки, ичдиклари —
қондир.

Ҳаққа етишмоқ йўллари ана шундай. Шоир бу йўл қийноқларини яширмайди, бўёб-бежаб, сохта чиройга ўраб, Ҳаққа интилгувчиларга тақдим этмайди, балки очиқдан-очиқ:

Сарсари босма қадам ишқ тариқина, Фузулий,
Эҳтиёт айлаки, ғоятда хатарнок сафардир,—

дейди. Бу эҳтиётга чорлов— қўрқув эмас, чўчиш эмас, балки шу йўлни ихтиёр этганларга огоҳ, билдирув, белгидир. Фузулийнинг ўзи эса ишқ йўли машаққатлари ичра куйиб— бахтли, йиғлаб — бахтли. Мен атайлаб Фузулий ғазалиётининг лирик қаҳрамони демасдан Фузулий деб айтаяпман. Чунки шоир «мен»и энг аввало ўзидир, у «мен»идан ўтиб ҳам кетолмайди, ортда ҳам қололмайди.

Ноладандир най киби овозаи ишқим баланд,
Нола таркин қилмазам, найтак кесилсам
банд-банд.

Адабиётшунослар мумтоз шоирлар ижодини таҳлил қилганларида «ҳақиқий ва мажозий маънодаги ишқ» тушунчасини қўллайдилар. Ҳақиқий Ишқ — бу Яратганнинг Ишқи. Шоир бу дунё роҳатларига қарши кураша бориб, яратган дийдорига интилади. Бу йўлда унинг энг ёмон ёви — НАФС, деб уқдирадилар. Бу дунёда шоирни ҳайратга солган, севдирганлар эса мажозий ишқ эгалари—ёр, диёр ва ҳоказо, дея таърифлайдилар. Мен Фузулийни ўқиётиб, унинг ишқини мажозий ё ҳақиқий ишқ деб ажратгим келмади. Бу дунёда ҳам шоирни ҳайратга солувчи манбалар — гўзал инсон ёки бошқа бир гўзал яратиқ— Ҳақнинг бир сурати эмасми? Ҳақнинг қайси бир суратига ранжу риёзат чекмай, етиб бўлади? Қайси бирининг йўлида хатар йўқ? Қайси бири тошсиз-тикансиз йўл? Бизнингча, бундай йўл йўқ! Ҳақ йўли кўнгил билан босилади. Кўнгилни хиёнату ҳасаддан, жаҳолату қўрқувдан тозалаб, муҳаббату ёруғлик билан тўлдириб йўл юрилади. Ишқ йўли хиёнаткорни, қўрқоқни, жони ширинларни, қорин ғамида яшовчиларни қабул қилмайди.

Паришон ҳалқи олам оҳу нолон
этдигимдандир,
Паришон ўлдиғим, ҳалқи паришон
этдигимдандир.
Дили зоримда дарди ишқ гун-гундан
фузун ўлмак,
Тани бедарда тадбир ила дармон
этдигимдандир...
Дағил беҳуда гар ёғса фалакдан
бошима тошлар,
Биносин тешаи оҳим-ла вайрон
этдигимдандир...

Фузулийча ошиқ-ушшоқлар бахти қора ёзилган бўлса-да, улар тақдирга тан бергувчилар, кўникувчилар эмас. Улар — шижоаткорлардир. Улар ишқ йўлидаги харсангларга қарши боргувчилардир.

Булбули ғамзадаям боғи баҳорим сансан,
Даҳану қадду руҳинг — ғунчаю сарву суманим.
Эдамам тарк, Фузулий, сари кўйин ёринг,
Ватанимдир, ватанимдир, ватанимдир,
ватаним!

Ҳа, бир киши йўлидаги ишқ ҳам, Ватан — тупроққа бағишланган ишқ ҳам, Ҳақ— Яратганга етишмоқ йўлидаги ишқ ҳам жасорат, шижоатсиз бўлмайди. Фузулий ғазалиёти ана шу жасорат нафасидир. Фузулийнинг ошиқлик қайғуси заиф, йиғлоқи қайғу эмас. У кўнгилни синдирмайди, одамни ер бағирлатиб ташламайди. Балки, кўнгилни бутлайди, кўтаради:

Гўзи ёшлуларинг ҳолин на билсун мардуми
ғофил,
Кавониб сайрини шаб тоо саҳар бедор
ўландан сўр.
Муҳаббат лаззатидин бехабардир
зоҳиди ғофил,
Фузулий, ишқ завқин, завқи ишқи
вор ўландан сўр.

Нақадар тирик, жонли сўзлар! Йўқ, сўз демоқ ярашмас, овозлардир, садолардир, чақириқлардир!

Ватанда яшаб, ватан аҳволидан бехабарлар, ватан севгиси билан куймаслар, ватан дарди билан оғримаслар Фузулийни қандай тушунсин?!

Миллат ичида юриб, миллатни ҳис этмаслар, миллатга жони ачимаслар, унга куймаслар, ундан севинмаслар Фузулийни қандай англасин? Фузулий деб қандай йиғласин?

Йўқ, Фузулийни ўқиётиб, бу хил— чўктиргувчи қайғу хаёл кўзгусидан бир лаҳзагина «йилт» этиб ўтади, холос. Уни ўқиган саринг сен ҳам, Фузулийга, тўрт тарафинг фузулийхонага айлана боради...

Ишқдан кўнгилга нима эҳсондир? Дийдор. Ватан дийдори. Ёр дийдори. Миллат дийдори. Яратган дийдори.

Севиб-севилиб нимали бўласан? Ватанли. Ёрли. Миллатли. Худоли, Оллоҳли!

Бир инсонга яна қанча давлат керак? Бир инсон шу давлатга етса, бахтиёрликда ўлмасми?

Аммо нафс балосига банди, нопоклик кўпигида сузиб юрган кимсалар ҳам, ватан ишқига етолмаган шўрликлар ҳам ўзи, ўз қалби билан юзма-юз қолганда соф бир ҳиссиётга ташналик сезадилар, кўнглида бир синиқиш, бир интилиш бўлади. Ана шу чанқоқлик давоси ҳам Фузулий каби шоирларимиздир. Муҳаммад Фузулийнинг замон ва макон билмаслигининг боиси шунда.

Карбалода туғилган бу туркий шоир ўз уйғоқ шеърияти, фидойи, шижоатли, куюк шеърияти билан яна неча асрлар Кунчиқишга ғурур, Кунботарга ҳавас бўлиб қолажак.

Мирзиз АЪЗАМ

ОЛТИАРИҚНИНГ ДАДИЛ ОДИМИ

Олтиариқда бу йил пахта мўл бўлди. Ҳозирнинг ўзидаёқ кўпгина хўжаликлар йиллик режаларини уддалаб қўйдилар. Ҳадемай туман ҳам маррага етади. Ҳосилнинг асосий қисми биринчи навларга сотилгани, далаларда ҳали ҳосил кўплиги, терим барча хўжаликларда уюшқоқлик билан олиб борилаётгани кишини қувонтиради.

Етиштирилган ҳосилни йиғиштириб олиш бу йил ўзгача кайфиятларда олиб борилмоқда. Пахта харид нархларининг оширилганлиги, қўл теримига тўланадиган пул миқдорининг кўпайгани деҳқонларни анча руҳлантириб юборди. Аммо гап фақат шунда эмас. Ҳар бир киши, у қайси соҳада ишламасин, ўз меҳнати самарасидан тўла баҳраманд бўлиши керак. Бу гапни авваллари баралла айта олмасдик. Энди бўлса республикамиз раҳбарияти айни шу нарсага алоҳида эътибор бермоқда. Яхши ишлаган киши яхши яшаши керак. Бу, ўз навбатида, ишлаб чиқариш унумдорлигини, сифатни, самарадорликни анча ошириш имконини беради. Олтиариқнинг бугунги дадил қадамларини масаланинг шу жиҳатлари билан ҳам боғлаш мумкин. Аммо...

Деҳқон ишнинг кўзини билмаса, далага меҳр қўймаса ҳосил ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Пахтакор очиқ осмон остида меҳнат қилади. Гоҳо йил давомидаги бутун меҳнати об-ҳавонинг битта инжиқлиги билан ювилиб кетиши мумкин. У ҳар куни эмас, ҳар соатда, ҳар дақиқада тадбиркор бўлиши, экин парваришида хатога йўл қўймаслиги керак.

Маррага биринчи бўлиб етиб келган «Жўрак» жамоа хўжалиги миришкорлари 716 гектар майдондан шу кунга қадар 2100 тоннадан ортиқ пахта йиғиштириб олдилар. Жабборали Ҳожибоев, Алижон Маҳкамов, Муҳаммаджон Деҳқонов бошлиқ бригадаларда терим суръати ҳамон сусайгани йўқ.

Абдусалом Аҳмадалиев бошчилиқ қилаётган «Қизилтепа» жамоа хўжалиги пахтакорлари ишни ҳар жиҳатдан қойиллатишди. Марказий Фарғонанинг шароити анча оғир бу жойларида етишган бўлиқ ҳосилни кўриб кўз қувонади. Ишга масъулият билан ёндашиш, аниқ ҳисоб-китоб, таъбир жоиз бўлса деҳқонча ижодкорлик ўз самарасини берди. Йиллик режа ғоят қисқа вақт ичида уддаланди. Бугун қизилтепаликлар шаънига механизаторлар Ҳасанбой Маҳкамов, Маъмуржон Эргашев, теримчилар Муҳаррам Ҳоликова, Ражабхон Холбоева ва бошқалар меҳнатига ҳар қанча таҳсинлар айтсак оз.

Олтиариқ кузи анчадан бери бу қадар тароватли бўлмаган эди.

Олимжон ҲАКИМОВ,
Алишер ХОНКЕЛДИЕВ

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙНИНГ 100 ЙИЛЛИГИ

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ АБАДИЯТИ

Хайрулла ИСМАТУЛЛА

«Мозийга қайтиб иш кўриш хайрлик...»

XX аср Туркистон адабий ҳаётида классик ёзувчи даражасига кўтарилган Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат ижоди ва фаолиятини шўро мафкураси қувғин қилди, уларга тўхтовсиз тош отди.

Бу қалблари пок, ёзганлари ҳикматдан иборат адибларимизнинг асарлари ўша йиллари эркин дунё мамлакатларида турли тилларга таржима қилиниб, атрофлича, чуқур, холислик билан ўрганилди ва ҳануз ўрганилмоқда.

Ўтган йиллар мобайнида Ғарб қодирийшунослигида яратилган айрим ишлар билан азиз ўқувчиларни таништиришни ўзимиз учун бурч деб ҳисоблаймиз.

40-йиллардан бери Ғарб мамлакатларида Абдулла Қодирий ижодига оид илмий мақолалар матбуот саҳифаларидан жой ола бошлади. Айниқса, 50—60-йилларда ёзилиб, «Турк эли», «Миллий Туркистон», «Ўрта Осиё журнали» («Сентрал Эйшиатик журнал»), «Ўрта Осиё мушоҳадаси» («Сентрал Эйшан ревйу») ва бошқа матбуот воситаларида босилиб чиққан З. В. Тўғон, Эдвард Олворт, В. Зуннун, Й. Бензинг мақолаларида Абдулла Қодирий ҳаёти ва ижодига оид айрим муҳим фикрлар баён қилинди.

Абдулла Қодирий ижодига, унинг романларига Оврупо мамлакатлари, АҚШ ҳамда Туркияда катта эътибор берилиб, ёзувчининг асарлари чуқур ўрганилмоқда.

Германияда қодирийшунослик

Немис адабиётшунослари орасида олима Ниота Тун Абдулла Қодирий ижодини, айниқса унинг «Ўтган кунлар» романини мукаммал ўрганган, ёзувчи ижодига ва унинг асарларига тўғри баҳо бера олган тадқиқотчи ҳисобланади.

Ниота Туннинг Абдулла Қодирий ижоди ҳақидаги илмий мулоҳазалари дастлаб «Ўтган кунлар» романининг немис тилидаги нашрига илова сифатида эълон қилинган бўлиб, немис мунаққиди Абдулла Қодирийнинг илк ижоди ҳусусида «Ўзбек халқ оғзаки ижодига хос сатира анъанаси асосида ёзилган «Калвак Махзумнинг хотира дафтаридан», «Тошпўлат тажанг нима дейди?» ва «Шарвон хола нима дейди?» каби ҳажвларнинг истиқболи катта эди. Булар Қодирий ижодий муваффақиятларининг асоси бўлди» (Абдулла Қодирий, «Тошкентлик ошиқлар» («Ўтган кунлар»). Берлин, 1968, 353-бет), деб ёзади.

Ниота Тун йигирманчи йиллардаги Туркистон адабий ҳаётига тўғри баҳо беради. Унинг таъкидлашича, «Бу йиллар ўзбек адабиётида янги бадиий ижод йўлларини излаш, ҳаққоний проза учун кураш йиллари эди».

Ниота Тун бу ишида бир муҳим масалани — адабий таъсир масаласини кўтариб чиққан. «Қодирий романлари тузилиши билан Валтер Скоттнинг композицион схемаси ўртасидаги ўхшашлик тажрибали китобхонга тезда аён бўлиб қолади», — деб ёзади олима. Унинг фикрича, «Абдулла Қодирийга В. Скоттнинг бевосита таъсири хусусида гапириш ўринли бўлмайди» Немис олимаси Абдулла Қодирий араб ва форс тилларини яхши билганлиги ҳамда Журжи Зайдон асарлари билан таниш бўлганлигини таъкидлайди. Ўзбек адибининг тарихий романчилик ривожига қўшган ҳиссаси хусусида ёзар экан, «Биринчи ўзбек романини яратган Абдулла Қодирийнинг мустақил бадиий ютуқларини тан олмаслик ҳеч мумкин эмас. Бу ютуқларни ўзбек адабиётидаги янги бадиий воситаларнинг ривожида, реалистик услубда кўриш мумкин», — деган тўғри фикрни баён қилади.

Яна бошқа бир немис адабиётшуноси П. Кирҳнернинг Абдулла Қодирий асарларига, хусусан «Ўтган кунлар» романига оид фикрлари диққатга сазовордир Бу мунаққид ўзининг «Ўтган кунлар» романининг немисча таржимасига бағишланган ишида «Қодирий тарихий материални ифодалашда ҳикоя қилишнинг шарқона усули билан Валтер Скотт мактаби услубини санъаткорона омухта этган. Роман («Ўтган кунлар» — **Х. И.**) бу сингари бошқа асарлардан турмушни ҳаққоний тасвирлаши, бўёқлар рангбаранглиги, руҳий ҳолатлар тасвирланишининг нозиклиги, тил оҳангдорлиги, ифодавий-тасвирий воситаларнинг хилма-хиллиги билан фарқланади», деган фикрни олға суради.

Бир қанча тадқиқотчилар, шу жумладан Ниота Тун ҳам Абдулла Қодирий ва араб ёзувчиси Журжи Зайдон романлари ўртасида муштараклик бўлса керак, деб тахмин этишса-да, лекин ҳеч бир тадқиқотчи шу кунгача буюк ёзувчилар — Абдулла Қодирий ва Журжи Зайдон романларини қиёсий ўрганмаган; Абдулла Қодирий ва Валтер Скотт услубларини қиёслаш мунаққидларимизнинг хаёлларига ҳам келмаган.

Абдулла Қодирий яратган романчилик мактаби Журжи Зайдон асос солган янги араб романчилигидан кескин фарқ қилади. Ж. Зайдон ўз олдига ҳаётни бевосита бадиий шаклда акс эттиришни эмас, балки асосан ислом тарихини кўрсатишни вазифа, мақсад қилиб олган эди.

Журжи Зайдон беш жилддан иборат «Мусулмон маданияти тарихи» китобининг биринчи жилдида нима сабабдан тарихий роман жанрига қўл урганлигини шундай таърифлайди: «Барча араб китобхонларини тарих билан таништириш шарт, чунки бу — уларнинг тили, миллати ва ватани тарихидир. Бу яна шунинг учун шартки, мазкур тарих уларнинг маданияти, феъл-атвори ва урф-одати тарихидир. Шу мақсадда биз «Ал-ҳилол» журналида ислом тарихига оид романларни давомли чиқариб турдик. Чунки соф тарихнинг ўзини ўқиш кенг китобхонлар оммаси учун қийиндир, айниқса, фан ҳали ўзининг болалик даврида қолиб кетаётган бизнинг мамлакатимизда. Шунинг учун ҳам биз кишиларни китоб ўқишга жалб этиш мақсадида шундай услубларни қўллашга мажбурмиз. Роман жанри бу мақсадни амалга оширишда энг яхши воситадир» (Ж. Зайдон, «Мусулмон маданияти тарихи» (араб тилида). I жилд, Қоҳира, 1902, 12-бет).

Маълумки, адабиёт сажия (характер)лар яратиш санъати саналади. Ж. Зайдон ўз романларида ислом тарихини баёнлаш йўлини танлаб олган. Абдулла Қодирий эса романлари орқали реалистик санъаткор эканлигини исботлади; у ҳаётни такрорланмас бадиий бўёқларда тасвирлаб берди. Абдулла Қодирий сажиялар яратишда Туркистон адабиётининг сарвари бўлган эди. Қаҳрамонларининг сурат ва сийратларини, шакл ва шамойилларини Абдулла Қодирийдек санъаткорона чиза олиш салоҳияти дунё адабиётида камдан-кам адибларга насиб этган. Мана шу борада Абдулла Қодирий асарлари Журжи Зайдон романларидан устун туради.

Назаримизда, Абдулла Қодирий услубининг Валтер Скотт услубига ўхшашлиги ҳам тахминий бир мулоҳазани эслатади, Ўзбек романнависининг Журжи Зайдон, Валтер Скотт ва бошқа ёзувчиларнинг асарлари билан таниш бўлганлиги бор гап. Бироқ унинг тарихий роман яратиш услуби ўзининг миллийлиги, лиризми, тилининг жозибаси билан фақат Абдулла Қодирийга хос услуб ва у дунё адабиётидаги услублардан такрорланмас томонлари билан ажралиб туради.

Абдулла Қодирий асарларининг ўзига хос тил хусусиятлари ҳақида Ниота Тун ўз ишида эслатиб ўтади. Унинг таъкидлашича, «Абдулла Қодирий шаклланиб улгурмаган янги адабий тилни ривожлантиришга катта эътибор берди, янги тасвирий воситалар қидирди, фикрнинг аниқлиги ва сўзларнинг ихчамлиги, соддалигини бундай воситалар учун асосий мезон деб билди».

Абдулла Қодирий асарларини «миллий асарлар» деб атаймиз. Миллийлик асар қаҳрамонларининг тасвирланиши, воқеалар баёни, асар тили орқали ифодаланишини ва булар борасида ўзбек олимларининг бир қанча ишлари борлигини билсак-да, бироқ шу кунларгача Абдулла Қодирий асарларидаги ўқувчини ўзига ром этувчи мана шу миллий унсурлар ҳар томонлама ўрганилмади.

Сўнгги ўнйилликларда Германияда 20—30-йиллар ўзбек адабиётига оид фундаментал тадқиқотлар майдонга келди. Бу ерда Ингеборг Болдауф ва Зигрид Клайнмиҳел ишлари назарда тутилаяпти. Агар Ингеборг Болдауф Беҳбудий, Фитрат, жадидчилик бўйича мукаммал ишлар яратган бўлса, Зигрид Клайнмиҳел адабиётимизнинг кам ўрганилган бу даври ҳақида кенг кўламли илмий тадқиқотлар олиб борди. Мазкур немис тадқиқотчисининг китоби «Шарқона ёзиш анъанасининг ривожланиши. 1910—1934 йиллар ўзбек драма ва насрий асарлар тадқиқи» деб номланиб, у Виесбаден шаҳрида 1993 йили чоп этилган. Бу китоб беш қисмдан (280 саҳифадан) иборат. Мазкур китобнинг биринчи ва иккинчи қисмларида драматик ва ҳажвий асарлар, учинчи ва тўртинчи қисмларда асосан тарихий драмалар ўрганилган.

Зигрид Клайнмиҳел ўз тадқиқотининг катта — бешинчи қисмини Абдулла Қодирийнинг тарихий романларини ўрганишга бағишлаган. Бу қисм «Туркистонликлар ҳаётидан. Абдулла Қодирийнинг икки романи» деб номланган (201—260-бетлар).

Ўзбек адибининг бошқа асарларини, хусусан, ҳажвияларини муаллиф китобининг иккинчи қисмида — «кулгичилик ва ҳажвчилик»ка (бу терминлар З. Клайнмиҳелники — **Х. И.**) бағишланган бўлимида ўрганади. Бунда муаллиф Абдулла Қодирий ҳажвияларини А. Қаҳҳор ва Ғ. Ғуломнинг 1934 йилгача нашр этилган ҳажвий асарлари билан қиёсий текширади.

З. Клайнмиҳел Абдулла Қодирийнинг икки тарихий романини жуда чуқур таҳлил этган. У ўз қарашларини Ойбек, Сотти Ҳусайн фикрлари билан қиёслайди ва жуда муҳим хулосалар чиқаради.

Немис тадқиқотчиси Абдулла Қодирийга оид ўзбек ва рус тилларида чиққан барча илмий тадқиқотлар билан таниш. М. Қўшжонов, И. Мирзаев, А. Алиев, Эрик Каримов каби мунаққидлар билан ўзбек адибининг романларига баҳо беришда баҳслашади, ўз хулосаларини асослашга ҳаракат қилади.

З. Клайнмиҳелнинг фикрича, Абдулла Қодирий ўз романларида ҳам ижобий, ҳам салбий аёл образларини яратган ва бу аёл образларидан ўтмиш ҳаётни танқид этишда фойдаланган. Ёзувчи ўтмишнинг ёмон одатларига қарши курашни феодал шароитларга қарши курашнинг рамзи сифатида кўрган.

Адибнинг ҳар икки романи ечими тўғрисида З. Клайнмиҳел эътиборли фикрни олға суради: «Қодирийнинг ҳар икки романи икки ечимга эга. «Ўтган кунлар» романидаги «қора» Ҳомид устидан қозонилган ғалаба эртакларда учрайдиган бахтли ечимни эслатади. Ваҳоланки, ёзувчи асарнинг иккинчи қисми охирида янги, яна бир ечим яратади. Кумуш ва Отабекнинг ўлими бахтсиз ечим бўлса ҳам, у реалистик ечимдир. Бахтсиз реалистик ечим эртакларда бўлиши мумкин эмас». Шунинг учун ҳам немис мунаққиди «Ўтган кунлар» ечимини реалистик асарлар ечимига монанд, деб санайди.

Отабекнинг ўрис аскарларига қарши курашиб, ҳалок бўлишини З. Клайнмиҳел ҳам «ўз жонига ўзи қасд қилиш»га ўхшатади.

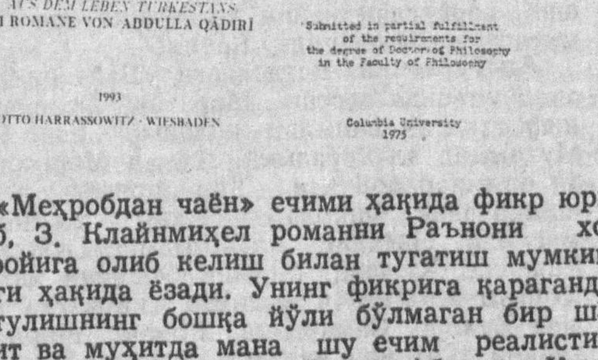
Sigrid Kleinmichel
Aufbruch
aus orientalischen
Dichtungstraditionen
Studien zur usbekischen Dramatik und Prosa
zwischen 1910 und 1934
AUS DEM LEBEN TURKESTANS
ZWEI ROMANE VON ABDULLA QADIRI
1993
OTTO HARRASSOWITZ · WIESBADEN

TRANSITIONAL CENTRAL ASIAN LITERATURE: TAJIK AND UZBEK
PROSE FICTION FROM 1909 TO 1932
EDEN NABY
Submitted in partial fulfillment
of the requirements for
the degree of Doctor of Philosophy
in the Faculty of Philosophy
Columbia University
1975

«Меҳробдан чаён» ечими ҳақида фикр юритиб, З. Клайнмиҳел романни Раъноии хон саройига олиб келиш билан тугатиш мумкинлиги ҳақида ёзади. Унинг фикрига қараганда, қутулишнинг бошқа йўли бўлмаган бир шароит ва муҳитда мана шу ечим реалистик, тўғри ечим саналади. Лекин Абдулла Қодирий романни бошқача ечим билан туғаллаган. Раънони олиб қочиб, Тошкентга олиб келиниши эртакларда учрайдиган бахтли ечимни эслатади. З. Клайнмиҳелнинг хулосаси: ҳар икки романда икки ечим кўринади.

З. Клайнмиҳелнинг илмий иши Ғарб қодирийшунослик фанида кучли бир асар яратилганидан далолат беради. Бу ишнинг тўла таржимасини чиқариб Абдулла Қодирий асарлари мухлисларини у билан таништириш лозим.

«Бахтсиз куёв»нинг бахтли тақдири

Ҳар бир мамлакатнинг тараққиётини унинг китоб дўконлари-ю кутубхоналари орқали билиш мумкин. Бу илм марказлари аянчли бўлган мамлакатда тараққиёт ҳам шунга мос даражада бўлади.

АҚШни қанчалик танқид қилмайлик, унинг бир томонига — кутубхоналарининг аъло даражада эканлигига тан бермаслигимиз мумкин эмас.

Нею Йоркда кутубхоналар сон-саноқсиз. Бироқ Туркистонда чоп этилган ўзбек тилидаги адабиётлар асосан Колумбия университети кутубхонаси ҳамда Нею Йорк Халқ кутубхонасида (Нею Йорк Паблик Лайбрари) сақланади.

Нею Йорк Халқ кутубхонаси ўзининг ўндан ортиқ биноларида миллионлаб китобларни сақлаяпти ва зарур адабиётни ўқувчи ихтиёрига беғараз топшираяпти. Мазкур кутубхонанинг Шарқ адабиётлари бўлимида (Ориентал дивижин) сақланаётган адабиётларнинг 65 минг жилди 30-йилларгача Туркистонда ҳамда қўшни мамлакатларда чоп этилган асарлардир. Энг қизиғи шуки, ўзимизнинг кутубхоналарда йўқ бўлиб кетган, аниқроғи, атайин йўқ этилган Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Боту, Элбек ва бошқа адибларнинг асарлари бу ерда кўз қорачиғидек асралаяпти.

1937 йилдан бошлаб шўролар бу каби муаллифларни йўқотиш билан овора бўлган бир даврда америкалик китоб қадрига етувчилар уларни тўплаш ва сақлаш билан машғул бўлганлар.

Ўтган ўнйилликлар мобайнида Колумбия университети ҳам Туркистонга оид китобларни тўплаш билан шуғулланган бўлса, шу университет қошидаги Ўрта Осиё тадқиқотлари бўлими ўз эътиборини Туркистон адабиётининг ёрқин вакиллари ижодини ўрганишга қаратди.

Профессор Эдвард А. Олворт раҳбарлигида тайёрланган бир қанча диссертациялар Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Ойбек ижодларига бағишланганлиги кишини қувонтиради.

50—80-йиллар АҚШда ўзбек адабиётини ўрганиш маркази Колумбия университети бўлиб келди. Бу илм даргоҳи Ўрта Осиё тадқиқотлари бўлимининг бошлиғи лавозимида узоқ йиллар ишлаган профессор Э. А. Олворт (олим 1993 йили пенсияга чиқди) ва унинг шогирдлари ўзбек адабиётининг турли соҳаларини ўргандилар. Э. Олворт Абдулла Қодирийнинг ижтимоий фаолияти ҳақида ўзининг «Ўзбек адабий сиёсати» (Лондон—Париж, 1964), «Замонавий ўзбеклар. Ўн тўртинчи асрдан ҳозирги кунларгача. Маданият тарихи» (Ҳувер Илмий-тадқиқот институти, Станфорд университети. Станфорд, Калифорния, 1990) асарларида фикрлар баён қилган.

Э. Олворт «Замонавий ўзбеклар» асарида Абдулла Қодирийнинг «Бахтсиз куёв» драмасини Ҳамзанинг «Заҳарли ҳаёт»и билан қиёслаб, «Бу драма асарлари кўпхотинлик ва зўрлаб тўй қилиш каби одатлар туфайли келиб чиқаётган оила ҳаётининг муҳим масалаларига бағишланган. Ҳар икки драматург инсон бахтсизлигидан келиб чиқадиган ёмон оқибатларни тасвирлаб беришган; улар жадидлар олға сурган реформа, ислоҳларга даъват этишган» («Замонавий ўзбеклар», 150-бет) деган тўғри хулосани чиқарган.

Э. Олворт яна Ғарб мамлакатларида чиққан деярли барча энциклопедияларда ўзбек адабиёти, Абдулла Қодирий, Фитрат, Чўлпон, Беҳбудий, Авлоний ижодлари тўғрисида мақолалар ёзди. Унинг Туркистонда яратилган драматик асарлар ҳақидаги иши буюк қомус саналмиш «Ислом энциклопедияси»нинг янги нашрида босилган бўлиб, бунда америкалик олим Абдулла Қодирийнинг «Бахтсиз куёв» драмасини батафсил тадқиқ этган.

Ажабланадиган томони шундаки, Абдулла Қодирийнинг бу асарини мамлакатимиз кутубхоналаридан топиш амри маҳол. 30-йилларда бошланган қатлиомдан омон қолган «Бахтсиз куёв»нинг Нею Йорк Халқ кутубхонасида сақланаётган бахтли бир нусхаси америкалик қодирийшунос олимларга ва талабаларга асқотмоқда.

Домла Э. Олвортнинг ёзишига кўра, XX асрнинг бошларида адабиётда «Беҳбудий оқими» мавжуд эди; мана шу Беҳбудий оқимининг драматик асарлар ёзишдаги содиқ вакили ва давомчиси Абдулла Қодирий бўлган.

Туркистон ҳаётида катта тўй қилиб, хонавайрон бўлган оила фожиаси «Бахтсиз куёв»да бадиий акс эттирилганлигини таъкидлаган Э Олворт Абдулла Қодирийнинг бу драматик асари бошқа халқлар адабиётига, театр санъатига ҳам таъсир кўрсатганлиги ҳақида ёзиб, икки мисол келтиради. Домланинг ёзишларича. «Бахтсиз куёв» мавзуси 1920 йили Афғонистоннинг пойтахти Қобулда қўйилган («Зўрлаб эрга бериш») ҳамда 30-йилларда Қошғардаги Уйғур театрида саҳналаштирилган баъзи асарларда ўз аксини топган («Ислом энциклопедияси», янги нашр, VI жилд, Лейден, 1989, 767-бет).

Абдулла Қодирий асарларини чуқурроқ таҳлил этишни домла Э. Олворт ўз шогирдларига ишониб топширган. Домланинг шундай шогирдларидан бири Эден Наби бўлади

Абдулла Қодирийнинг Эронлик тадқиқотчиси

Америкага келган биринчи кунимдан бошлаб, Нею Йоркда бир неча кун қолиб кетишимга тўғри келганди. Бу азим шаҳарда дастлабки борган ерим Колумбия университети бўлди. Э. Олворт мени ўзбек адабиёти бўйича амалга оширилган ишлар билан таништирди. Мана шу ерда мен Абдулла Қодирий ва Айний прозаси таҳлил қилинган докторлик диссертацияси билан танишдим. Бу — фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган «Ўрта Осиёнинг ўтиш даври адабиёти: 1909 йилдан 1932 йилгача тожик ва ўзбек бадиий прозаси» номли иш эди. Профессор Э. Олворт раҳбарлигида ёзилган бу диссертация 1975 йили Колумбия университетида ёқланган. Бу иш билан танишиб чиқдим, унинг ксеронусхасини олдим (АҚШда диссертациянинг нусхасини олишга рухсат этилади).

Бу ишни ўрганиб, унинг муаллифи билан танишиш истаги туғилди. Бахтимга, Индиана университетнинг мен ишлайдиган бўлими маъмурияти ушбу диссертациянинг муаллифи Эден Наби ва унинг турмуш ўртоғи америкалик таниқли шарқшунос Р. Фрайни маъруза қилиш учун Индиана университетига таклиф этиб қолди. Имкониятдан фойдаланиб, Эден Наби билан учрашдим, унинг ёзувчимиз Абдулла Қодирий ҳақидаги фикрларини ойдинлаштирдим.

Эден Наби асли Эрондан келган форс талабаси бўлиб, домла Р. Фрайга турмушга чиқиб, АҚШда қолиб кетган.

Эден Набининг диссертацияси «Тожик ва ўзбек адабиётлари ўртасидаги анъанавий алоқалар», «Иккитиллиликнинг инқирози», «Ҳикоянавислик услуби ва халқ оғзаки адабиёти», «Адабий тил сайқали», «Мавзу танлаш», «Бадиий адабиёт услублари ва жанрлари» каби 14 бобдан иборат.

Бу ишнинг бўш томони: ишда муаллиф ҳар икки адабиёт (ўзбек ва тожик) учун муҳим саналган катта бир даврни, ўнлаб адиблар ижодини 240 саҳифада ёритишга уринган. Натижада бу диссертация қисқача берилган обзорлар мажмуасига ўхшаб қолган.

Эден Наби Абдулла Қодирий романлари қаҳрамонларини бошқа ёзувчилар, хусусан Айний асарлари қаҳрамонлари билан қиёсий ўрганишга ҳаракат қилган. Масалан, Эден Наби романларда хотин-қизлар образлари тўғрисида ёзганда Абдулла Қодирий романларидаги образларни «Дохунда»даги аёллар образларига қиёслайди ва хулосалар чиқаради.

Эден Набининг таъкидлашича «Айнийнинг аёл қаҳрамонлари образида табиийлик, моҳият етишмайди. Унинг «Дохунда» романида Гулнор Дохунда(Ёдгор)ни севиб қолади. Бу муҳаббатни тасвирлаш учун Айний икки севишган ёшларнинг шеър айтишиш ҳолатини тасвирлайди. Бундай ҳис-ҳаяжон, нозиклик ва ёқимлилик манзараси Абдулла Қодирий романларида тасвирланган севишганлар ўртасидаги хат ёзишмалар даражасига кўтарилмаган» (шу диссертация, 119-бет).

Эронлик олима «Ўтган кунлар»нинг бош қаҳрамони Отабек тўғрисида фикр юритиб, «Отабек икки тоифа душманга қарши курашди. Ички душман ҳисобланган ёмон одатларга қарши курашиб, ўз севгилисидан жудо бўлди. Ташқи душман бўлган чор босқинчиларига қарши курашиб, ватанини ҳимоя қилиб, ўз ҳаётидан айрилди» (200-бет), деган чин хулоса чиқаради.

Эден Наби Абдулла Қодирий романларидаги аёл қаҳрамонлар хусусида талайгина тўғри фикрларни олға сурган. Бир ўринда у ёзади: «Ўтган кунлар»да Зайнаб образига ҳам ёзувчи инсонпарварлик билан ёндошади. Бу образ ҳам тўғри, реалистик чизиб берилган. У бошқа ёзувчилар асарларидаги каби медодраматик бирхилликдан йироқ. Бу даврда (1909—1932 йиллар — **Х. И.**) эълон қилинган бир қанча проза асарларида ҳеч бир муаллиф Қодирий каби аёллар ички дунёсини нозик тасвирлаб бера олмаган» (118-бет).

Эронлик тадқиқотчи ишининг ўн учинчи бобида «Обид кетмон» хусусида баҳс юритар экан, терминология масаласига эътиборни жалб этади: «повесть», «қисса» атамаларининг моҳиятини аниқлашга уринади, ўзбек тадқиқотчилари — А. Аброров, С. Мирвалиевни баҳсга чорлайди Эден Набининг фикрича, Ҳамзанинг «Янги саодат. Миллий рўмон» асарини роман деб аташ мутлақо мумкин эмас (213-бет).

Мазкур ишда Абдулла Қодирий ва Айний фаолиятларининг сиёсий ва ижтимоий жиҳатдан қиёсий ўрганилиши эътиборни ўзига тортади. Муаллифнинг ёзишига кўра, «Қодирий совет ёзувчилари учун ясалган тор рамкага сиғмайдиган ижодкор санъаткорларнинг вакилидир» (224-бет)...

Эден Наби Абдулла Қодирий ва Айнийнинг тарихий романларида тарихий материал қандай ўрин олганлиги ҳақида эса ушбу хулосага келади: «Гарчи ҳар икки ёзувчи тарихий роман яратган бўлсалар-да, Қодирий тажрибали романнавис сифатида асар сюжети ва образларини яратиб, фақат зарур бўлгандагина тарихий материалга мурожаат этган. Айний, тарихчи сифатида сиёсий воқеаларни кўрсатишга ўз кучини йўналтирган...».

ТУЛҚИН

АДИБ ЁДИ

Абдулла Қодирий дейилган чоғи
Бир яйраб кетади руҳу равоним.
Ул зот билан тўкис ҳар ижод боғи,
Ул зот бор нурафшон бошда осмоним.
Абдулла Қодирий кирмаган бирор
Хонадон топилмас ўзбек элида.
Отабек ё Анвар бўлганча бир бор
Яшайди ҳар битта ошиқ дилида.
Кумушу Зайнабнинг кўнгил сасида
Яшайди ўзбекнинг урфи, каломи.
Эл орзу-ўйлари, эл нафасида
Хазрат Жулқунбойнинг ўтли саломи.
Юз ёшда минг йилнинг эшигин қоқиб,
— Лаббай, она халқим! — деб кўкрак керди.

«Ўтган кунлар»идан эртага боқиб,
Топган-тутганини элига берди.
Ҳақиқат синмайди, деб мағрур бошин
Эгмади, имонга суянди ҳар вақт.
Халқин юрагидан топиб қуёшин,
Дедиким:
— Эл бахти — менинг учун бахт!

Ўзбек халқимизда «Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл» деган теран маъноли мақол бор. Ҳабибулло Қодирий эса, фақат отасининггина эмас, балки ўз халқининг ҳам муносиб фарзанди эди. Бунга у кишини яқиндан билган барча замондошлари гувоҳлик беришлари мумкин, деб ўйлайман.

Ҳабибулло ака одамохун, самимий, дилкаш инсон эди. Асли касби шифокорлик бўлган Ҳабибулло аканинг яхшигина қалами ҳам бор эди. Унинг ҳикоя, очерк ва мақолалари газета-журналларда тез-тез кўриниб турарди. Айниқса, ёзувчининг отаси — Абдулла Қодирий ҳақидаги хотира китоблари кенг ўқувчилар оммасининг эътиборини қозонди. Бу асарларда ўзбек романнавислигининг асосчиси — буюк адибимизнинг нурли қиёфаси яратилган. Яна шуни ҳам айтиш ўринлики, Қодирий тўғрисидаги мазкур китобларда, атоқли олим Матёқуб Қўшжонов ҳаққоний равишда таъкидлаганидек, «бутун қодирийлар оиласининг хотиралари, Абдулла Қодирий яқинларининг, қариндош-уруғ, ёр-биродарларининг, қолаверса, ҳамкасбларининг хотиралари» жамлангандир.

Ҳабибулло ака бутун умри давомида буюк отасининг асарлари, ибратли ҳаёти ҳақидаги ҳақиқатни халқимиз орасида, қардош биродарларимиз орасида ҳормай-толмай сўзлаб берди, тарғиб-ташвиқ қилди. Бу сонда редакциямиз архивидан олиниб (бу нодир фотоҳужжат 1990 йили редакциямизга келган) сиз, азиз ўқувчининг эътиборига ҳавола этилаётган сурат ҳам Ҳ. Қодирий ва ўғли Шерконнинг қардош Тожикистоннинг Нов районида А. Қодирийнинг 90 йиллиги муносабати билан ўтказилган учрашувда олинган. Ўшанда Қодирий авлодлари Нов районидаги мактабларнинг ўқитувчи ва ўқувчилари билан учрашгандилар. Бу сурат эндиликда Ҳабибулло акадан ёруғ бир хотира бўлиб қолди...

Суратни ўқитувчи Кенжа Абдураҳимов олган.

М. САЪДИЙ

ШЕВА—ТУГАНМАС ХАЗИНА

Мен Тоғай Мурод ижоди билан яқиндан таниш эмас эдим. Тасодиф туфайли унинг «Ойдинда юрган одамлар» тўпламига кирган «От кишнаган оқшом» қиссасини ўқиб чиқиб, бошқа ёзувчиларда кам учрайдиган бир ҳолни кузатдим.

Ҳар бир ёзувчи, шоирнинг тили ўз она шевасида чиқади ва бу шева уни халққа, миллатга танитади. Тоғай Мурод асарларини ўқиш жараёнида биз унинг руҳий оламига ана шу шеваси орқали кириб борамиз ва қаҳрамоннинг бутун руҳияти билан таниша борамиз.

Тўғри, бадиий асарлар ўзбек адабий тили нормаларига тўла риоя қилинган ҳолда ёзилиши керак деган фикр бизда устивор. Шу билан бирга, бадиий асар тили илмий, тарихий ва бошқа услублардан жозибалилиги, сўз танлаш ва гап қурилиши эркинлиги билан ажралиб туриши ҳам маълум. Тоғай Муроднинг бу асарида ҳам кейинги ҳолат устун. Шу билан биргаликда Тоғай Мурод адабий тилда ҳали сингишиб кетмаган, лекин бадиийлик учун хизмат этадиган анчагина сўз, грамматик шакл ва ибораларни қўллаганки, улар орқали ўқувчи, айниқса, маҳаллий ўқувчи қалбига тобора кириб бораверади. Мисолларга мурожаат қиламиз. Адабий тилда **каттайди, қичишди** деган сўз шакллари бор. Тоғай Мурод бу сўзларнинг **каттарди, қичиди** шева шаклларини қўллайди.

Қиссада юмор жуда кучли. Ёзувчи юмористик жумлалар яратиш мақсадида оддий сўз бирикмаси қолипидан унумли фойдаланади: **Бешинчи синф калласи, бепошна гап** (уятсизлик маъносида), **кал катта, майда машина** ва бошқалар.

Воқеанинг қаҳрамон тилидан ҳикоя қилиниши жонли тил, шева унсурларидан фойдаланиш учун кенг имконият яратиб берган ва шу туфайли ҳам асарда қаламкаш бадиий қувват берадиган аксарият шева унсурларини ишлатиб боради.

Адиб эртак услубидан ҳам фойдаланади: **силтаб ўрнимдан турибман; деворидан ошибман; иши йўқ эмиш; мастона-мастона қадам қўйиб чимилдиққа келин бўлиб кирди; мен мардона-мардона одим қўйиб...** каби анъанавий жумлаларни учратамиз.

Ўзбек адабий тилида айни бир маънони ифода этувчи сўз норма сифатида қўлланса, шеваларда унинг бошқа шакли қўлланиши устун. Масалан, адабий тилда **томошабин** сўзи норма ҳисобланади, лекин аксарият шеваларда, хусусан Сурхондарё шеваларида, унинг **томошагўй** шакли ишлатилади. Адиб ҳам халқ тилидаги шаклини танлаб унга адабий руҳ берган. Шу ўринда адибнинг бадиийлик кўтарган ўринларда ўз шевасига дадил мурожаат қила олганлигини таъкидлашни лозим топар эдик. Бу қуйидагиларда ўз асосини топади: **ули** (ўғли), **бировлаб** (битталаб), **бировгинаси** (биттагинаси), **айтгичимни айтдим** (айтаримни айтдим) ва ҳоказолар. Айниқса, шева хусусиятлари диалогларда ёрқин ўз аксини топган: **Эса-чи,** мухбир ака. **Эса** шаклида адабий тилдаги **бўлмаса** модаллашган сўз ўрнини боса олган. Бу сўзни қўллашда ҳам асос бор, чунки диалогнинг жонлилигини, халқчиллигини таъминлайди. Модомики, адиб шу ўринда **бўлмасам-чи, бўлмаса-чи** каби адабий шакллардан фойдаланганида эди, бадиий асарнинг жозибасига футур етган бўларди.

Айрим ўринларда ёзувчининг янги сўз ясашга ҳам (у ҳам бўлса шевада мавжудлиги ҳисобига) эришади. **Подаётоқ, қисирпоя** каби сўзлар адабий тилда умуман учрамайди, бундай сўзлар ўзбек адабий тили лексикасининг бойишига муайян даражада фойдали. Шунингдек, морфологик сўз ясаш қолипида **холислатти, шўхлашди** сўзлари ясалган. Адабий тилда эса **холисла, шўхла** тарзида сўз ясаш норма эмас. Бизнингча, бу каби сўз ясаш халқ тилида бор экан, уни ҳам адабий тилда қўллаш дуруст бўлади.

Асар тилида умумтилга сингишиб кетиши қийин бўлган **улгу** (ирим маъносида) каби шева унсурлари баъзан учрайди, лекин ёзувчи шева элементларини қўллашга берилиб кетмайди.

Ёзувчининг тил маҳорати масаласида яна бир қанча фикрларни ўртага ташлаш мумкин. У туркий тилларга хос бўлган айрим сўзларни шева материаллари асосида қайтадан тирилтиради. Масалан, туркий тилларда **қадағалаб** сўзи бор. У ўзбек тилида **тезликда, таъқиб қилиб, кетидан қолмай** деган маъноларни англатади. Бизнинг адибимиз эса бу сўзнинг **ҳадаҳалаб** шаклини қўллайди ва унга яна жон бағишлайди.

Айрим ўринларда тайёр қолип-аналогия асосида янги иборалар яратишга интилади: **Ит боши билан кучугингиз чопиб кетди; Ўз оти ўзи билан ит.** Халқда **хотин боши билан, эр боши билан** иборалари бор, лекин **ит боши билан** деган ибора ишлатилмайди. Ёзувчи эса, юмор кучини ошириш мақсадида тайёр қолип асосида юқоридаги иборани яратган. Худди шундай, халқда **ўз оти билан Аҳмад; ўз оти билан Тошкент** деган иборалар ҳам мавжуд. Лекин **ўз оти билан ит** ибораси йўқ. Бундай иборалар ёзувчи ижодхонасида яратилган бўлиб, уни индивидуал услуб билан боғлаш мумкин, холос.

Одатда бадиий асарнинг тили ҳақида гап юритилар экан, кўпинча йирик, танилган ёзувчилар асарлари тили ўрганиш объекти қилиб олинади. Ўрта ва кичик авлодга мансуб шоир-ёзувчилар асарларининг ижтимоий-эстетик ҳамда бадиий хусусиятлари муҳокама объекти бўлади-ю, лекин уларнинг тил маҳорати ҳақида жуда оз фикр билдирилади. Аслида йирик адиблар тилдан фойдаланишда асосан адабий тил нормаларидан чиқмасликка уринадилар. Ўрта ва кичик авлод ёзувчиларининг эса халқ жонли тили унсурларини асарда дадил қўллашга интилишлари кўзга ташланмоқда. Шу маънода Тоғай Муроднинг тил маҳорати ҳақида ижобий фикрда қоламиз. Айниқса, чорвачиликка оид терминлар, халқ удумларидан бири бўлган кўпкарига оид терминларни кенг истифода қилган. Бу эса ўзбек тили соҳа терминологиясининг яратилишига муносиб ҳисса бўлиб қўшила олади.

Самиҳон АШИРБОЕВ,
филология фанлари доктори, профессор

ТАДҚИҚОТ * АХБОРОТ

Муҳаммад Тарағай Улуғбек — 600

Муҳаммад Тарағай Мирзо Улуғбекнинг 600 йиллиги маданият ва илм тарихида шунчалар улкан ҳодисаки, унинг моҳияти ва қамровини, айтайлик, барча замонларнинг энг йирик алломалари — Птолемей, Ал-Фарғоний, Беруний, Коперникларнинг номини ёнма-ён қўймай тасаввур қилиш қийин. Биз қуйида шу фалакиёт даҳоларининг ўзаро хаёлий суҳбатларини бир тизим қилиб, беришга жазм этдик. Зотан, илмнинг улуғ йўллари доим бир-бирига туташади.

Птолемей. Ассалому алайкум, буюк касбдошимиз Мирзо Улуғбек. Сизнинг муборак туғилганингиз туфайли йиғилиб, кўп нарсаларни билиб олдик. Маърузачиларга савол беролмадик, ўз мулоҳазаларимизни айтолмадик, чунки улар жонли, бизлар эса жонсизмиз. Сиз билан биз фақат руҳмиз. Мана энди ўзимиз, биз жонсиз руҳлар бир гаплашиб олайлик, деган фикрдаман.

Беруний. Бу таклиф жуда кўнгилдагидек. Афсуски, бизнинг бугунги мулоқотимизни жонли одамлар сезмайдилар-да.

Коперник. Йўли топилибди. Илгарилари фантастика деганимиз услуб, ҳозир экстрасенсология амалий воситасига айланибди...

Ал-Фарғоний. Менга ҳам аён бўлди, фарқи шу эканки, жонли одамлар мулоқот қилишларида билиш сезги аъзолари воситасидан бошланса, энди бизларнинг, яъни моддий дунёдан руҳий дунёга ўтганларнинг руҳий тўлқинларимиз борлигини сеза бошлашибди. Ҳа, бу тирикликимизда фақат самовий жисмлар тўлқинланади, деб ўйлар эдик-да. Руҳий тўлқинланишни ташкил топадиган бионик кодли фикрларни сеза бошлашибди у дунёда.

Беруний. У дунёда деганингиз тўғри бўлди. Биз Ибн Сино билан дунёлар кўплиги ҳақида, ҳатто моддий дунёнинг ўзида бир-бирига зид дунёлар борлиги ҳақида илмий мулоҳазалар қилган эдик-ку, лекин у дунё бу дунёга, бу дунё у дунёга айланганини биринчи марта пайқаб турибман. Дарҳақиқат, тириклар «у дунё» деганда бизнинг «бу дунё»ни тушунишади ва аксинча, уларнинг «бу моддий дунё»си бизлар учун ҳозир бегона «у дунё»дир. Оламнинг иши шундақа чарҳпалак.

ДАҲОЛАР

Улуғбек бутун дунёнинг буюк астрономлари даврасида. (Бу рамзий гравюра Ян Гевелийнинг «Юлдузлар осмонининг атласи» (XIII аср) китобидан олинди).

ГУРУНГИ

Улуғбек. Аввало, хуш келибсизлар, ҳаммангизга ташаккур, асрлар оша, тоғу денгизлар оша етиб келибсизлар бизнинг кулбамизга, Самарқанд мунажжимлар расадхонасига. Юбилей, бу — бир баҳона бўлди. Тириклигимизда «дийдор ғанимат» деган иборани ишлатар эдик. Энди Сиз, азизлар абадиятга айлангансизлар. Бу ҳам ғанимат, бориб-бориб руҳлар ҳам ўзгариб кетиши мумкин бўлар.

Птолемей. Ҳа, зиддият бор жойда ўзгариш бўлар экан. Шу ўтиришимизда ҳам зиддиятни ҳис этиб турибман. Мен геоцентризм — ермарказ таълимоти тарафдори, Коперник эса менга қарши, гелиоцентризм — қуёшмарказ таълимоти тарғиботчиси.

Коперник. Демак, суҳбатимиз илм соҳасида қандайдир ўзгаришга, ривожланишга олиб келар экан-да. Тўғри, «Қуёш ер атрофида айланади» деган дунёқараш билан «Ер қуёш атрофида айланади» деган дунёқараш бир-бирига тескари. Бу зидлик тан олингани ҳолда икки нарсага эътибор бермоқ лозим экан. Биринчиси — астрономиянинг заминини Сизлар геоцентризм асосида қурдингиз, бунга бир ярим минг йил вақт сарфладингизлар. Бусиз гелиоцентризм пайдо бўлолмас эди. Иккинчиси — самовий ҳодисаларни тушунтиришда қимирламай қотиб қолган ер атрофида бутун Коинот айланади дейиш билан олинадиган ҳисоб-китоб натижаларини унинг тескарисидан ҳам олиш мумкин, чунки улар бир-бири билан боғлиқдир. Сизлар билан бизни мана шу узвий боғланиш бирлаштириб туради.

Ал-Фарғоний. Юбилейнинг кечаги мажлисида бир маърузачининг айтиб ўтишига қараганда, Эйнштейннинг нисбийлик назарияси жиҳатидан қаралса, геоцентрик ҳисоб-китоб билан гелиоцентрик ҳисоб-китоб аниқлик жиҳатидан баб-баравар аҳамиятга эга экан.

Беруний. Мен ҳам бунга эътибор бердим. Фақат геометрик-кинематик жиҳатдан экан. Динамика, масса тезлиги ва тезланиши жиҳатидан эса бундай эмас экан.

Улуғбек. Ҳақиқатан, замин фикрлар устида гап кетаяпти. Мен бир далил устида тўхталиб ўтмоқчиман. Геометрик-кинематик жиҳатни олсак, Ал-Фарғонийнинг бир ғояси кўп яхши тақдирга эга бўлибди. Ҳаммамиз ҳам устурлоб асбоби билан иш юритганмиз. Лекин унинг назариясини Ал-Фарғоний берганлигини билардик-ку, бориб-бориб бу назария Эйнштейн, Лобачевский, Минковский, Фридман геометриялари билан қовушиб, қоришиб кетишини кечаги мажлисдан билиб олдим. Осмон гумбазида мавҳум равишда жойлаштирилган меридиан, экватор, эклиптика, азимут, координата ўқлари тизимлари, бурчаклар, нуқталарнинг проекцияларини доира асбобга тушириш анча қулайлик туғдирган. Масала мураккаб эди. Горизонтал, экваториал ва эклиптик координата тизимларини қабул қилиб олиш, уларни жойлаштириш сайёраларнинг эпицикл деб аталувчи чизиқлари бўйича, уларнинг марказлари Ер атрофида деферент номли чизиқлар бўйича ҳаракат қилиши қоидалаштирилди. Ал-Фарғоний бунинг учун сферик учбурчак тригонометрияси ёрдамида сферик фалакиётга ўтди. Беруний эса бир бутун геодезия илмига асос солди. Ал-Фарғонийнинг стереографик проекциялар назариясини ҳаммамиздан ҳам кейин, ўн саккизинчи асрда Эйлер жуғрофий хариталар тузиш назариясига татбиқ қилиб «Буюк жуғрофий харита»ни тузишда ишлатибди. Ахир, буларнинг ҳаммаси геоцентризмдан гелиоцентризмга ўтишдаги кўприк эмасми!

Птолемей. Энди геометрия ва кинематикадан динамикага ўта қолайлик. Ҳаммамизнинг замонларимизда механика бўлгану, лекин ҳозир динамика деб аталаётган фан бўлмаган экан. Дарҳақиқат, осмон механикаси бутун дунё тортиш қонуни ва динамиканинг асосий қонунига асосланибди, бизлардан кейин. Албатта, Нютоннинг бу қонунлари ҳам бирдан пайдо бўлган эмас, унинг заминида Галилей таърифлаган инерция қонуни ётади. Галилей ҳам, албатта, аввал ўтган олимларнинг қолдирган меросидан бевосита, гоҳо билвосита фойдаланган. Олдин эришилган ютуқ муаллифини шахсан билиш шарт эмас. Илм — билим тарихийлигининг хислати ҳам шундадир. Аҳамиятлиси, умум илмнинг ҳосил бўлиши. Ана шундай гелиоцентрик қўламни яратганлардан бири деб Берунийни тушунаман. Беруний Ер устида тик тушаётган жисм тўппа-тўғри тагига эмас, шарқроққа тушиши имкониятини ҳақида гапирибди. Ажабо, мана бу ерда гап кўп. Масаланинг динамикавий томони ҳам шунда.

Коперник. Бу ерда икки нарсага эътибор бермоқ керак: 1) Ер ҳаракатда, айланади, деганлар ҳам бўлган (масалан, Филолай, Гераклит); 2) Беруний Ер ҳаракат қилади, деган бўлса-да, унинг фикрига ҳам гелиоцентризмга, ҳам осмон ва Ер механикаси замининга тегишли бир фикр ётибдики, у менга, гелиоцентризм курашчисига ҳам янгилик бўлиб туюлди. Бу фикр гелиоцентризм билан инерция қонунини биринчи марта бирлаштирибди. Беруний, нима учун Сиз бу фикрингизни тусмол билан айтибсиз?

Беруний. Илмий фикр ҳар доим гумонсирашдан бошланади-да, ахир. Бу менинг фақат геоцентризмга гумонсирашим эди, холос.

Гумоннинг, гипотезанинг, назариянинг тўғри-нотўғрилигини илмий амалиёт, кузатиш, эксперимент тасдиқлайди. Менинг гумоним, Сизнинг айтишингизча, асрлар ўтиб тасдиқланибди, мен хурсанд бўлдим.

Улуғбек. Илмий ижод, тўғри айтдингиз, гумонсирашдан, яъни, масалан, айтилган, ҳукм суриб келаётган фикр ёки рақам тўғримикан деган иккиланишдан бошланар экан. Бизнинг замонамизда Самарқандда шундай ҳол юз берди. Маълумки, Абдураҳмон ал-Сўфий бизгача самовий жисмларни кузатиб, натижаларини бир рисолада баён этган эди. Бошқалар каби биз ҳам бундан қувондик ва бу рисолани ўргана бошладик. Бизга дарров маълум бўлдики, кўп юлдузлар ва сайёралар координаталари осмондаги аслида жойлашганига тўғри келмайди. Шу сабабдан у жадвалларга гумонсираб, ўзимиз кузатишимиз керак экан, деган хулосага келдик. Шу сабабли махсус расадхона қуриб, юлдузлар, сайёралар ва Ой ҳаракатларини кенг миқёсда ўрганишга ўтдик. Худди шундай мақсад билан Ер ила Қуёш орасидаги муносабатдан ҳосил бўладиган оғиш бурчаги деб аталувчи муҳим бир миқдорнинг ўзгариб туриши, бундай ўйлаб қарасам, геоцентризм учун ҳам, гелиоцентирмз учун ҳам баб-баравар аҳамиятли экан.

Коперник. Жуда тўғри айтасиз. Бу масала билан мен ҳам қизиққанман. Ер экваторининг осмон гумбазидаги давоми бўлмиш осмон экватори билан Қуёшнинг кўринма ҳаракати туфайли осмонда чизиб ўтган айланадан иборат эклиптика орасидаги ўша Сиз айтган оғиш бурчагининг ўзи доимо ҳаракатда экан. Бу ҳаракатни аниқлаш учун, аввало, аниқ, тўғрироғи, аниқроқ ўлчаш шарт. Шу маънода Улуғбекнинг хизмати жуда каттадир. Мана, қаранглар, бу сеҳрли бурчакни ўлчашга икки минг йил давомида ўз меҳнатларини сарфлаганлар: Эратосфен, Гиппарх, Аристарх, Птолемей, Ал-Баттоний, Аз-Зарқолий, Ал-Сўфий, Абул Вафо, Собит ибн Қурра, Ал-Кўҳий, Ибн Юнус, Насриддин Тусий, Профаций, Яҳудий, Улуғбек, Региомонтан, Пурбах, Доменико...

Ал-Фарғоний. Ва... Коперник.

Коперник. Уларнинг ҳаммаси бурчакнинг 23 даражалигига иқрор бўлганлар, ёй дақиқасида эса ҳар хил хулосага келганлар. Бу ерда иштирок этаётган Птолемей бу масалани геоцентризм тизими асосларидан деб билган бўлса, энг аниқ ўлчаган астроном Улуғбекдир. Хатони аниқлаш қоидасини математик Бессел ўйлаб топибди.

Ал-Фарғоний. Улуғбекнинг бу ишга қўшган яна бир ҳиссаси бор: оғиш бурчаги ўзгармас миқдор бўлмай, доимо ўзгариб туради, йилига ярим секунд камайиб боради.

Коперник. Бу гап тўғри. Кейинча маълум бўлдики, оғиш бурчаги Аристархдан Птолемейгача (400 йил) секинроқ, Птолемейдан Ал-Баттонийгача (750 йил) тезроқ, Ал-Баттонийдан менинг давримгача янада камроқ камайган.

Беруний. Эй, дарвоқе, энди аён бўлди: бу ҳаракат тезланишли экан. Бу масала ҳақидаги мулоҳаза нега қовушмайди, деб юрар эдим. Самовий жисмлар ҳаракатидаги тезликлар бир хил бўлмаслиги ҳақидаги мулоҳазалар Ал-Фарғонийда ҳам ўз изоҳини топган.

Коперник. Бунга мен ҳам қўшиламан. Оврупода Региомонтан, Доменико ва Шонер — ўша оғиш бурчагини тадқиқ қилган машҳур астрономлар, шу фикрда эдилар...

Птолемей. Ҳа, дарвоқе, яхши эсимга солдингиз. Бу тезланишнинг табиатини айтмайсизми: радиус — векторнинг иккинчи ҳосиласи экан. Ажабо, бу фанда бутунлай бошқа дунё-ку-а?

Улуғбек. Бизнинг замонамизда ҳам худди шундай эди. Олий математика йўқ эди, лекин унинг замини тайёрланган эди. Бизнинг Самарқанд академиясидагилар бир математик масала билан кўп ва узоқ шуғулландик. Гап «пи» сони устида кетаяпти. Айлана узунлигининг диаметрга нисбати одатда, 3, 14 деб олинади. Буни ҳамма замонлар ўқувчилари билади. Бу миқдор тақрибан, тўла эмас, тўласини ёзиб бўлмайди, чунки вергулдан кейинги сонлар сони чексиз. Бу эса чексизлик билан чеклик орасидаги муносабат — қизиқ фалсафий масала. Бу масала қуйидаги йўл билан маълум даражада ечилди, айлана олинди, у иккига бўлинди, ҳар бир ярим айлана иккига бўлинди, ҳар бир ёй иккига бўлинаверди. Бўлиш сони 3.2^{28}га етди. Бу иш жуда заҳматли бўлди. Агар бу бўлиш сони чексиз бўлса эди, кўпбурчак айланага айланар эди. Ҳар ҳолда «пи» сони миқдори вергулдан кейин 17 хонагача тўлдирилди. Лекин бунинг ўзи ҳам чексиз кичик миқдорлар ҳисоби бўсағасига етиб қолган эканлигини маърузалардан бирида англадим. Бу кўпчиликнинг ишида Ғиёсиддин Коший бош-қош бўлди.

Птолемей. Мен бир нарсага ҳайрон қолдим. Маълум ёйнинг синусини ўлчаш ҳамма вақт олимлар эътиборини жалб этган. Масалан, мен ярим даражанинг синусини аниқлаганимда, вергулдан кейин еттита сонни олишнинг уддасидан чиққанман.

Коперник. Э. мен Сиздан ўн тўрт аср кейин беш хонали сонни ололганман, холос!

Птолемей. Гап шунда-да. Улуғбек академиясида бир даражанинг синусини ҳисоблашиб, вергулдан кейин ўн тўққиз сон олишга муваффақ бўлишибди. Қойил!

Ал-Фарғоний. Бағдоддаги «Байт ал-ҳикма» академиясида асосан Марказий Осиёдан таклиф этилган олимлар ишлашар эди. Булар: Муҳаммад ал-Хоразмий, Аҳмад Марвозий каби олимлар бор эди. Ҳар биримиз алоҳида ишлар эдик. Фикрларимиз ҳам гоҳо мос келмас эди. Масалан, Ал-Хоразмий Бухоро, Самарқанд, Хўжанд, Марвни бешинчи иқлимга, Хоразмни олтинчи иқлимга киритган бўлса; мен Бухоро, Самарқанд, Хўжанд, Марв, Фарғонани тўртинчи иқлимга, Хоразм ва Тошкентни бешинчи иқлимга киритганман. Кўриб турибсизлар, тафовут катта. Лекин ҳаммамиз аҳил яшар эдик. Сизнинг академиянгизда, Улуғбек, қандай бўлган?

Улуғбек. Академиямизнинг асосий илмий ходимлари: Ғиёсиддин Коший, Қозизода Румий, Али Қушчи ва мен, кейинроқ Али Биржандий, Муйиниддин ибн Ғиёсиддин, Мирим Чалабий, Мавлоно Муҳаммад, Салоҳиддин Мусавий каби етук олимлар ишлаган. Умуман, академия машғулотларида 90 дан ортиқ олиму фозиллар фаол қатнашган.

Беруний. Умуман академияда ёзилган китобларнинг номларини айтиб ўтсангиз.

Улуғбек. «Зиж Кўрагоний», «Тўрт улус тарихи», «Гўзал боғлардаги роҳат», «Осмонлар нарвони», «Арифметика калити», «Айлана ҳақида рисола», «Алгебра ва ал-муқобала ҳақидаги китоб», «Арифметика бўйича рисола», «Астрономия моҳияти», «Фатҳия рисоласи», яна бир қанча китоблар.

Ал-Фарғоний. Олимлар орасидаги муносабат қандай бўлган?

Улуғбек. Умуман аҳил яшаганмиз. Жамоа устозу шогирдлардан таркиб топган эди. Масалан, Али Қушчи мени устоз деб қараган бўлса, мен Ғиёсиддин Кошийга шундай муносабатда бўлганман. Шу билан бирга айтиш керакки, илм ривожи жараёнидаги муносабат бошқачароқ; ҳурмат ўз йўли билан, илмий ҳаққоният ўз йўли билан.

Бир мулоқотимизни эслатаман.

Ғиёсиддин Коший: — Нима учун астрономияга оид тазкираларда апогей билан перигейда ҳеч қандай тенглама бўлмагани ҳолда, биз унинг таърифини жадваллардан топамиз?

Камина: — Жадвалларимда шу икки нуқта учун тенглама белгилаб бериш мақсадимга кирмайди.

Бу — устоз билан шогирд орасидаги савол-жавобни Мирим Чалабий изоҳлаб бундай деган эди: «Кошийга Улуғбекнинг берган жавоби тўғри бўлса керак, шундан кейин биз уни ўз шарҳимизда баён этдик».

Птолемей. Қадимги Юнонистонда ҳам олимлар ҳамжиҳат бўлиб ишлашган. Лекин фанда фалсафий оқимлар кўп эди. Афлотунчилар, арастучилар, пифагорчилар шу жумладан. Улар доим талашиб юришар эди. Боғда, шунингдек, фан боғида гулларнинг ҳар хил бўлгани дуруст-да.

Улуғбек. Бизнинг ўлкамизда ҳам шундай бўлган экан, бундай ўйлаб қарасам. Қадимги Юнонистонда илмдаги асосий йўналиш натурфалсафа, табиат фалсафаси бўлган бўлса, бу ерларда натурфалсафа бошқачароқ сифатда ривож топди. Натурфалсафа табиатшуносликка анча яқинлашди. Натижада алгебра алоҳида фан сифатида гавдаланди, геодезия, минералогия, фармакогнозия, тиббиёт, кимё, архитектура, суғориш илми пайдо бўлди. Натурфалсафанинг, метафизиканинг бир ўзаги одамшуносликка айланди. Бу соҳанинг ўзида ҳам яссавийа, суҳравардийа, нақшбандийа, қубравийа каби фикр гулзорлари мева бера бошлади. Менинг ўзим эса ўша табиатшунослик мактабининг бир кенжа авлодларидан эканман. Бу гаплар қадимги замон ва ўрта асрларга тегишли, албатта. Биздан кейин, ҳозир эса замон ўзгариб кетибди, илм ҳам бошқача, юксак тус олибди. Минг шукур.

Коперник. Гап илмий йўналишлар, устоз ва шогирд муносабатлари ҳақида кетар экан, кеча Улуғбекнинг устози Коший, шогирди Чалабий айтган илиқ сўзларга ҳавасим келди. Мана, қаранг:

Ғиёсиддин Коший: — Мавлоно Султон Улуғбек ибн Султон Шоҳрух ибн Султон Темур Кўрагон Самарқандда кузатиш ишларини олиб бориб, «Зижи Кўрагоний» рисоласини мароқ билан тамом қилди. Мен фақат таҳрир қилдим ва арабчага таржима қилдим. Ўзимнинг «Арифматика калити» китобимни султон набираси, султон ўғли, султон Улуғбек ёрдамида ёздим.

Мирим Чалабий: — Ўз китобимизда биз, аввало, бир даража синусининг тақрибий қийматини олиш санъати ҳақида маълумот бериб, сўнгра донг қозонган атоқли муаллиф Улуғбек бажарган ҳисоб-китоб ҳақида баён этдик. Али Қушчининг Улуғбек жадвалларига ва Улуғбек илмий ходими Қозизода Румийнинг асарларига таҳлилимизда уларни исботладик.

Птолемей. Баракалло, Самарқанд олимлари илмда ҳам, ҳаётда ҳам ҳамжиҳат, аҳил бўлган эканлар. Бунинг учун аввало Сизга, Мирзо Улуғбек, ташаккур билдирамиз. Бундан кейин ҳам Сизлар, айниқса ёшларга, ўрнак ва намуна бўлиб қолишга ҳақларингиз бор экан. Илмий ғоялар ва олимлар руҳи боқий бўлсин!

Омонулла ФАЙЗУЛЛАЕВ

БУЮК ЮРТ

ҚОМУСИЙ БИЛИМЛАР эгаси Мирзо Улуғбек истеъдоди ва салоҳиятининг қўлами адабиёт, тилшунослик, мусиқашунослик, тарихшунослик соҳаларида ҳам намоён бўлган эди. Чунончи, Муҳаммад Амин Бухорий ўзининг «Муҳит ат-таворих»ида ёзишича, Мирзо Улуғбек катта ва кичик ноғораларда чалинадиган табризий, булужий, шодийона, улусий, ахлоқий, усули равон йўллари ҳақида рисола битган. Олимнинг тарихшунослик борасидаги фаолияти натижасида эса, «Тарихи арбаъ улус» («Тўрт улус тарихи») асари юзага келди. Шу йилнинг бошларида «Чўлпон» нашриётида улуғ муаррихнинг «Тўрт улус тарихи» ўзбек тилида босилиб чиқди. Асарни нашрга тайёрлашдаги сермашаққат меҳнатни устоз олим, Ўзбекистон ФА мухбир аъзоси Бўрибой Аҳмедов бошлиқ кичик гуруҳ адо этди. Тақдир тақозасини қарангки, «Тўрт улус тарихи» ҳам ўз вақтида Мирзо Улуғбек раҳбарлиги ва иштирокидаги гуруҳ томонидан ёзилган эди. Асарнинг ўзбекча нашрига Бўрибой Аҳмедов кириш сўзи ёзган, изоҳлар билан таъминлаган, таҳрир этган; таржимонлари эса — Б. Аҳмедов, Н. Норқулов, М. Ҳасаний.

Мирзо Улуғбекнинг тарихий асар яратиши тасодифий ҳол эмас. Маълумки, олимнинг буюк аждоди Амир Темур ҳазратлари дунёқараши кенг, янгиликка интилувчи, турли илм-у маданият соҳаларидан бохабар шахс бўлганлар. Хусусан, тарихнавислик, тарихxонлик(қиссахонлик)ка ҳам кўп рағбат кўрсатганини биламиз. Ибн Арабшоҳ «Темур... подшоҳлар ва халқлар сийратларида билимдон, Шарқ-у Ғарб тарихининг отаси эди», деб бежиз ёзмаган, албатта. Соҳибқирон тарихий асарлар битилишига ҳомийлик, ташкилотчилик қилганлар. Масалан, «Темур тузуклари». Ё бўлмаса, Низомуддин Шомийга «Зафарнома» асарини ёзишга фармон берган, асарнинг ёзилиш услуби, тили қандай бўлиши лозимлигини аввалдан белгилаб берган ҳам ул зотдир. Тарихнависликка нисбатан бундай муносабат Амир Темур авлодларига ҳам хос эди. Чунончи, машҳур тарихчи Ҳофизи Абру Соҳибқироннинг тўртинчи ўғли Шоҳрух ва набираси Ғиёсиддин Бойсунғур топшириқлари билан бир қанча тарихий асарлар яратиб кетди («Зайли Жомеъ ат-таворих», «Мажмуаъйи Ҳофизи Абру», «Мажмаъ ат-таворих»). Шоҳрухнинг яна бир ўғли Иброҳим Султоннинг Шарафуддин Али Яздий номи билан боғлиқ «Зафарнома»нинг яратилишида хизматлари катта бўлди. «Мўъизз ал-ансоб фи шажарат салотин мўғул» номли машҳур, аммо ҳануз бизнинг қўлимиз ета олмаётган асар ҳам Шоҳрух кўрсатмасига мувофиқ битилган. Кўриниб турибдики, темурийлар сулоласи намояндалари тарих фанига алоҳида эътибор ва ихлос билан қараганлар. Албатта, бундан Шоҳрухнинг яна бир фарзанди Мирзо Улуғбек ҳам истисно эмасди...

Ўзбекча нашрнинг кириш сўзида тўғри таъкидланганидек, «Тўрт улус тарихи»нинг тўла нусхаси бизгача етиб келмаган. Ҳозирда эса, унинг қисқартирилган тўрт нусхаси маълум. Аммо уларнинг бирон-бири Ўзбекистонда сақланмайди. XVII аср нусхаси Банкипурда (Ҳиндистон), XVII — XVIII асрларга тааллуқлиси Ҳарвард университетида (АҚШ), қолган иккитаси Англиянинг Индийа Оффис кутубхонаси (XVIII аср) ва Британия Музейида (XIX аср) муҳофазатда. Асарнинг ўзбекча нашри ана шу сўнгги нусха асосида бажарилган.

Номидан ҳам кўриниб турибдики, асар асосан XIII — XIV асрларда мўғуллар ҳукмронлик қилган улкан ҳудуд таркибий қисмлари бўлмиш Улуғ Юрт, Жўчи, Ҳалокуийлар, Чиғатой улуслари тарихига бағишланган. Шунингдек, унда турк ва мўғул қавмларининг келиб чиқишига ҳам тўхталинади. Демак, асарнинг мазмуни ва тарихий баён даври унинг манбавий асоси ранг-баранглигидан далолат беради. Зеро, ёзилиш давридан ўтмишга қараб чуқурлашиб борилгани сари ўтмиш муаллифлари асарларига мурожаат этиш эҳтиёжи кучайиб боради. Шу маънода «Тўрт улус тарихи»ни ёзиш жараёнида, кириш сўзида айтилганидек, «бир талай тарихий, жуғрофий манбалар ва маноқиблардан» фойдаланилган. Бунга биз асар билан танишиш жараёнида ҳам амин бўлишимиз мумкин. Чунончи, Абдулла ибн Аббос(619—686), Абулмаъшар Балхий(вафоти 886 йил), Оловуддин Ота Малик Жувайнийнинг «Тарихи жаҳонгўшо»(1260 йили тугалланган), Рашидуддин Фазлуллоҳнинг(вафоти 1318 йил) «Тарихи Ғозон», Ҳамдуллоҳ Қазвинийнинг(вафоти 1350 йил) «Тарихи гузида», Оловуддин ибн аш-Шотир Димишқийнинг «Китоб нузхат аз-нозир», Хўжандийнинг «Мухтасар», Насруддин ал-Байзавийнинг «Низом ат-таворих»(1275 йили ёзилган) асарлари ҳамда «Аҳсан ал-қисас», «Шажарат ал-атрок», «Жаҳоноро», «Нафоис ал-фунун», «Мақомоти ҳазрат саййид Ота» номлари тилга олинган. Алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, Мирзо Улуғбек туркий манбаларга ҳам суяниб иш кўрган («ишончли турк тарих китобларининг ёзишича...» — варақ 126-б; 235-бет). Бу ҳол бир масала устида астойдил бош қотиришга даъват этади. Низомуддин Шомий, Шарафуддин Али Яздий ҳамда «Мунтахаб ат-таворих» муаллифи Муъинуддин Натанзий ўз асарларини ёзишда туркий манбаларга мурожаат қилганлари маълум. Қизиғи шундаки, ҳамма вақт улар фойдаланган туркий манбалар бир асос ё мазмунга эга бўлавермаган. Лекин тилга олинган муаллифлар, жумладан Мирзо Улуғбек ҳам фойдаланган, тилга олган туркий манбалар тўғрисида биз ҳозирча ҳеч нарса билмаймиз ҳисоби. Балки, вақти келиб, улар бирон ердан чиқиб қолар, бироқ, фикримизча, омадни кутмасдан темурийлар даври манбаларини қиёсий ўрганиш йўли билан ўша давр туркий манбалари тўғрисида бирламчи илмий хулосалар чиқаришга уриниб кўрилса ёмон бўлмасди.

ВОҚЕАЛАР БАЁНИДА ва бунга манбаларни жалб этиш борасида ранг-баранликка интилиш асарда яққол кўзга ташланади. Масалан, мўғуллар томонидан Хоразмнинг олиниши ва Нажмуддин Кубро ҳалокати таърифида шайх ўлимига аталган шеърий таърихдан унумли фойдаланилган ва ҳоказо.

Б. Аҳмедов тўғри кўрсатиб ўтганидек, муаллиф кўп ҳолларда фойдаланилган манбалар номини тилга олмайди ё эътиборни мавҳум тарихчилар, ровийларга ҳавола қилади ёки, умуман, ҳеч нарса демайди. Масалан, «Тарихи жаҳонгўшо»да «шаҳарнинг ҳокими Темур Малик бўлиб, агар унинг замонида Рустам бўлганида эди, унга (яъни Темур Маликка — **А.З.**) ғошиядорликдан бошқага ярамасди» (ғошиядор — хўжайини отининг ёпиғини кўтариб юрувчи хизматкор) гувоҳлиги мавжуд бўлса; «Тўрт улус тарихи»да қуйидагича: «Шаҳар волийси Темур Малик эди. Шижоатда шундай мартабада эдики, Рустам-у Зол тирик бўлганда унинг савлатидан фахрланган бўларди». Худди шунга ўхшаш ҳолни **Бухоро** атамасига берилган таърифда ҳам кўриш мумкин: «**Бухоро** (сўзининг) келиб чиқиши «Бухор»дан бўлиб, муғлар тилида «илм мажмаъйи», демакдир. Бу сўз уйғур ва хитой бутпарастлари луғатига яқиндир. Бутлар(ўрнатилган) жой — бутхоналарни улар **бухор** деб атайдилар» («Тарихи жаҳонгўшо»). Мирзо Улуғбек тубандагича келтирган: «Айтадиларки, **Бухоро** лафзи «Бухоро» сўзларидан келиб чиққан бўлиб, мўғуллар (афтидан бу матбаа хатоси, аслида **муғлар** бўлиши керак, — **(А. З.)** тилида «илм мажмаъйи», демакдир. Бу лафз уйғур ва хитой бутпарастлари тилида улар ибодатхонаси(маъбади)га яқиндирки, бутлар мавзеъидирки, **Бухор** демишлар»(139 — 140-бетлар).

Тахмин этиш мумкинки, Мирзо Улуғбек Муъинуддин Натанзийнинг «Мунтахаб ат-таворих»и ҳақида ҳам тасаввурга эга бўлган. Зеро, Муъинуддин ўз асарини Ҳиротда Шоҳрухга тақдим қилганидан бир ойдан сўнг, яъни 1414 йилнинг ноябр ойида Мирзо Улуғбек отаси қароргоҳига келгани маълум (бундан кейин ҳам ў Ҳиротга келиб турганини биламиз, масалан, 1417 йили). Шоҳрух билан суҳбатлар чоғида «Мунтахаб ат-таворих» ҳақида сўз кетмаганига, умуман, Ҳиротда

БОБОМИЗ

Улуғ мутафаккир бобомиз таваллудининг 600 йиллик тўйи арафасида республика истеъдодли ёшларни қўллаб-қувватловчи Улуғбек жамғармаси «Истеъдодларни излаймиз» кўрик-танловининг бу йилги якунларини, ғолибларини матбуотда эълон қилди. Мухбиримиз мазкур жамғарма бош директори Исфандиёр Латиповга бир неча саволлар билан мурожаат этиб, жамғарма фаолияти, келажакдаги режалар ҳақида гапириб беришни сўради.

— Қадимий Туркистон замини нафақат бой табиати, гўзал иқлими, хосиятли тупроғи билан, балки ажойиб фазилатли инсонлари, тафаккурли фарзандлари билан ҳам ҳақли равишда фахрланади. Тарихларимизни варақлаб кўринг — иқтидорли олимлар, истеъдодлар, аллома-ю авлиёларнинг шарафли исмларига дуч келасиз. Оққан дарё оқмасдан қолмайди. Бу ҳикматнинг қанчалик ҳаётийлигига биз — Улуғбек жамғармаси ходимлари ҳар кун, ҳар соатда ишонч ҳосил қилаётирмиз. Хуллас, Берунийлар, Ибн Синолар, Имом Бухорийлар, Темурлар ва Улуғбекларни берган замин бизнинг замонамизда ҳам кўплаб истеъдод ва салоҳият эгаларини етиштириб турибди.

— Исфандиёр Худоёрович, Улуғбек жамғармаси бу йил ўтказган «Истеъдодларни излаймиз» республика кўрик-танловининг натижалари, ғолиблар ҳақида гапириб берсангиз!

— Аввало шуни айтиб ўтишим керакки, мамлакатимиз Президенти Ислом Каримовнинг истиқболни ўйлаб ўтказаётган ички ва ташқи сиёсатида ёшларга эътибор энг муҳим ўринни эгаллаб келади. Мамлакатимизда истеъдодли ёшларни аниқлаш мақсадига хизмат қилувчи Улуғбек номидаги жамғармага асос солиниши ҳам юртбошимизнинг ташаббуси туфайли юз берди. Биз, ана шундай эзгу саъй-ҳаракатлар самараси ўлароқ, ўтган йили мустақиллик эълон қилинган куннинг уч йиллигига ва буюк аллома Мирзо Улуғбек таваллудининг 600 йиллигига бағишлаб «Истеъдодларни излаймиз» кўрик-танловини эълон қилган эдик. Кўрик-танлов ёшларнинг фан, техника, санъат ва маданиятнинг барча соҳаларида бўлган фаолликларини ошириш, яратилган янгиликларни такомиллаштириш, ҳаётга тадбиқ қилиш, янги номларни кашф этиш каби ишларимизда муҳим босқич бўлиб, фаолиятимизнинг янада самарали бўлишига хизмат қилади.

Бу йилги кўрик-танловимиз «Кашфиёт эт, Ўзбекистоним!»; «Саломат бўл, Ўзбекистоним!»; «Ўзбекистонни асрагин!»; «Ижод қил, Ўзбекистоним!» шиорлари остида олиб борилди. Унда республикамизнинг турли вилоят ва туманларида яшаб ижод қилаётган, таҳсил олаётган, ёши ўттиздан ошмаган 200 дан зиёд истеъдод эгалари ўзларининг ижодий, илмий, амалий ишлари билан қатнашдилар. Улар ичида мактаб ўқувчиларидан тортиб аспирант докторантларгача, мамлакатимиз халқ хўжалигининг турли соҳаларида фаолият кўрсатаётган йигит-қизлар бор. Шуниси диққатга сазоворки, кўрик-танловга келган ишларнинг муҳокамасига мамлакатимизнинг атоқли олим, ёзувчи, шоир ва мутахассислари жалб этилди. Жамғармамиз раёсат кенгашининг раиси академик О. Салимов бошчилик қилган бу инсонларнинг холис хизматларидан биз мамнун эканлигимизни айтиб ўтишимиз шарт. Қўлимизга келиб тушган 200 дан зиёд иш экология комиссияси (ҳайъат раиси Юсуфжон Шодиметов), тиббиёт (Ўктам Орипов), техника ва иқтисод (Восил Қобулов), адабиёт (Абдулла Орипов), мусиқа (Офелия Юсупова), тасвирий санъат (Рўзи Чориев) ко-

Юбилейга бағишлаб чиқарилган китоблар

Улуғбек Мирзо донишманд подшоҳ эрди. Камолоти бағоят кўп эрди. Етти қироат била Қурьони мажид ёдида эрди. Ҳайъат ва риёзийни хўб билур эрди. Андоқким, зиж битиди ва расад боғлади ва ҳоло анинг зижи орода шоеъдур. Бовужуди бу камолот гоҳи назмға майл қилур...

Алишер НАВОИЙ

ТАРИХИ

бўла туриб илм-у маданиятга интилиб Мирзо Улуғбекнинг бу асардан бехабар қолиши мумкин эмас. Агар икки асарни таққосланса, шу ҳол кўзга ташланадики, Муъиниддин асарида ҳам улуслар тарихига катта эътибор берилади. Ё бўлмаса, Кепакхоннинг адолат ўрнатиш бобидаги ишларига оид ибратли ҳикоя бизга маълум ва ихтиёримиздаги манбалардан биринчи бўлиб «Мунтахаб ат-таворих»да келтирилади. Худди шу мазмундаги ҳикоя «Тўрт улус тарихи»да ҳамда Шарафуддин Али Яздий «Зафарнома»сида ҳам учрайди.

«Тўрт улус тарихи» манба сифатида кейинги давр муаллифларига кўп асқотгани маълум. Бу ҳақда киришсўзда батафсил айтиб ўтилган. Ҳақиқатан, Хондамирнинг «Ҳабиб ас-сияр», «Хулосат ал-ахбор», муаллифи номаълум «Таворихи гузида. Нусратнома»(1502 — 1505 йиллари битилган). Абдулла ибн Муҳаммад ибн Али Насруллоҳийнинг «Зубдат ал-осор»(1525 йилдан кейин ёзилган), Маҳмуд ибн Валининг «Баҳр ал-асрор фи маноқиб ал-аҳёр»(1634 — 1640-41 йиллар оралиғида ёзилган) асарлари учун «Тўрт улус тарихи»нинг манба сифатида аҳамияти катта бўлган. Демак, Мирзо Улуғбек асари ўз давридаёқ ва кейинги асрларда ҳам шуҳрат қозониб борган. Унга катта эътиборни шундан ҳам билиш мумкинки, яқин XIX асрда ҳам асардан нусха кўчириш талаби ва эҳтиёж сезилган. Афсуски, сўнгги мустамлакачилик даврида ўз ота меросимиз, жумладан Мирзо Улуғбекнинг «Тўрт улус тарихи»дан баҳраманд айлашдан имконидан маҳрум эдик. Истиқлол туфайли биз энди бу асарнинг тарихимиз саҳифаларини ўқишдаги аҳамиятини баҳолаш имконига эга бўлиб турибмиз.

Асарнинг ўтмишимизни ёритишдаги аҳамияти қандай?

Шартли равишда муқаддима ва ҳар бири турли ҳажмдаги етти бобдан иборат «Тўрт улус тарихи», юқорида айтилгандек, туркий халқлар, мўғул, жамининг келиб чиқиши, Чингизхон ва у асос солган улкан салтанат(тўрт улус)нинг асосан XIII — XIV асрлар, баъзи ҳолларда XV асрнинг биринчи ярми тарихини ёритишга бағишлангандир.

Муқаддима анъанавий равишда парвардигор номига ҳамду санодан бошланиб оламнинг яратилиши ва ислом зуҳуридан илгариги пайғамбарлар ҳаёти баёнидан иборат.

Биринчи бобда туркий халқларнинг келиб чиқишига доир афсонавий, ярим афсонавий ҳамда фактик маълумотлар жамланган бўлиб, ҳозирги кунда шарқшунос-манбашунослар олдида турган муҳим вазифалардан бири — Марказий Осиё халқлари этногенези ва этник тарихи масаласини ҳал этишда ўз ўрнига эга бўлади деб ўйлаймиз. Масалан, Рашидуддин «Жомеъ ат-таворих»ида Ўғузхон шажараси қуйидагича: Ўғузхон — Қорахон — Диб Ёқуй — Абулчахон — Нуҳ алайҳиссалом; шу ўринда Рашидуддин фақат «турклар Ёфасни Абулчахон деб билиб келганлар. Бу Абулчахон Нуҳнинг ўғлими ё набираси бўлганлигини аниқ билмайдилар», деб мазкур манбада маълумот очиқ қолдиради. Мирзо Улуғбек наздида Ўғузхон шажараси бундай: Ўғузхон — Қорахон — Мўғулхон — Алмужаннахон — Куюкхон — Дибандқуйхон — Абулчахон — Туркхон — Ёфас алайҳиссалом — Нуҳ алайҳиссалом. Қизиғи шундаки, ҳам «Жомеъ ат-таворих», ҳам «Тўрт улус тарихи»дан фойдаланган «Таворихи гузида. Нусратнома» муаллифи томонидан шажара Ўғузхон — Қорахон — Абулча — Нуҳ алайҳиссалом тартибида берилган. 1317 йили тамомланган «Тарихи Банокатий» соҳиби эса «Нуҳ пайғамбар алайҳиссалом ўз ўғли Ёфасни машриқ томон йўллади... У (ерлик) халқлар унга Абулчахон деб ном бердилар», дея қуйидаги шажарани таклиф қилади: Ўғузхон — Гурхон — Дибноқуй — Абулчахон(Ёфас) — Нуҳ алайҳиссалом.

МАЗКУР БОБДА қадимги давр туркий халқлар тарихига оид қимматли маълумотлар (қўшин тузилиши, улус тизими, шажаралари, халқаро муносабатлар ва ҳоказо) талайгина.

Иккинчи боб ҳам этногенез ва этник тарих нуқтаи назаридан эътиборлидир. Гарчи унда қадимги турк-мўғул қавмларининг афсонавий онаси Аланқува ва унинг авлодлари ҳақида сўз кетса-да, лекин этник муносабатлар тадқиқида улар қўл келиши аниқ.

Асарнинг учинчи боби Чингизхон, аниқроғи, унинг насл-насаби, туғилиши, сиёсий фаолиятининг бошланишидан то Турон, Эрон, Шимолий Ҳиндистонда ўз ҳукмронлигини ўрнатишгача давр воқеалари баёнига бағишланган. Киришсўзда айтилгандек, ҳақиқатан мазкур қисмда ҳарбий қурилиш, мўғул давлатида қўлланилган давлат маросимлари, турк, мўғул қавмларининг ички идоравий тузилиши, Самарқанд, Балх шаҳарларининг босиб олинишига доир қимматли маълумотлар мавжуд. Бобда келтирилган диққатга сазовор гувоҳликлардан бири — «Чингиз» номининг келиб чиқиши масаласига муаллиф ёндашувидир. Бу масалада Жувайний ўз вақтида қисқа қилиб, «унга (яъни Темучинга — **А. З.**) **Чингизхон** номини берди (бердим)» гувоҳлигини келтиради-ю, бу ном нимани англатишини ёритмайди. Рашидуддин эса «чин» бу — **кучли, қудратли** degани, «чингиз» унинг кўплигидир, демак, қудратли ҳукмдор, шоҳлар шоҳи деб тушунтиради. Баноқатий бўйича, «Чингизхон» **улуғ подшоҳ** (подшоҳи муаззам) деган. Хитой манбаларига кўра, «Чингизхон» маъноси «тангри иноятига мушарраф бўлган» қабилида таржима қилинади. «Тўрт улус тарихи»да эса: «Чингизхоннинг маъноси туркийда шоҳлар шоҳи деганидир», деб аниқ кўрсатилган. Шундай таъкидни Шарафуддин Али Яздийнинг «Зафарнома»сида ҳам учратиш мумкин. «Чингиз» номига бу қадар эътибор беришимизнинг сабаби шундаки, бу номни Тибет манбаларида учрайдиган «жингтир» орқали форсий «жаҳонгир» билан боғлашга уринишлар ҳам намоён бўлмоқда(ваҳоланки, «Чингизхон» лақабини олган 1206 йили Темучин ҳали ўз юрти доирасидан чиқмаган эди).

Бу бобдаги маълумотлар аҳамиятини яна бир мисол

Ёриб қуммиз?

орқали кўришимиз мумкин. Чингизхоннинг Хоразмга юриши чоғида ватан ҳимоячилари орасида ҳазрат Нажмуддин Кубро ҳам бўлганлар. Жувайний нимагадир бу ҳақда ҳеч нарса ёзмаган. Рашидуддин Чингизхон шайхни ўз томонига жалб этишга бесамар урингани ва Хоразм олинганидан кейин эса ўликлар орасидан ҳазратнинг жасади топилмагани ҳақида ёзади. «Тўрт улус тарихи»да воқеа анча жонли ва кенг ёритилган: «Алқисса, Хоразм шаҳри озод этилгандан (яъни босиб олингандан — **А. З.**) кейин халойиқни саҳрога ҳайдаб чиқиб, қатл этдилар. Ҳазрати Шайх Нажмуддин Кубро, унга Оллоҳнинг раҳмати бўлсин, ўша шаҳид этилганлар жумласидан эдилар. Машҳурдирки, қатл чоғи ҳазрати Шайх бузургвор бир қўли билан қатл этаётган кофир яловининг учини ушлаб турдилар. Кейин қанчалик уринишмасин кофирнинг яловини ул кишининг қўлидан чиқариб ола олмадилар. Охири ул кофир яловини қирқиб олдилар...».

Асарнинг тўртинчи бобида Мўғулистон ва Шимолий Хитойда ҳукмронлик қилган Улуғ Юрт ҳукмдорларидан 17 нафари ҳақида сўз кетади. Кириш сўзида айтилганидек, муаллиф келтирган маълумотлар Рашидуддин ва Шарафуддин Али Яздий гувоҳликларидан тўлалиги билан ажралиб туради.

Бешинчи боб Олти Ўрда, яъни Жўчи улуси тарихига бағишланади. Бу бобда 39 нафар ҳукмдорнинг қисқача, аммо аниқ фактларга бой тарихи баён этилади. Айниқса, бу Мирзо Улуғбек замондошлари бўлган ҳукмдорлар таърифида яққол кўзга ташланади. Қиёс тариқасида айтиш мумкинки, Олтин Ўрда хонларидан Низомуддин Шомий 14 нафари, Шарафуддин Али Яздий 35 нафари, Муъинуддин Натанзий эса 27 нафари ҳақида маълумот берадилар.

Бу бобнинг диққатга молик томонларидан яна бири — Дашти Қипчоқда исломнинг тарқалиши ва, айниқса, «ўзбек» атамасининг келиб чиқишига доир гувоҳликлар. Бу ҳақда кириш сўзида батафсил айтилгани учун алоҳида тўхталишни лозим топмадик.

«Тўрт улус тарихи»нинг кейинги бобида Эрон ва Озарбойжонда ҳукмронлик қилган ҳалокуийлар баёни келтирилади. Унда ҳукмрон сулолалар ички ва ташқи сиёсати, чунончи, сарой ҳаёти, молия, қурилиш масалалари, мамлуклар, этник муносабатларга оид қимматли маълумотлар мавжуд.

БИЗ УЧУН МУҲИМ аҳамият касб этган маълумотлар асосан асарнинг еттинчи бобидан ўрин олган. Унда Чиғатойхон ва унинг авлодларининг ҳукмронлик йиллари(то Амир Темур тахтга чиққунча) ёритилади. Агар темурийлар давридаги тарихий манбаларга кўз ташланса, Муъинуддин Натанзий чиғатой ҳукмдорлардан 24 нафари, Шарафуддин Али Яздий 32 нафари, Мирзо Улуғбек эса 33 нафари ҳақида тегишли маълумотлар келтиргани маълум бўлади. Агар илмий жиҳатдан қабул қилинган чиғатойлар шажараси билан қиёсланса, Муъинуддин Натанзийда бу борада кўплаб хатолар, чалкашликлар учрайди. Мирзо Улуғбек келтирган шажара намоёндаларидан барчаси илмий шажарада бор. Ё бўлмаса, Чиғатойхон авлодлари масаласини олайлик. Жувайний ўз вақтида «Чиғатойхоннинг ўғиллари ва набиралари кўп бўлган», деб ёзса-да, аммо фақат Бису(Ясу, Тису) номини тилга олади. Шарафуддин Али Яздийда ҳам шундай. «Тўрт улус тарихи»да эса, Чиғатойхоннинг ўн бир ўғли бўлгани, вафоти чоғи ўн нафари ҳаёт экани уқтирилиб, номларигача келтириб ўтилади. Бошқа бир мисол. Маълумки, Амир Темур мавжуд ижтимоий-сиёсий муҳитни инобатга олган ҳолда хонлик камарини боғламай, чингизийлар хонадонидан бўлмиш аслзодаларни хон деб кўтарганлар. 35 йиллик сиёсий фаолиятлари давомида ана шундай сохта хонлардан икки нафари — Суюрғатмиш (1370 — 1388) ва Султон Маҳмуд хонлик курсисида ўтирганлар, улар номидан хутба ўқитилиб, танга зарб этилган, расмий ҳужжатларга номлари киритилган. Шу пайтгача Султон Маҳмудхоннинг «ҳукмронлик» йиллари аниқланмаган. Чунки 1404 йили «Зафарнома»ни ёзган Низомуддин Шомий Султон Маҳмудхонни ҳаёт деб тилга олади. Шомийдан ўн йил кейин асар битган Муъинуддин Натанзий уни 1402 йили, Йилдирим Боязид билан бир йилда қазо қилган деб ёзади. Натанзий гувоҳлигини 1425 йили қалам тебратган Шарафуддин Али Яздий ҳам тасдиқлайди. Аммо «Тўрт улус тарихи»да айтилишича, Амир Темур вафотигача «хонликни Маҳмуд Султон ибн Суюрғатмишхон мустақил бошқариб» келган. Бундан чиқди, 1405 йили, худди Шомий асар ёзган 1404 йилдагидек, Султон Маҳмуд ҳаёт бўлган. Қизиғи шундаки, тангашунослик маълумотлари ҳам буни тасдиқлайди. Лекин, иккинчи томондан, хон вафотидан кейин ҳам унинг номидан хутба ўқитиш, танга зарб этиш расм бўлган. Хуллас, ертинчи бобда манбашунослар учун ҳам, тарихшунослар учун ҳам диққатга сазовор маълумотлар кўплаб топилади. Чунончи, чиғатойийлар давридаги ўлканинг ижтимоий-сиёсий аҳволи, ободончилик, қурилиш, маъмурий, молиявий ислоҳотлар (Кепакхон даврида), Эрон, Ҳиндистон билан муносабатлар, ҳарбий қурилиш масалалари шулар жумласидандир.

Умуман олганда эса «Тўрт улус тарихи» фақат тарихчилар, манбашунослар учун эмас, балки тилчилар, адабиётчилар, география олимлари, ҳарбийлар ва бошқалар учун ҳам қизиқиш уйғотмоғи керак. Асарда мавжуд турли йўналишдаги маълумотлар «зичлиги»ни қуйидагидан ҳам кўриш мумкин: «Ўша кундан бошлаб **баҳрин улуси** энди **ўзбек** султонларининг лашкарида мўғул тилида **жавангор** ва турк тилида **сиёулғул** деб аталадиган **чап қўлдан** ўрин олдилар. Воло ҳам аввалгидек турди. **Қўнғирот, найман, жалойир, уйшун** ва бошқалардан иборат бўлган **Қоратабоншон номли фирқа** ҳам мўғул тилида **ўнгор** ва туркий тилда **ўбқул** дейиладиган **ўнг қўлдан** жой олдилар. Волойин улусининг ёлғиз бўлишининг сабаби — **волонийлар қўнғирот ва найманларга нисбатан икки баробар кўп бўлганлар»**. Кўриниб турибдики, бу ерда этник тарих, этногенез, луғатшунослик, ҳарбий тузилиш, тарихий демография ҳамда, буни алоҳида таъкидлаш лозим, «ўзбек» атамасининг тадқиқига доир қимматли маълумотлар жамланган.

Асарнинг ўзбекча нашри билан танишиш чоғида баъзи камчиликлар ҳам кўзга ташланди. Масалан, аслиятдаги шеърлар таржимаси тўғридан-тўғри эмас, мазмун баёни тарзида берилган. Билишимизча, шеърлар таржимаси нашриётга топширилган. Бунга алоҳида эътиборни қаратаётганимизнинг сабаби, бирламчи манба нашрида ҳеч бир эркинликка йўл қўйиб бўлмайди. Чунки у манба сифатида турли мутахассислар учун тадқиқот ашёси бўлиб хизмат қилади. Энг муҳими, аслиятнинг қадр-қиммати аввал қандай бўлса — шундайлигича тадқиқотчи олдида намоён бўлиши билан белгиланади. Албатта, бу хилдаги камчиликларни меросимиз намуналарини босиб чиқаришдаги матбаачилик соҳасидаги тажрибасизлик орқасидан деб тушунмоқ керак.

«ТЎРТ УЛУС ТАРИХИ» ўзбекча нашри ҳақида кўп сўз юритиш мумкин. Бу нашр асарга етиша олмай юрган турли соҳа намоёндалари елкасидан тоғни ағдаргандек бўлгани шубҳасиз. Эндиги вазифа — уни ҳар томонлама тадқиқ этишдан иборат.

Азамат ЗИЁ,
Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институтининг катта илмий ходими, тарих фанлари номзоди

ФРАНЦУЗ ОЛИМЛАРИ ТЎЁНАСИ

Боши биринчи бетда

1987 йилнинг март ойида ташкил топган Париждаги Темурийлар даври тарихи ва санъатини ўрганиш француз-ўзбек маданий алоқалари ассоциацияси мамлакатларимиз ва халқларимиз орасидаги илмий-маданий муносабатлар тараққиётига муносиб ҳисса қўшиб келмоқда. Мазкур уюшма томонидан мунтазам равишда чоп этилаётган мажмуанинг октябр ойи сони босмадан чиқди. Журналнинг биринчи саҳифасини очар экансиз, қуйидаги сўзларга кўзингиз тушади:

«Темурий. 1994 й., октябр. Улуғбек — астрономия султони.

Улуғбек таваллудининг 600 йиллиги нишонланиши муносабати билан темурийлар даври тарихи ва санъатини ўрганиш француз-ўзбек маданий алоқалари ассоциацияси томонидан Самарқанддаги ЎзФА Археология институти иштирокида профессор Фредерик Бопартюс-Брессан раҳбарлигида нашр этилган махсус сон».

Мажмуа Париждаги Темурийлар даври тарихи ва санъатини ўрганиш ассоциациянинг раисаси Фредерик Бопартюс-Брессан хоним томонидан битилган бағишлов сўзи билан очилади. «Темурий» мажмуасининг бу махсус сонидан ўрин олган «Улуғбек ва юлдуз буржлари» (Ф. Бопартюс-Брессан), «Улуғбекнинг астрономия мактаби» (А. Бердимуродов), «Улуғбек мактаби ва унинг Усмонлилар Туркияси астрономиясига қўшган ҳиссаси» (Люсйен Керен), «Темурийлар даврида Шарқ ва Ғарб мамлакатларида астрономия ва астрология фанларининг тараққиёти» (Жан-Патрис Будэ), «Улуғбек ибн Шоҳрух ибн Темур — санъат ҳомийси» (Элеонора Симс), «Сўфизмнинг темурийларга ва Улуғбекка таъсири» (Тйерри Заркон) ва бошқа мақолалар донишманд бобокалонимизнинг ҳаёти ҳамда фаолиятига бўлган қизиқишнинг кучли ва ҳар томонлама эканлигини яна бир карра тасдиқлайди. Мақолаларнинг муаллифлари астрономия (илми ҳайъат) ва астрология (илми нужум) фанлари тараққиётида X— XIV асрларда Шарқ Ғарбга нисбатан анча илгарилаб кетганлигини тан оладилар (26- бет) ва Улуғбекнинг ўзидан олдинги фалакшунос олимларнинг илмий меросларига ижодий равишда ёндашганлигини эътироф этадилар. «XII аср ўрталаридан бошлаб ўша давргача Шарқда кенг ривожланган астрология фани Ғарбга бўлган таъсирини сезиларли даражада кучайтирди, — деб ёзади Жан-Патрис Будэ. — Шуни тан олишимиз керакки, XV асрнинг ўрталарига қадар ғарбликлар ҳисоб-китобларга асосланган астрономия билан шуғулландилар; шарқликлар эса, кузатишларга асосланган астрономия фанини тараққий эттирдилар. Марога ёки Самарқанд расадхоналарига қиёсланиши мумкин бўлган иншоотлар, секстант ва устурлоб каби асбоблар Ғарб мамлакатларида ҳали мавжуд эмас эди... Улуғбекнинг юлдузлар жадвали ва унга ёзилган шарҳлар таҳлили темурийлар даври олимларининг овруполик ҳамкасбларидан сезиларли даражада илгарилаб кетганликлари ҳақидаги фикримизни яна бир марта тасдиқлайди».

Мажмуа мақолаларида Улуғбек мактабига, унинг жаҳон фани тараққиётига қўшган ҳиссасига муносиб баҳо берилади. Улуғбек ва унинг шогирдларининг башариятга қолдирган бебаҳо мероcларини холисанлилло ўрганиш, илмий нуқтаи назардан таҳлил қилиш француз шарқшуносларига «Буюк Темурнинг буюк набирасини астрономия султони» деб аташга имкон яратган. Мазкур фикрда франциялик дўстларимиз якдилдирлар.

Ҳеч шубҳа йўққи, француз ва ўзбек шарқшунослари саъй-ҳаракатларнинг маҳсули —ушбу мажмуа элимизнинг буюк фарзанди Мирзо Улуғбек тўйига муносиб тўёнадир. Фредерик Бопартюс-Брессан хоним айтмоқчи, «шояд» у буюк олимнинг руҳи-покини шод қилса!».

Қуйида «Темурий» журналининг махсус сонига Фредерик Бопартюс-Брессан хоним томонидан битилган бағишлов матнини ўқийсиз.

Шоазим МУНАВВАРОВ

УМИДБАХШ ДЕБОЧА

Париждаги Темурийлар даври тарихи ва санъатини ўрганиш француз-ўзбек маданий алоқалари ассоциацияси 1987 йилнинг 22 мартида ташкил топган эди. Ҳам бахтли тасодиф, ҳам тақдир тақозасини қарангки, таваллудининг 600 йиллиги бу йил кенг нишонланаётган буюк зот ҳам 1394 йилнинг айнан 22 мартида оламга келган. «Темурий» деб аталмиш журналимизнинг мазкур сонини XVII асрда ишланган суратда жаҳоннинг машҳур астрономлари — Птолемей, Тихо Браге, Галилей ва Коперниклар билан бир даврада тасвирланган султон—олим—астрономга бағишлашга қарор қилдик. Ушбу эзгу ният бундан бир йил муқаддам Самарқанд Археология институтида ишлайдиган дўстларимиздан 1994 йилнинг кузида Ўзбекистон ўзининг атоқли фарзанди Улуғбекнинг 600 йиллик тўйини тантанали нишонлажаги ҳақида хабар олган кезимиз туғилган эди. Буюк мутафаккир-астрономнинг айнан юбилейи арафасида мазкур мажмуанинг чоп этилиши ҳар оқшом ўзининг машҳур расадхонасидан сайёралар ва юлдузларнинг ҳаракатларини чарчаш билмай кузатган буюк олимнинг руҳи-покини шояд шод қилса!

Шуни мамнуният билан қайд этмоқчимизки, мазкур журнал ўзбек дўстларимизнинг бевосита кўмаги ва иштирокида дунё юзини кўрди.

Улуғбек замонасида астрономия (илми ҳайъат) ва астрология (илми нужум) ҳозирги кундаги каби алоҳида-алоҳида мавжуд бўлмаган. Зеро, француз-ўзбек илмий ҳамкорлигининг ушбу илк меваси юлдуз буржларининг хайрли жойлашувлари оқибатида дунёга келди ва ҳамкорлигимизнинг истиқболи порлоқдир деган ҳам ният, ҳам башоратни ифодаламоққа ижозат бергайсиз. Ўзбекистон Фанлар академиясининг Самарқандда жойлашган Археология институти ва бошқа илмий-маданий муассасалар билан биргаликда амалга оширилиши мўлжалланган навбатдаги режамиз — Парижда темурийлар даври санъати кўргазмасини ташкил этиб, француз халқини Марказий Осиёда санъат тараққиётининг энг юқори босқичида яратилган кулолчилик буюмлари намуналари билан таништиришдир.

Темур, бизнинг тушунчамизда Темурланг, жаҳонни эгаллаб, буюк давлат тузганлиги билан машҳур бўлса, унинг буюкликда муносиб набираси илм-фан жабҳаларида қозонган зафарлари билан танилгандир. Бинобарин, қиличнинг кучи билан эмас, илмий кузатишлар, изланишлар, тадқиқотлар воситасида, ўзигача бўлган ва ўз даврининг олиму донишмандлари меросларидан баҳрамандлик натижасида ажойиб зафарлар қозонган илми ҳайъат султонини оламга танитиш фурсати етди. Ўз мустақиллигини қайта қўлга киритган Ўзбекистон ва Оврупо ўртасидаги илмий-маданий ҳамкорлик учун бундан ҳам афзалроқ дебоча бўлиши мумкинми!

Фредерик
БОПЕРТЮС-БРЕССАН

миссияларида кўриб чиқилди. **ҚУЙИДАГИ ЁШ ИСТЕЪДОДЛАР КЎРИК-ТАНЛОВИМИЗНИНГ БУ ЙИЛГИ ҒОЛИБЛАРИ БЎЛДИЛАР:**

1. Мирзаев **ДИЛШОД** (Самарқанд Давлат меъморчилик қурилиш институтининг тадқиқотчи-ўқитувчиси) — **Самарқанд вилояти Ургут туманидаги телевизион минорани юксак даражада лойиҳалагани учун;**
2. Убайдуллаев **ДОСТОН** (Тошкент шаҳридаги 253-мактаб ўқувчиси) — **алоҳида истеъдоди, ёшлар орасида кенг тарқалган қўшиқлар тўплами, санъат соҳасида эришган ютуқлари учун;**
3. Каримов **ИСЛОМ** (Тошкент химия-технология институтининг илмий ходими) — **пахта монокультураси ва Орол денгизининг қуриши натижасида Марказий Осиёда юзага келган экология ва ижтимоий муаммоларни ечишга хизмат қилувчи янги полимер материалларни яратгани учун;**
4. Холиқов **ДАНИИЛ** (В. Успенский номидаги мусиқа

РУҲИ ҚЎЛЛАСИН

мактабининг ўқувчиси) — **бир қатор концерт программаларида ва халқаро фестивалларадаги иштироки учун;**
5. Ражабов **ЖУМАҚУЛ** (Қарши Давлат университети аспиранти) — **«Узилмаган умид иплари» шеърий тўплами учун;**
6. Комилов **РАВШАН** (Республика ИИВ ансамбли хонандаси) — **ёшлар орасида кенг оммавийлашган қўшиқлар тўплами учун;**
7. **МАҲКАМОВ МОҲИР** (Тошкент Давлат 1-Тиббиёт институти ассистенти) — **юзжағ соҳасидаги нуқсонлар ва шакл тузилишларини шиша-кристал имплантант билан бартараф этишда янги даволаш усулларини топгани учун**

кўрик-танловнинг ғолиблари деб тан олиндилар. Ғолибларга «Лауреат» медали, гувоҳнома, 1-даражали диплом, шунингдек, пул мукофотлари топширилди. Бундан ташқари, жуда кўплаб ёшларимиз (буларнинг сони 50 дан ошади) кўрик танловга фаол, қизиқарли иштирок этганлари учун турли даражадаги дипломлар, пул мукофотлари билан сийландилар.

— **Исфандиёр Худоёрович, жамғарманинг келажакдаги режалари ҳақида ҳам икки оғиз..**

— Юқорида мен юртимиз истеъдодлар юрти эканлигини айтиб ўтдим. Кўрик-танловга келган ишларни саралаш жараёнида биз жуда ғаройиб ғоялар, изланишларга дуч келдик. Эндиги фаолиятимизда ана шу ғоя, изланиш, тадқиқот ва кашфиётларни тезроқ амалиётга жорий қилиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш режалари асосий ўрин тутмоғи лозим. Бунинг учун илмий-тадқиқот институтлари, фан ва техника муассасалари билан мунтазам ва самарали алоқалар ўрнатишимиз керак. Аслидаку, мана шундай илмий муассасалар раҳбарлари, мутахассислар бизнинг бу борадаги ишларимизда ёрдам беришлари, қизиқиб туришлари, эътиборли бўлишлари замон талабидир. Зеро, бизнинг фаолиятимиз жонажон Ватанимиз шон-шуҳратини жаҳоний миқёсларга кўтаришга қодир бўлган ёшларни излаб топиш, уларни қўллаб-қувватлашга қаратилган. Ватан равнақи йўлида хизмат қилаётган ҳар бир инсонни эса буюк боболар руҳи қўллайди!

АСРИЙ ГЎЗАЛЛИКЛАР

МИРЗО УЛУҒБЕКНИНГ ШАҲАРСОЗЛИК ВА МЕЪМОРЧИЛИК ФАОЛИЯТИ

БУЮК БОБОКАЛОНИМИЗ Мирзо Улуғбекнинг маънавий-ижтимоий фаолиятига назар ташлар эканмиз, унинг давлат арбоби сифатида салтанат бойлигини мамлакат ободончилиги йўлидаги эзгу ниятига — бунёдкорликка сарф этганлигини ҳамда ўзининг илмий, ижтимоий-сиёсий тафаккурини кенг яратувчанлик амалиёти билан уйғунлаштира олганлигини кўрамиз. Аввал буюк соҳибқирон Амир Темур, сўнгра Мирзо Улуғбек даврида Мовароуннаҳр шаҳарсозлиги тарихида мисли кўрилмаган улкан ўзгаришлар рўй берди. Амир Темур даврида илк бор «қўш» услубидаги меъморий мажмуа бунёд эттирилган бўлса, Мирзо Улуғбек замонасида бу услуб такомиллаштирилиб, «майдонча» услубидаги янги меъморий мажмуа муҳити шакллантирилди.

Улуғбек ҳомийлиги ва раҳбарлигида амалга оширилган шаҳарсозлик ва меъморий қурилишларда ўша даврда кенг ривожланган фалакиёт, риёзиёт ва ҳандаса илмларининг таъсири борлигини сезамиз. Улуғбек, айниқса, Регистон майдонидаги биноларнинг қурилишида ўзининг илми нужум ва ҳажм-фазовий тафаккуридан келиб чиқиб, уларни ихтиёрий жойлашган бинолар комплекси тарзида эмас, балки фалакдаги юлдузлар анжумани каби фазовий маъно кашф этувчи меъморий мажмуа кўринишида шакллантиришга ҳаракат қилади. Улуғбек айни пайтда мавжуд ислом анъаналарини ҳам эътиборга олиб, биноларни жойлаштиришда уларнинг қибла тарафини белгилаб, ўша йўналишга мос ҳолда Регистон мажмуаси таркибидаги биноларни аниқ жойлаштиришни кўзлади. Бу ҳақда Заҳириддин Муҳаммад Бобур шундай деган: «Бу масжиднинг (Муқаттаъ масжиди — **А. У.**) қибласи билан мадраса қибласининг орасида бисёр тафовут бордир. Ғолибо, бу масжид қибласининг самти мунажжим тарийқи била амал қилибтурлар». Улуғбек мадраса ва хонақоҳни тарзлари билан бир-бирига қарама-қарши ҳолда, яъни ўзаро муқобил тартибда жойлаштирадики, бунда у шаҳарсозликда қўлланиб келинган қуёш ҳаракатини ҳисобга олиш тажрибасини амалга киритади. Шундай жойлаштирилганда бинолар ва улар ичидаги ҳовлилар ўзларига керакли қуёш нурини олиш имкониятига эга бўладилар. Улуғбек бино этган бу гўзал меъморий мажмуа нафақат темурийлар даврининг, балки турон шаҳарсозлик ва меъморчилик санъати тарихида ҳам юксак чўққилардан бири ҳисобланади.

Амир Темур ва Мирзо Улуғбекнинг Туркистон боғ истироҳатчилик санъатини ривожлантиришдаги хизматлари ҳам алоҳида диққатга сазовордир. Бобокалонларимиз замонасида биргина Самарқанд шаҳри ва унинг атрофида 14 тадан ортиқ бир-биридан зиёда, кўркам боғсаройлар, чорбоғлар, хиёбонлар яратилди. Бу даврга келиб «чорбоғ» услуби янгича маъно касб этди. Энди у «қўрғонча», яъни ҳовли ичига ёнма-ён жойлаштирилган тўртта мўъжаз боғ эмас, балки дунёнинг рамзий маънодаги тўрт тарафига кетган жаннат ариқлари бўйлаб ташкил этилган кўп қисмли боғ-саройларидир.

Темур даврида яратилиб, Улуғбек даврида ривожлантирилган, ўзаро кесишувчи равоқ ғиштин қурилмалар кенг хоналарнинг томларини ёпишда, уларнинг ички ва ташқи кўринишларини маҳобатли қилиб ишлашда қўлланилди. Меъморчиликка тадбиқ этилган хаттотлик санъатининг ривож топиши, бино ва иншоотларнинг янада мунаққаш ва сержило яратилишини таъмин этди. Наққошликда гирих, ислимий ва ҳуснихат безакларидан ташқари, муқарнас ва «кундал» услуби кенг қўлланилди. Бинолар яқиндан ва йироқдан кўришга мўлжалланган нақшлар билан безатилди. Тасвирий санъатда миниатюра билан бир қаторда, илгарилари (XI—XIII асрларда) шариат тазйиқи остида амалдан қолган маҳобатли деворий, яъни монументал рангтасвир санъати шоҳона боғсаройлар, кўшк ва расадхона ҳашамларида янгитдан ривож топиб қўллана бошлади.

Улуғбек 1435—1438 йилларда Шаҳрисабзда ҳам бир нечта иморатлар қуради. Шулардан бири шаҳарнинг янги Жоме масжиди бўлиб, уни Улуғбек отаси Шоҳрух Мирзо номидан қурдиртиради. Масжиднинг маҳобатли гумбази кошинкорий кўк рангда бўлганлигидан у «Кўк гумбаз» номини олган. Улуғбек масжиднинг бош пештоқини илгари бобоси Темур қурдирган шайх Шамсиддин Кулол мақбараси муқобилига қуриб, бу ерда ҳам Самарқанддаги каби ўзига хос меъморий мажмуа ташкил этади.

Улуғбек қурдирган биноларнинг яна бири шаҳрисабзлик темурийлар авлоди намояндаларига атаб бунёд этилган ва кейинчалик халқ орасида «Гумбази Сайидон» («Сайидлар гумбази») деб ном олган мақбарадир. Мақбара жануб томондан шайх Шамсуддин Кулол мақбарасига туташ бўлиб, Шаҳрисабздаги «Кўк гумбаз» масжиди, яъни Улуғбек қурдирган Жоме ва бу ердаги бошқа иморатлар билан бирга «Дорут-тиловат» («Тиловат уйи») меъморий мажмуасини ташкил қилади.

Улуғбек қурдирган бинолар ҳақида гап кетар экан, унинг Самарқанддаги Регистон майдонига яқин жойда бунёд этган ҳаммоми хусусида ҳам мухтасар тўхталмоқчимиз. Гап шундаки, Улуғбек ҳаммоми бизгача етиб келмаган, адабиётларда ҳатто унинг жойлашган ўрни ҳам аниқ кўрсатилмаган. Бобур Мирзо Улуғбекнинг Самарқандда қурдирган иморатлари ҳақида ёза туриб: «Улуғбек Мирзонинг иморатларидан Самарқанд қалъасининг ичида мадраса ва хонақоҳдир... Ушбу мадраса ва хонақоҳга ёвуқ бир яхши ҳаммом солибтур. Мирзо ҳаммомига машҳурдир, ҳар нав тошлардин фаршлар қилибтур. Хуросон ва Самарқандда онча ҳаммом маълум эмаским», деб тушунтиради. Археологларимиз Улуғбек ҳаммоми унинг мавжуд мадрасасининг орқа тарафида, ҳозирги «Шоирлар хиёбони» деб номланган боғ ўрнида бўлган деган фикрга келганлар. Чунки улар бу ердан қадимий бино қолдиқларини топиб, уларнинг ҳаммомга тегишли эканлигини аниқлаганлар.

УЛУҒБЕК ДАВРИ ШАҲАРСОЗЛИГИ ва меъморчилиги ҳақида гапирар эканмиз, бу даврда бунёд этилган меъморий мажмуалар, биноларнинг қурилиши мукаммал назарий асосларга эга эканлигини алоҳида таъкидламоқчимиз. Меъморчилик соҳасидаги тадқиқотларнинг кўрсатишича, Туркистон меъморчилиги қадимги Миср ва Юнон, шунингдек, қадимги Шарқ халқлари меъморчилиги қатори ўзининг синалган анъаналари, тартиб ва қонуниятларига эга бўлиб, улардан айримлари халқ орасида ҳанузгача сақланиб қолган. Мирзо Улуғбек бошлиқ академиянинг етук намояндаси Ғиёсиддин Коший нафақат мунажжим ва риёзиётчи олим, балки ўрта аср меъморчилигининг ҳандасавий қонуниятларини мукаммал ўрганган иқтидорли муҳандис ҳам. Худди шу фикрни Улуғбекнинг ўзи ҳақида ҳам иккиланмай айтиш мумкинки, ўша даврда Самарқанд расадхонасидек йирик, тузилиши мукаммал ва мураккаб иншоотлар қуришга жазм қилмоқ учун нафақат илми ҳайъат ва риёзиёт, балки муҳандислик билимларини ҳам чуқур билмоқ керак эди. Айтиш керакки, Улуғбек расадхонаси ўзининг мазмун-моҳияти ва ҳажми жиҳатидан ўша даврда жаҳонда ягона эди.

Кошийнинг «Арифметика калити», «Доира ҳақида рисола» асарларининг махсус боби меъморчилик ҳандасасига бағишланган бўлиб, унда тоқ, равоқ ва гумбазлар шаклини чиқаришга доир беш хил услубнинг баёни ва чизмалари келтирилган. Коший равоқлар шаклларини турли радиусларда туташадиган кўп марказли айланалардан фойдаланиб чизишни таклиф қилади. Меъморчилик доктори Пўлат Зоҳидов Ўрта Осиё обидаларига хос ўнлаб гумбаз ва равоқларнинг тузилишини ўрганиб чиқиб, Ғиёсиддин Коший равоқ чизиш усули тўғрилигига ишонч ҳосил қилади. Қизиғи шундаки, Коший кўрсатган усуллардан бири Бибихоним масжиди ҳамда Улуғбек мадрасасининг бош пештоқига ишланган равоқ шаклини чиқаришга ҳам мос тушар экан. Уни ишлашда Коший усулларидан бири — уч марказли айланалардан фойдаланилган. Демак, ушбу услуб меъморларга анча олдин маълум бўлиб, меъморчиликда кенг қўлланиб келинган. Коший баён этган усуллар бажарилишига кўра жуда содда бўлиб, улардан лойиҳа ишларида фойдаланиш қулай, қурилишда эса бу усуллар паргор (циркуль) ўрнига оддий газчўп ва режа ипи ёрдамида бажарилган.

Энди Мирзо Улуғбекнинг Самарқанддаги мадрасаси устида олиб борилган илмий тадқиқотларга жиндай тўхтаб ўтайлик.

Таниқли олим М. Булатов обиданинг асосий меъморий шакллари «олтин кесим» нисбатларида олинган, шу боис обида қисмларининг шакллари уйғун ва маҳобатли чиққан деган фикрни илгари суради. Афсуски, олим мавжуд «олтин нисбат»ларни обидага тадбиқ этиш тартиботини тушунтирмаган. Бу ишни устод Пўлат Зоҳидов бажаради ва у кишин меъморчиликда кенг қўлланиб келинаётган ва бир авлодларга яширин бўлган меъморий гўзаллик қонуниятларидан бири—ўсувчи (динамик) квадратлар услубини рўёбга чиқаради. Устод бу ўринда жуда содда, лекин ўта тўғри йўлни тутади: «обидалар уйғунлиги тартибини оддий паргор ва чизғич (режа ипи) имкониятларидан» изламоқ зарурлигини билдиради. Шу муҳим жиҳатдан келиб чиқиб, устод бино шаклларининг ҳамоҳанглиги ва мунтазамлигини аниқ белгилашда қадимги меъморлар динамик квадратлардан, яъни «ўзаро боғлиқ бўлган квадратлар асосида тортиладиган чизиқлар туридан фойдаланган», деган фикрга келади. Бунда иккинчи квадрат дастлабки квадратдан паргор ва диагоналлар ёрдамида келтириб чиқарилади, учинчиси иккинчисидан, тўртинчиси эса учинчисидан ва ҳоказо. Дастлабки квадрат эса одатда, бино тарҳининг эни ёки бўйига тенг, агар бино тарҳининг квадрат шаклида бўлиши кўзда тутилган бўлса, у дастлабки квадрат тарҳи шаклига тенг қилиб олинади. Шу тарҳ ўлчамларига боғлиқ ҳолда яна тўр устига энди бино тарзининг чизмалари чизилади. Шундай қилиб бино қисмларининг ўзаро мутаносиб ва уйғун нисбатларда бўлиши таъминланади. Бу эса бинонинг ҳандасавий жиҳатдан мунтазам, меъморий мукаммал ва гўзал чиқишини таъминлайди.

ШАРАФУДДИН АЛИ ЯЗДИЙНИНГ «Зафарнома» асарига Камолиддин Беҳзод ишлаган миниатюраларнинг бирида қурилиш жараёни ифодаланган бўлиб, унда бош меъмор қурилаётган бинонинг моделини ушлаб тургани тасвирланган. Сурат бинонинг ўша модел бўйича қурилаётганлигини ва айни пайтда, меъморнинг қурувчилар ишини назорат қилаётганлигини кўрсатади. Бу эса темурийлар даврида қурилиш жараёнининг нафақат амалий, ҳандаса асослари, балки зарур ҳолларда бўлажак бино моделини ясаш орқали ҳам амалга оширилганлигидан далолат беради. Демак, иккиланмай айтиш мумкинки, Улуғбек даврида меъморлар ўтмишдаги қурувчиларнинг илғор тажриба ва анъаналарини давом эттирибгина қолмай, балки ўзлари ҳам келажак авлодлар учун бой маданий мерос ва меъморий санъат дастурини яратиб қолдирди, ривож топтирди.

Ахтам ЎРОЛОВ,
Самарқанд давлат меъморчилик-қурилиш институти профессори.

ВОДИЙНИНГ ИККИНЧИ ДАРВОЗАСИ

Ҳамза номидаги Санъатшунослик илмий-тадқиқот институтида амалий санъатнинг қадимий турлари бўйича, миллий меросимиз ва қадриятларимизни тиклаш юзасидан бир қатор илмий ишлар қилинмоқда. Шулардан бири ҳали яхши ўрганилмаган Қўқон шаҳридаги XVIII— XX асрлар маданият ва санъат муҳитидир. Қуйида Қўқон меъморий обидалари, анъанавий турар жой бинолари, нақш безаклари, уларни сақлаш, ўрганиш ва ёш авлодга етказиш борасидаги мулоҳазаларимиз билан ўртоқлашмоқчимиз.

Ўзбекистоннинг бошқа тарихий жойлари каби Фарғона водийси шаҳарларида ҳам меъморий ёдгорликларнинг бирмунчаси сақланиб қолган. Хусусан, Қўқон шаҳрида XVIII—XX асрларга оид меъморий ёдгорликлар, бинолар борки, бу обидаларнинг маданиятимиз учун бадиий-тарихий аҳамияти катта. Қўқон асосан хонлик даврида гуллаб-яшнаб, илм-фан, адабиёт ва санъат, маданият масканига айланди. Бу даврда Қўқонда ўнлаб истеъдодли шоирлар — Писандий, Муҳий, Ҳорий, Нисбатий, Муқимий, Фурқат, Ерий, Зорий, Муҳаййир, Рожий, Ғурбат, Муҳсиний, Муҳаммад Ҳаким, Нусрат, Тамкин, Тойир, Котибий, Насимий, Шайдоий, Ножий, Нодира, Увайсий, Ҳамза ва бошқалар яшаб ижод этди. Шу билан бир қаторда халқ амалий санъати яхши ривожланди. 1860 йилда Қўқонда икки мингта дўкон бўлган, 4 мингдан ортиқ ҳунарманд яшаб ижод этган. Ҳунармандчиликнинг 50 тури бўйича маҳсулот ишлаб чиқарилган. Қўқонда 1300 масжид, 120 мактаб, 40 та мадраса бўлган. Можар сайёҳи Ҳ. Вамбери ўзининг «Ўрта Осиё бўйлаб саёҳат» китобида Қўқоннинг Хевадан олти марта, Бухородан 2 марта, Теҳрондан 4 марта катта бўлганлигини ёзади. Ҳар томонлама гуллаб-яшнаб, ривожланиб бораётган шаҳар мустамлакачилик даврида инқирозга юз тутди. Шаҳар ҳаётига капиталистик ишлаб чиқариш услубининг зўрлаб киритилиши ҳунармандчиликнинг синишига, кўп турларининг йўқолиб кетишига сабаб бўлди. Юқорида айтганимиздек, ўша даврда ҳунармандчиликнинг 50 тури бўйича маҳсулот ишлаб чиқарилган бўлса, ҳозирги даврда бутун Ўрта Осиё давлатларида ҳунармандчиликнинг 20 га яқин тури бўйича маҳсулот ишлаб чиқарилади. Демак, ҳалигача халқ амалий санъати, ҳунармандчилик илгариги ҳолатига кела олмаган. Мустамлакачилик даврида тарихий ёдгорликлар —эскилик сарқити сифатида очиқдан-очиқ бузиб ташланган. Айниқса, Қўқон мухториятининг ваҳшийларча замбараклардан отиб бостирилиши вақтида бу обидаларнинг жуда кўпи бузилиб кетган, кўпига талофат етган. Машҳур Султон Муродбек мадрасаси, Ҳоким Ойим масжиди ва шу каби ўнлаб масжидлар, юзлаб хонадонлар ана шундай ер билан яксон бўлган. Сақланиб қолганлари эса узоқ вақтгача турли мақсадда ишлатилиб, қаровсиз ташлаб қўйилган. Тўғри, меъморий обидаларни, миллий амалий санъат турлари ва намуналарини сақлаб қолиб, кейинги авлодга етказиш масаласи мавжуд эди. Лекин бунга етарли эътибор, маблағ ажратилмас, қилинган ҳаракатлар битта-иккита бино таъмирига келган маблағ билан ифодаланарди.

Меъморий ёдгорликлар ва улардаги безаклар маҳаллий усталар томонидан муттасил таъмирлаб бориларди. Аммо бу таъмирлар кенг қамровда бўлмаганлиги сабабли узоққа чўзилар, таъмир тугамасдан, яна бошидан бошлашга тўғри келарди. Ҳукуматимизнинг янгича сиёсати туфайли обидаларга эътибор бир мунча жонланди. Уларни сақлаб қолиш, ўрганиш ҳозир ҳам муҳим масалалардан бўлиб турибди. Ҳар бир мустақил давлатнинг ўзига хос маданияти, адабий-бадиий мероси, миллий анъаналари бўлиши шубҳасиз. Истиқлолга эришган Ўзбекистон республикасининг айнан мана шу амалий санъат турлари маҳсулотлари чет эл санъатшунослари эътиборини тортиши бежиз эмас. Афсуски, узоқ давргача рангтасвир, қаламтасвир каби санъат турларига кўп эътибор берилиб, наққошлик, ганчкорлик, ёғоч ўймакорлиги ва бошқа халқ амалий санъати турлари маҳаллий чегарадан чиқа олмади. Ҳозирги шароитда бу санъат турларини ривожлантириб, алоҳида йўналишлар даражасига олиб чиқиш, илмий тадқиқ қилиш учун ҳамма шароитлар мавжуд.

Бу масалани Қўқон шаҳри мисолида олиб қарасақ, асосий сақланиб қолган, кўзга кўринган меъморий обидалар: Худоёрхон ўрдаси, Жомеъ масжиди ва минораси, Даҳмаи Шоҳон ва Мадорихон ҳазираси, Норбўтабий мадрасаси, Ғиштлик ва Мулкобод масжидлари, Камол Қози мадрасаси, шоир Муқимий таҳсил олган Миён ҳазрат мадрасалари меъморий ва санъатшунослик нуқтаи назаридан ўрганиб чиқилган. Қўқонда аҳамиятга молик яна юздан ортиқ анъанавий турар жойлар шу давргача ўрганилиб тадқиқ қилинмаган эди. Тўғри, улардан тўрттаси — Қаноббой уйи, Олимжон ҳожи уйи, Абдураҳмон қози ва Саъдихон қози уйлари санъатшунослар Л. Ремпель ва И. Азимов асарларида шарҳланиб, таҳлил қилинган.

Анъанавий уйлардаги нақшин ва ганчкор безаклар ўрганилганда қайтарилмас мумтоз услубда ишланган санъат намуналари қайд этилган. Тарихий уйларнинг тарҳлари ўзига хос бўлиб, тарзлари ҳам юксак нафосат билан безатилган. Кўп уйларнинг ичкариларида қимматли ганчин намоёнлар, ганчдан қилинган майда токчалар учрайди. Хоналарнинг шифтлари ёғочдан турли шаклларда ишланиб, тўсиндан тортиб барчасига нақш солинган. Кўп уйларнинг шифти юксак маҳорат билан ироқи ҳовузли қилиб ишланган. Анъанавий уйнинг битта мўрисига ишланган безакнинг ўзи алоҳида санъат асари бўлиши мумкин. Ўзига хос услубда тайёрланган бўёқларда бажарилган ранго-ранг нақшлар ҳар қандай одамнинг эътиборини тортади. Усталарнинг ўзига хос мактаби, услуби бўлганлигидан дарак беради. Анъанавий уйларда яшаб ўтган турли кишилар тарихини ёритишнинг ўзи алоҳида катта иш бўлиб, XVIII—XX аср Қўқон маданий ҳаёти ҳақида, унинг шоир ва ёзувчилари, олим ва фозиллари, дин вакиллари, ҳунармандлари ҳақида тасаввурни тиклашга ёрдам бериши мумкин. Анъанавий уйлар ичларига битилган турли араб имлосидаги ёзувлар ўша даврда барқарор эътиқод, ўзига хос турмуш тарзи бўлганлигидан далолат беради. Хуллас, бу тарихий уйларни ҳар томонлама ўрганиш фақат санъатшунослар учун эмас, балки тарихчилар, шарқшунослар, меъморлар, мусаввирлар учун ҳам катта манба бўлиши мумкин. Ўша давр маданий муҳитини тиклаш тарихни тиклаш демакдир. Анъанавий уйларда жуда кўп машҳур меъмор уста ва ҳунармандларнинг қўл изи бор. Жумладан, Мулла Азамат, Уста Эгамберди, Уста Муҳаммад Соли, Уста Ҳакимжон Ҳолматов, Уста Ҳожиали Солиев, Саидмаҳмуд Норқўзиев ва бошқаларнинг ижоди алоҳида илмий тадқиқ учун асос бўла олади. Машҳур меъмор Юсуфали Мусаев ва унинг кейинги авлод шогирдларини ҳалиҳалигача билишади.

Қўқон шаҳри эски ва янги шаҳар қисмларидан иборат бўлиб, эски шаҳар қисмида юқорида айтилган обидалар жойлашган. Бу уч юз йигирма гектар майдонни ташкил қилиб, 19 та маҳалла [illegible] ҳудудини ўз ичига олади. Кани эди ана шу қимматли ёдгорликларга алоҳида эътибор берилиб, кенг қамровда таъмир этилса, Маданий қадриятлар қайта тикланса, водийнинг иккинчи дарвозаси ва Буюк Ипак йўлининг асосий савдо шаҳарларидан бўлмиш Қўқоннинг илгариги шуҳрати, кўрки ва нафосати қайтиб келар эди. Жуғрофий жиҳатдан қулай жойда жойлашиб, водийнинг энг катта темир йўл тугунини ташкил қилган қадимий Ҳавоқанд янада яшнаб кетарди.

Айниқса, анъанавий турар жойлар катта эътиборга муҳтож. Бу уйлар кўз ўнгимизда нураб, йўқолиб бормоқда. Ўтган давр мобайнида анъанавий уйларнинг ўндан ортиғи уй эгалари томонидан бузилиб, қайта қурилган. Уйларнинг қадимий нақш безаклари устидан бўяб ташланди ёки бошқа янги безаклар билан қопланди. Маълумки, олдинги усталар ҳозирги услубдан бошқача, ўзига хос услубда нақш ишлаганлар. Нақшларнинг ранги тўқ яхлит бўлиб, бўёқлар бир-бирига қўшилмай ишлатилган. Бўёқнинг таркиби бошқача бўлган. Ўзига хос нақш мактаби ва бу мактабнинг ўз анъаналари бўлган, Масалан, наққошлар замин билан нақшнинг нисбатига, мувозанатига эътибор берганлар, хонанинг ҳажмига қараб нақш танлаганлар. Банд ва барг гуллар, уларнинг ранглари, мавзуси уйнинг ҳажми, баландлиги ва кенглигига мос тушган. Асосий эътибор шифтга, девор юқорисига қаратилиб, улар безакларга бой қилиб ишланган. Деворларнинг пастки қисми иликроқ рангларда безалган. Нақш шаклларининг мутаносиблигига жиддий эътибор берилган. (Бир банд иккинчи бандни бир хил тарзда икки марта кесиб ўтмаган). Нақшлар шакл ва ранг жиҳатидан бинонинг меъморий ечимига мос равишда бўлган. Ўсимликсимон, шартли ўсимликсимон ва ҳандасавий гириҳ нақшлар кенг ишлатилган. Нақшларда лолагул, чиннигул, сафсаргул, атиргул, қўқонгуллар кўп учрайди. Шу билан бирга, нақш безаклари бошқа вилоятлар нақшидан фарқли. Масалан, Хева нақши билан солиштирсак, Қўқон наққошлари алоҳида турунж нақшини кўп ишлатишади. Ранг беришда тиниқ қизил, зангор—яшил рангларни танлашган бўлса, Хоразм усталари нақш юзасини заминсиз, зич нақш шакллари билан тўлдириб ишлашади. Тошкент нақши билан Қўқон нақши кўп жиҳатдан бир-бирига яқин. Лекин диққат билан қаралса, маълум фарқлар мавжуд. Масалан, Қўқон нақшида гул ва барглар кичикроқ, Тошкент нақшида катта-катта қилиб ишланади. Йирик шобарглар учрайди. Қимматли нақш намоёнлар китобатчилик безакларида, меъморчиликда кенг қўлланилиши мумкин. Бу улкан бадиий манбалар илм аҳли учун кенг ижодга йўл очади. Қўқон анъанавий турар жойлар ёдгорликларини таъмир қилиш, ўрганиш, илмий тадқиқ этиш Ўзбекистон санъати ва маданиятини, унинг қадриятларини бойитиши шубҳасиздир.

Мухтор СУЛТОНОВ,
Ҳамза номидаги санъатшунослик институтининг илмий ходими

РАНГЛАР ҲАРОРАТИ

Кутлаймиз!

Сизга ҳаёти ва ижоди ҳақида мухтасар ҳикоя қилмоқчи бўлганимиз рассом Икромжон Баҳромов , дастлабки таълимни Бенков номидаги Республика бадиий билим юртида Перов ва Кузнецовдан, сўнгра Тошкент Санъат институтида проф. Т. Оганесов устахонасида олди.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, рассом ўз изланишларида рангларнинг тўқлигига алоҳида урғу беради, асарни пишитиб, меъёрига етказиб ишлашга уринади, ранг ҳароратидан мазмун ва маъно излашга интилади. Табиатни тушуниш, ранг орқали унинг нафасини сезиш, англаш жиҳатидан машҳур рассомлар Чуйков, Пластов эришган ютуқларга интилади. Маҳорат сирларини эгаллашда бу улкан рассомлар эришган ютуқларни ўрганишга интилиш, хос мавзулар орқали ўз руҳини излашдаги топқирлиги баъзан қайтарилмас ҳароратли картиналар яратилишига олиб келади.

— Ранглар домига шўнғиш, уларнинг мазасини обдон «татиш» керак, ана шунда ишлагандай бўласиз, — дейди рассом. — Мен учун қимматли, кўнгилга тинчлик бермаётган гапларни тасвирий санъат орқали бaралла айтганда, кўнгил руҳини ранглар орқали бўшатгандагина қалбим таскин топади. Ижод бу план бажариш эмас. Илгариги даврлардаги каби кўргазмадан кўргазмага тематик картиналар талаб қилиш ҳозир йўқ. Энди бутун қалбда йиғилиб қолган ҳароратни ранглар мажмуасида намоён этиш, ифодавий йўллар билан юракдаги дардли туйғуларни юзага чиқариш вақти келганидан хурсандман. Санъат бу руҳий ҳолат, мукка тушиб ишлаш ва изланиш керак бўлган меҳнат. Ишдан чинакам қониқиш ҳосил қилгандагина ранг ўз жойига тушади!

Милленинг «Санъат бу олишув», Моисеенконинг «Ижоднинг ичига аввал кириш керак» деган тезислари Икромжоннинг қалбига яқин, руҳига мос. Шу фикрларда санъатнинг асл моҳияти, ижодий машаққат, излаш-изланишларнинг калити борлигини пайқаб, шу принципни кўнглига жойлаб, ижодий дунёсининг дастури қилиб олади. «Бу устозлар санъ-

атга нафосал бахшида этди, санъатга соғлом фикр олиб кирди», — дейди Икромжон.

Икромжон Баҳромовда барча ижодкорлар, хусусан, рассомлар сингари болалик йилларини қўмсаш, ёш улғайиши билан тобора узоқлашаётган ўша хотираларнинг кўнгилга, дилга ўрнашиб қолганларини абадийлаштириш истаги кучая бошлайди. Ўша даврга фикран қайтишга интилиш, қалбан безовталик сезилади. Отаонани қўмсаш, улар ҳақидаги нурли хотиралар, ўша йилларда эришолмаган, ушалмаган орзу-армонлар мусаввирни ижодга ундайди. «Армон қуши» композициясида ана шундай сониялар ўз ифодасини топган. Болаликка фикран қайта-қайта мурожаат қиларкан, рассом унинг аниқ қирраларини кўз олдида жонлантиради. Айниқса, «Болалик йиллари» композициясида ўша даврни, қайтарилмас онларни қўмсаш кучли. Рассом кўпроқ фалсафий мушоҳадалар қучоғида сузади. Шу ҳаётий, фикрий ўкинчини қоғозга туширириб, ранг тасвирида жонлантириб, қисман бўлса-да, кўнгли таскин топгандай бўлади.

Албатта, ҳар бир ижодкорнинг ишлаш услуби фақат ўзигагина хос бўлади. Икромжоннинг ижодий жараёни бирданига 10— 15 ишни бошлаб, навбатма-навбат ишлаб, поёнига етказишдан иборат. Бир картинани ишлаб, фикрлаб бориш жараёнида бошқа асарнинг ғояси туғилади. Уни холстда белгилаб, маълум туталликка олиб борса, яна бошқа бир фикр туғилади. Хуллас, рассом бир неча асарни бир пайтнинг ўзида ишлайди: биридан чарчаса, уни давом эттиришга қурби етмай, боши берк кўчага кириб қолганини сезса, бошқа композиция устидаги изланишини давом эттиради. Ана шу давомли ишлаш жараёнида барча изланишларини аста-секин поёнига етказиб беради.

Ҳаётидаги мураккаб дақиқалар, шахсий ва кишилараро муносабатлардаги фожиали ва қувончли воқеалар рассом кўнглига тинчлик бермайди. Булар унинг ижодий кучларини ҳаракатга келтиради, маънавий озуқа беради. Халқ орасида юрган жин чалиш, мозорда сеҳрли, қандайдир номаълум, мавҳум кучлар мавжудлиги ҳақидаги гаплар Икромжонга тинчлик бермайди. Бу жой унинг кўз ўнгида мангулик, ёруғлик тимсоли сифатида намоён бўлади. Чунки инсон бу дунё ташвишларидан қутулгач, шу жойга-абадий уйқу маконига келади. Борлиқ ва мангуликни бундай таққослаш рассомнинг фикрий оламида қарама-қарши туйғулар уйғотиб, бу муаммо бутун борлиғини чулғаб олади. «Тегирмон» асарида эса Рембрандт изланишларидаги содда, лўнда тасвирий тил орқали буюкликка эришиш, сиқиқ воситалар орқали теран мазмун ифода эта олиш кучи кўзга ташланади.

Рассомнинг «Май момақалдироқлари» асари Чинозда узоқ йиллар давомида эрта кўклам фаслини кузатиш оқибатида вужудга келган. Момақалдироқ ва ёмғирдан сўнг инсон енгил нафас олиб, ёқимли бир ҳиссиёт оғушида ўзини қушдек енгил сезиши, дарахтларнинг шовуллаши, қизлардаги энтикиш, ўзгача бир ҳолат ранглар мутаносиблигида берилади.

Икромжон Баҳромов Текстил комбинатига, Бекобод металлургия заводига ишчилар ҳаётини ўрганиш учун борди. 90-йиларда бир гуруҳ санъаткорлар билан Жиззах областида бўлди. Шу сафар давомида қаламга олган илғорлар портретлари газета саҳифаларида босилиб чиқди.

Икромжоннинг шу кунларда шахсий кўргазмасига тайёргарлик ишларида, изланишларида «Одам табиатни бўйсиндириши керак эмас, балки унга зеб бериши керак», деган ғоя илгари сурилган. Санъатнинг кучи шундаки, мусаввир ранг орқали кишини ўзи айтмоқчи бўлган фикрга, куйламоқчи бўлган мотивга ишонтира олиши, ифода этишга интилган ҳолатга ихлосмандларини ҳам олиб кира билиши керак. Йўқса, санъат ўз вазифасини ўтамаган бўлади. Ижодкорда дард бўлмаса, томошабинга айтадиган гапини юрак ҳарорати орқали сиёниб етказа олмаса, унинг асари ўз мухлисини тополмайди. Бугун ўзининг 50 йиллик тўйини нишонлаётган Икромжон Баҳромов ҳамиша ўз мухлисларига эга бўлиб келган. Демак, у ҳақиқий рассом, изланувчан ижодкор.

Абдували ЭГАМБЕРДИЕВ

Рассом И. Баҳромов. «Она портрети»

ФОТИҲА ОЛИШГА МУШАРРАФ БЎЛАДИ

Халқимизнинг севимли санъаткори Обид ака Юнусовнинг уйидаги бир суҳбатда унинг укаси, ажойиб ҳофиз Ҳасан Ражабий ҳақида сўз кетди. Унинг ноёб овози, ўзига хос ижро услуби ҳақида сўзлаб, яна шундай овоз бормикин, деганимда Обид аканинг рафиқаси шундай деб қолдилар:

— Тўғри айтингиз, Ҳасанбой ниҳоятда ноёб овоз соҳиби. Лекин бир йигит бор, уларнинг авлодидан, Ҳасанбойнинг шогирди, десак ҳам бўлади. Исми — Саидхўжа. Унинг овозини эшитсангиз, Ҳасанбойни тинглагандек бўласиз ва шундай ўхшаш овозлар борлигидан ҳайрон қоласиз.

Ана шу суҳбат сабаб, Саидхўжа Тўрахўжаевнинг қўшиқларини тинглашга муваффақ бўлдим. Дарҳақиқат, агар у куйлаганда ўзини кўриб турмаса, унча-мунча одам Ҳасанбой ака билан адаштириши турган гап. Жиккакина, нисбатан жуда ёш кўринувчи бу йигитда шунчалик катта ва ширали овоз қаердан пайдо бўлганига ҳайрон қоласиз. Мақом ашулалари, классик қўшиқларни ширали овозда шундай жозибадор куйлайдики, ҳузур қилиб эшитасиз. Танбур чертишини айтмайсизми? Дарвоқе, ўзи асли созанда. Созанда бўлганда ҳам, қўлидаги танбурни булбулдек сайратади. Қўшиққа моҳир, соз чалишга уста-ю, лекин ниҳоятда камтарин. Боз устига, уни гапиртириш жуда мушкул. Бунга табиатидаги тортинчоқлик сабаб бўлса керак. Лекин гап санъат, унинг ўвига хос олами ҳақида кетганда, яхшигина суҳбатдош. Табиийки, суҳбат Саидхўжанинг санъатдаги дастлабки қадамларидан бошланди.

—Мактабда рубоб чалиб, турли йиғилишларда қатнашиб юрардим. 1973 йили мактабни тугатганимда, отам мендаги қизиқишнинг жиддийлигини кўриб, тоғам, машҳур ҳофиз Юнус Ражабий ҳузурларига етаклаб бордилар. Устоз мендан қандай соз чалишимни сўрадилар. «Рубоб» деганимда, «Агар ҳақиқатан ҳам созанда бўлмоқчи экансан, унда дутор ё танбур чалгин», деб маслаҳат бердилар. Шундай қилиб, Ҳасанбой аканинг олдиларига бориб, танбур чертиш сирларин ўргандим. Ҳамза номидаги мусиқа билим юртининг халқ чолғу асбоблари бўлимига ўқишга кирдим. Ўқиш даврида армия сафига чақирилдим ва у ерда Икромжон Бўронов раҳбарлигидаги ансамблда хизмат қилдим. Худди шу даргоҳда олти ой Абдуҳошим Исмоиловдан соз сирларини ўргандим. У кишининг маҳорати ҳақида сўзлаб ўтириш ортиқча бўлса керак. Армиядан қайтиб, билим юртидаги ўқишни бошқатдан бошладим.

Ўқиш давомида Саидхўжанинг дастлабки устози Сотволди Каримов бўлди. Кейинроқ уста созанда Сулаймон Тахалов қўлида таҳсил олди. Учинчи курсда ўқиётганида Ўзбекистон телевидениеси қошидаги Тилаш Хўжамбердиев раҳбарлигидаги халқ чолғу ансамблига ишга кирди. Кейин «Тановор» ансамблида созанда бўлиб ишлади. Ҳозир эса Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқий театри созандалари сафида спектакллар мусиқасининг ўзига хос чиқишига ҳисса қўшиб келмоқда.

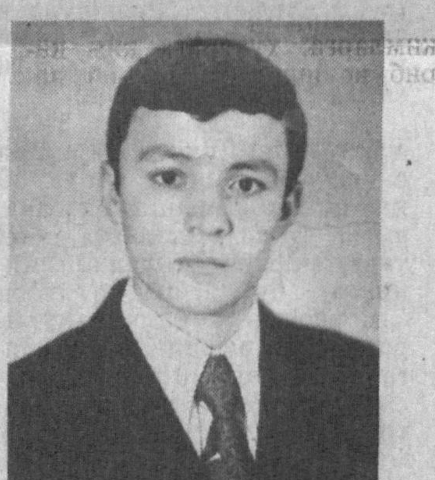

— Саидхўжа, танбур чертишингизни, унга меҳрингизни кўриб ҳавасим келди. Бу созни ниҳоятда севиб чалар экансиз...

— Биласизми, созга меҳр қўймасангиз, у ҳам сизни «қўлламайди». Бу борада мен ҳамиша ноёб созанда Турғун Алиматов ижросидан илҳом олиб келаман. У кишини дунёда ягона созанда, десам муболаға бўлмас. Турғун акага ўхшаганлар юз йилда бир дунёга келади, назаримда. Одамлар биттагина соз билан машҳур бўлиб кетади. Мана, Паганинини олайлик. Турғун ака эса тўртта асбобда — дутор, танбур, сато, ғижжакда бебаҳо чаладилар. Куйларини тингласам, юракларим бошқача бўлиб кетади.

Саидхўжанинг ўзи ҳам танбурда «Гиря», «Тановор», «Дугоҳ Ҳусайний», «Гулжамол», «Қашқарчаи мушкулот», «Самойи дугоҳ», «Ражабий», «Гул фаслидир», «Кечам тонг отди» куйларини чалганда, тингловчиларни сел қилади. Созининг сеҳрли оламига тортиб кетади.

Айтганча, қўшиқ унинг ҳаётига, ижодига қачон кириб келди?

— Қўшиқ ёшлигимдан мен билан бирга. Лекин давраларда ҳеч куйламасдим. Билим юртида ўқиб юрганимизда, қўшиқ айтишимдан хабардор бир оғайним йиғинда куйлаётган биттасини кўрсатиб: «Сен мана шунчалик ҳам айтолмайсанми?» деб қолди. Ўзи дилда етилиб турган орзу эмасми, шу гап туртки бўлиб, Ҳасанбой акамга маслаҳат солдим. У киши фикримни маъқулладилар. Қўшиқчилик фаолиятимни Ҳасанбой акамнинг ашулаларини айтишдан бошлаганман. Тоҳир Ражабий ҳам катта ёрдам берганлар.

Ҳа, мана шундай машҳур санъаткорлар кўмагида Саидхўжанинг репертуари кенгайиб борди. Лекин очиғи, ҳали у радио, телевидение орқали кўп қўшиқ куйлагани йўқ. Бинобарин, қўшиқчиликда унинг ишлари ҳали олдинда, деб ўйлаймиз. Аввало, репертуарида ўз қўшиқлари бўлишига эришиши, тинимсиз изланиши зарур. Ҳасан Ражабий ҳам бу ҳақда шундай деди: «Саидхўжа ҳақиқатан истеъдодли йигит. У кўз олдимизда камол топаётган яхши созанда ва хонанда. Бундан буён ўз репертуарини тузиш устида ишласа, шоир-бастакорлар билан ҳамкорлик қилишни йўлга қўйиб олса, халқимиз орасида танилиб, яхши хонанда сифатида ном чиқариши турган гап, мен бунга ишонаман». Биз ҳам катта ҳофизнинг бу гапларига ишонгимиз келади. Чунки халқ янги ва яхши қўшиқ билан чиққан хонандага ҳамиша «оқ фотиҳа» бериб келган. Биз Саидхўжа Тўрахўжаев шундай фотиҳага мушарраф бўлишини астойдил тилаб қоламиз.

Гулчеҳра УМАРОВА

СУЛОЛА СУЛТОНИ ЙИГИТ

Қадим замонда бир деҳқоннинг ёлғиз ўғли бўлган экан. Деҳқон емай едириб, киймай кийдириб, кўзининг оқу қораси — бор умид суянчи фарзандини ўқисин, илмли бўлсин деган ниятда мадрасага берибди. Ўғил эса ўқишга меҳр қўймабди. Бир кун домласи орқасидан кузатиб борса, у қишлоқ чеккасидаги тупроқ уюми орасида лойдан нимадир ясаб, ўзи ясаган нарсадан завқланиб астойдил лой чанғаллаётган эмиш, бу ҳол ҳар куни такрорланавергач, домласи боланинг отасига: «Бунингиз одам бўлмайди, дарсдан қочиб, лой чангаллаб ўтирган боладан нима ҳам кутардингиз»,— дебди жаҳл билан.

Деҳқон хафа бўлиб афсусланиш ўрнига мийиғида кулибди, сўнг мамнунлик билан дебди: «Шундайми? Лой чангаллаган экан, демак, қўрқмасам ҳам бўлади...»

Бу балки бир афсонадир, балки бўлган воқеадир. Аммо Ортиқбой ака фарзандлари жам бўлган пайтларда бу ҳикоятни айтиб беришдан эринмас, фарзандлари ҳам ҳар гал эшитганларида ҳикоятнинг янги бир қиррасини англагандек қизиқиш билан эшитишар эди. Ортиқбой ака аслида савдо-сотиқ билан шуғулланса ҳам, тошдан гул ундиришдек ноёб касбини ғоят қадрларди. Бунинг боиси балки у туғилиб ўсган жойнинг, маҳаллий шароитнинг таъсиридир.

Нурота туманининг чекка қишлоғи — Ғозғон номини бугунги кунда дунёнинг жуда кўп мамлакатларида яхши биладилар. Сабаби Ғозғон мармари етиб бормаган юрт жуда кам бўлса керак. Ғозғон мармари Италиянинг санъат музейларини, Ҳиндистоннинг муқаддас қадамжоларини, Арабистон, Покистон шаҳарларини, Москва метрополитенини безаб турибди.

Ғозғонни шундоққина тоғу тошлар ўраб олган. (Унинг муқаддас қадамжолари, мусаффо қайнар булоқлари тарихи ва таърифи алоҳида мавзудир). Табиат мўъжизасини қарангки, тоғлар баландга ҳам, пастга ҳам энг тоза мармар қаватлари билан чўзилиб — қанот ёйиб кетган. Томоша қилган сари сеҳрли тилсим сандиғига дуч келган каби ҳайратларингиз ошаверади, ўнг мармар, сўл мармар, ахир бу қадри ва баҳоси тиллоларга тенг бойлик деган ғурур чулғайди вужудингизни.

4-ҳунар-техника билим юртининг ишлаб чиқариш таълими устаси Муҳиддин Рўзиев билан бўлган суҳбатимиз асосан тоштарошлик санъати мавзусида бўлди.

Муҳиддин биз юқорида тилга олган тошдан нафис гул ясаган уста Ортиқбой аканинг тўртинчи фарзандидир.

— Қишлоғимиз тоғ орасида жойлашган,— дейди Муҳиддин,— очиғини айтганда, шароит тақозоси билан шаҳарга ёки марказга ўқишга бориш ҳаммага ҳам насиб қилавермайди. Бир йигитга қирқ ҳунар оз деган гап бор халқимизда. Касб ўрганиш, ҳунар эгаллаш ҳеч қачон зиён қилмаган. Ҳунарлининг иши бежоғлиқ. Ҳунари бор йигитнинг ўзи ҳам, оила аъзолари ҳам турмушда қоқилмайди. Билим юртимиз ўғил болаларнинг айни ҳунар ўрганадиган бирдан бир ягона маскани.

Турли ерларда турли хил касб-ҳунар мактаблари мавжуд. Кулолчилик, зардўзлик, пичоқчилик, ошпазлик ва ҳоказо. Тоштарошлик билим юрти эса республикада ягонадир. Ҳозир бу ерда 70 дан ортиқ бола таълим олмоқда. Ҳар йили 20—25 бола ўқишни битириб, ҳунар эгаси бўлиб чиқади.

— Мармар тошдан болалар ясаган лаганлар, уларга ўйиб туширилган нозик нақшлар кўп жойларда юқори баҳо олади,— деб ҳикоя қилади билим юртининг директори Ибодат опа Худойқулова.

Болалар асосан гулдон, совға буюмлари, кулдон, кўвача, кўзача, қутича каби ноёб санъат асарлари ясайдилар. Ниҳоятда чиройли, нозик, нафис бу буюмларни ясаш катта ва машаққатли меҳнатни талаб қилади. Масалан, битта лаганни тайёрлаш учун камида 15 кун вақт кетади. Озгина эътиборсизлик билан уни синдириб қўйиш мумкин. Унда бор меҳнат йўққа чиқади. Тоштарошлик на фақат меҳнатни, балки ҳушёр ва сезгирликни ҳам талаб қилади.

Ота касбининг моҳир давомчиси уста Муҳиддин 1983 йилда ўзи ясаган маҳсулотлари билан Москвада очилган халқ хўжалиги ютуқлари кўргазмасида қатнашиб, кўксига бронза медали тақиб қайтган эди. Орадан бир йил ўтгач, худди ўша ердаги кўргазмада унинг ноёб маҳсулотлари кўпларнинг ҳавасини қўзғади, кўплар бу нозик қўл меҳнатининг лаганга нақшланган сирларини, портретларга кўчган жозибасини, сандиқча, қутича, кулдонга ўйиб туширилган нақшларнинг жилвасини қизиқиш билан томоша қилдилар, ҳатто улардан нусха кўчирдилар. Уста Муҳиддин эса кумуш медал билан тақдирланди. Муҳиддин Рўзиев ҳисоблаб кўрса, бундай кўргазмалар, намойишлар билим юрти ҳаётида беҳисоб экан.

Шу йил май ойида Республика халқ таълими вазирлиги ташаббуси билан республика ҳунар-техника билим юртлари кўргазмаси ўтказилди. Пойтахтнинг Сайлгоҳлар кўчаси республикамизнинг ҳамма шаҳар ва қишлоқларидан келтирилган маҳсулотлар: болалар ва катталарнинг устки кийимлари, каравоту стуллар, пичоқ, қошиқ, коса, гилам, ёйгич, кўрпача ва бошқалар билан тўлди. Кўргазмада Муҳиддин Рўзиев ҳам шогирдлари билан қатнашди. Кўргазмани айланиб юриб ушбу билим юрти толиблари ясаган маҳсулотлар атрофи харидорлар билан гавжум эканини кўргандик. Ҳиндистондан келган бир гуруҳ меҳмонлар уста Муҳиддин шогирдлари билан ясаган тош лаганни сотиб олар экан, унинг санъатига офаринлар айтиб, энг азиз, қимматбаҳо совға олганларидан мамнун бўлиб кетишди. Шунда Муҳиддин Кампучия республикасида бўлган кўргазмага қатнашганини эслади: Кампучияда ҳам унинг маҳсулотлари юқори ўринни олган, энг моҳир ва машҳур нақш усталари Муҳиддиннинг қўлларини ўпиб, кўзларига суртган эдилар. 1987 йилда Америка Қўшма Штатларида очилган кўргазмада эса Муҳиддин мукофот олиб қайтган, ҳамқишлоқлари бу муваффақият билан олқишлаган эдилар.

— Лаганлардаги бу чиройли нақш гулларининг нусхасини қаердан оласизлар? — сўраймиз устадан.

— Ҳозирча махсус нақш гуллари жамланган журнал ёки бирор манба йўқ. Кўпларини ўзимиз ижод қиламиз, айримларини китоб ёки журналлардан оламиз.

— Буюртмалар ҳам борми?

— Ҳа, кўпинча буюртмалар асосида ишлаймиз. Юбилейлар, тўйлар учун эсдалик совғалари, шунингдек, хотира тахталари тайёрлаб берамиз.

— Қишлоқда,— дейди уста,— кўпларга иш йўқ, бизда асосан чорва билан шуғулланадилар, агар тоштарошликка асосланган бирор корхона очилса, айни кунгилдаги иш бўлар эди. Бизнинг Нурота туманига, Ғозғонга қўшни давлатлардан, Ўзбекистоннинг турли шаҳар ва қишлоқларидан тинимсиз меҳмонлар, сайёҳлар, зиёратчилар келиб туришади. Улар эсдалик сифатида бирор нарса олиб кетишни истайдилар, кўпинча бир парча мармар олиб кетганларини кўраман.

Уста Муҳиддин қўли гул, юраги ғайратга тўла ғозғонликларнинг бири эди, чунки бу ерда тошга ишлов бериш, тош тарошлаш кўпларнинг кундалик ижодий машғулоти бўлиб қолган.

Ортиқбой ака сўзлаб берган ҳикоятдаги йигит гўёки ғозғонлик, гўёки Муҳиддиннинг қўлларидан, хислатларидан, маҳоратидан андоза олгандек. Тоғ шамоли юзларини қорайтирган, кўзларидан ўт чақнаб турган бургутсифат бу чайир йигит шеърият шайдоси экан. Адабиётда яратилган ҳар бир бадиий асарни қўлдан қўймай ўқишини тўлиб-тошиб сўзлаб берди. Ғозғон тарихидан лавҳалар сўзлаганда ўз юртининг бунчалар фидойилари борлиги қанчалар бахт дедик.

Биз уста Муҳиддин билан суҳбатлашар эканмиз, унинг ўғил-қизлари устахонада куйманишар, турмуш ўртоғи Муқаддасхон болаларга бошқош эди.

Суҳбат давомида у орзулари, режалари ҳақида сўзлади. Мустақиллигимизнинг 3 йиллиги нишонланиши муносабати билан қўл уриб қўйган совға асарларини кўрсатди. Улар саркарда бобомиз Амир Темурнинг, шеърият султони Алишер Навоийнинг, Ҳиндистондек бепоён мамлакатни забт эта олган ватандошимиз Бобурдек буюк сиймоларнинг муборак суратлари эди. Улар мармар лаганларга, кўзачаларга эсдалик асарларига кўчар экан, томоша қилган одам кўнглида меҳр, ифтихор туйғулари уйғотиши турган гап. Бир инсон умрида шундай камтарона аммо улуғвор ишлар қила олар, улар халқнинг ўлмас мулкига айланар экан, беихтиёр қўлингиз дард кўрмасин деймиз. Зеро, Ортиқ аканинг фарзандидан кутгани ҳам шу — эл раҳмати, эл олқиши эди. Муҳиддин отасига муносиб ўғил бўлди.

Муҳаббат ТУРОБ қизи

Кино яратаётган шоир

Қутлаймиз!

Бу беғубор, ҳазилкаш, меҳнатсевар инсонни салкам йигирма йилдан бери биламан. Маннон ака кишини мазмунли ва мароқли суҳбатлари билан ром қилиб қўядиганлардан. У кишининг етмиш ёшга тўлганига унчалик ишонгим ҳам келмайди. Тетик, бардам, ижод билан банд. Шеърлар, ғазаллар, қўшиқлар битмоқда. Ҳужжатли филмларга сценарийлар ёзиб бермоқда. Асосий вақтини кино ва бадиий асарлар таржимасига бағишламоқда.

Маннон аканинг учта китоби чоп этилган. Лекин у кишининг ҳар бир шеъри ёки ғазали ўзи бир китобга арзигулик.

1942 йили Тошкентдаги Йўлдош Охунбобоев номидаги 45-ўрта мактабни битириб радиога ишга кирган. Радиода 1954 йилгача муҳаррир ва сухандонлик қилган. Ижодини болалар учун шеърлар ёзишдан бошлади. Унга йўл-йўриқлар кўрсатиб турганлардан бири Туроб Тўла эди. Шунинг учун бўлса керак, Маннон ака Туроб Тўлани доим устозим деб келади.

50-йилларда бу тиниб-тинчимас ёш шоирни Акмал Пўлат (у ўша кезлари «Ўзбекфилм» директори эди) киностудияга ишга таклиф этди. Бу ерда ишни дубляждан бошлади. Кейин филмларни таржима қилиш билан машғул бўлди. Унинг ўзбек тилига ўгирган илк филмларидан бири «Суяксиз бола» эди. Маннон ака бу филмга ўзбек дубляж санъатининг асосчиларидан бири Собиржон Искандаров режиссёрлик қилганини фахр билан эслайди. У дубляжда 300 га яқин филмларга муҳаррирлик қилди. 150 дан ортиғини ўз она тилимизга ўгирди. Сергей Бондарчукнинг М. Шолохов асари асосида суратга олган машҳур «Инсон тақдири» филмини ҳам ўзбек тилида гапиртирган мана шу киши бўлади. «Ёшлдан мақсад», «Иван Бровкин», «Болтиқ осмони» каби филмлар таржимаси хусусида ҳам илиқ гапларни айтиш мумкин.

70-йилларда уни Малик Қаюмов Ўзбекистон илмий-оммабоп ва ҳужжатли филмлар киностудиясига таклиф этди. Бу даргоҳда Маннон ака юзлаб ҳужжатли филмларнинг экранга йўл олишига бош-қош бўлди. Муҳаррирлик, таржимонлик қилди. Шу билан бир қаторда ҳужжатли филмларга сценарийлар битди. Жумладан «Муножаат куйлайди», «Қуддус бобо», «Меҳнатдан келар роҳат», «Олтинсой», «Ассалом, Навоий», «Жиззах таронаси», «Зоминда Наврўз», «Ўрмонлар шивирлайди», «Қалбдан тасаввур этамиз», «Қусур» каби ҳужжатли, концерт ва хотира филмлар шулар жумласидандир.

Шоирнинг «Илк қўшиқларим», «Ташаккур», «Ишқим» номли шеърлар тўпламларидан ташқари «Ўжар», «Виждон» ҳамда «Тирик фожиа» пьесалари республика ва вилоят театрлари орқали томошабинлар қалбига етиб борган.

Маннон Ғани номи эл орасида қўшиқчи шоир сифатида ҳам яхши таниш. Унинг қўшиқларини Ориф Алимаҳсумов, Комуна Исмоилова, Ортиқхўжа Имомхўжаев, Шокиржон Эргашев каби таниқли хонандалар, дуторчи қизлар ва «Лазги» халқ ансамбли ижрочилари мароқ билан куйлаб келмоқдалар.

Халқ олдидаги самарали меҳнатлари учун Маннон ака ҳукуматимиз томонидан 1989 йилда «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими» деган фахрий унвон ва қатор медаллар билан тақдирланган.

Маннон ака ғазалларидан бирида:

Чин муҳаббат кун сайин
топсин камолат ёшини,
Лек муҳаббат қаримас,
янги достон истадим,

деб ёзган эди.

Ҳа, ижодкор ҳеч вақт қаримайди, ижод қилишдан тўхтамайди. Маннон акага ҳам худди шуни тилаймиз.

Эргаш ИСМАТУЛЛАЕВ

«ШАРҚ ЮЛДУЗИ» 1995 ЙИЛДА

«Шарқ юлдузи» журнали халқимиз маънавиятини юксалтириш, миллий қадриятларимизни тиклаш, Ўзбекистон Мустақиллиги ғояларини амалга ошириш учун хизмат қилаётган етакчи адабий журнал эканини биласиз. Ҳали истиқлол рўй бермасдан турибоқ журналда Қуръони Каримнинг маъно таржимаси эълон қилингани, «Темур тузуклари», «Тўрт улус тарихи» сингари қадрли асарлар, Қодирий, Чўлпон, Фитрат каби алломаларнинг кўпчиликка маълум бўлмаган насрий, шеърий ва драматик асарлари чоп этилганидан хабарингиз бор. Ўтган йил давомида ҳам журнал саҳифаларида эълон қилинган Ўлмас Умарбековнинг «Фотима ва Зуҳра», Одил Ёқубовнинг «Адолат манзили» романлари, қатор достонлар, тарихга оид ҳақиқатни ифодаловчи мақолалар ўқувчилар томонидан қизғин кутиб олинди.

Журналнинг келгуси йил режалари янада қизиқарли. «Шарқ юлдузи» 1995 йил учун ўз ўқувчиларига мутлақо янги ва кўп жиҳатдан кутилмаган совға тайёрлади.

Бундан қарийб 30 йил аввал «Гулистон» журналида «Темур тузуклари» китобининг дастлабки бобларини нашрга тайёрлаб чоп этган ва бунинг эвазига истибдод тузумининг кўп маломатларига қолган улкан аллома Алихон Соғуний мақолаларидан бирида Амир Темур ўз қўли билан ёзган ажойиб китоб борлигини таъкидлаган эди. Ўша китоб топилди! 1995 йил январь ойидан бошлаб «Шарқ юлдузи»да «Мен — фотиҳ Темур» китобини сонма-сон эълон қилиш ниятидамиз. Муҳими шундаки, асар сарлавҳаси остига «ўз қўли билан ёзилган» деган илова берилган. Маълум бўлишича, асар чиғатой тилида битилган. Темур вафотидан кейин тақдир тақозоси билан Ҳиндистонга бориб қолган. Ҳиндистондан Англияга, Оксфорд университетига олиб кетилган ва 1783 йили инглиз тилида китоб қилиб чоп этилган. Кейинчалик чиғатой тилидан фаранг тилига ўгирилган ва Францияда китоб бўлиб чиққан. Журналда чоп этилаётган асар Эронда нашр қилинган форс тилидаги китобдан замонавий ўзбек тилига ўгирилган.

Асар ҳажми анча катта — 900 саҳифалар келади. Биз бу китоб ҳақида бир қадар батафсил тўхтатилишимизнинг сабаби шундаки, мустақиллик шарофати билан улуғ бобомиз Амир Темурнинг пок номи тикланди. Тошкент марказида унга маҳобатли ҳайкал қўйилди. Ҳолбуки, кўп асрлар давомида Темур шахсига қараш мутлақо қарама-қарши бўлган. Баъзи тарихчилар уни идеаллаштириб тасвирласа, бошқалар нуқул ёмонлаш билан овора бўлдилар. Ушбу асар соҳибқирон босиб ўтган мураккаб ҳаёт йўли ҳақида ғоят мароқли ва ишонарли китобдир. «Мен — Фотиҳ Темур» асари «Зафарнома», «Темур тузуклари», «Темурнома» ва бошқа илмий, тарихий, бадиий асарлардан шуниси билан фарқ қиладики, унда Темур туғилган кундан бошлаб умрининг поёнигача кечган воқеалар тарихий ва бадиий жиҳатдан ишонарли, мукаммал тасвирланади.

Китобда таъкидланишича, Темурнинг отаси Кеш вилоятининг оддий фуқароси бўлган. Озгина ер ва 20—30 йилқига эга бўлган. Тарағай кунлардан бир кун ғалати туш кўради. Хобида нуроний бир чол унинг қўлига қилич тутқазади. Тарағай эртасига бомдод намозидан кейин Шайх Зайниддиндан кўрган тушининг таъбирини сўрайди. Шайх унга «Сен ўғил кўрасан, бу ўғлон дунёни забт этади», дейди. Чиндан ҳам оилада ўғил туғилади. Тарағай яна Шайх Зайниддиннинг олдига боради. Бу пайтда Шайх Қуръони Каримнинг 67-сураси — «Ал мулк» сурасини ўқиб ўтирган бўлади. Тарағай кириб келганида «Тамур» (узлуксиз ҳаракат) деган сўз устида тўхтайди ва «Ўғлингга Темур деб исм қўйгин», дея фатво беради.

Айрим мутахассислар бу асарнинг айнан Амир Темур томонидан ёзилганига шубҳа билдиришлари табиий. Чунки бизга кўп йиллар давомида Темурни ёмонлаб келишди. «Мен — фотиҳ Темур»ни ўқиган китобхон бу гаплар туҳмат эканига ишонч ҳосил қилади. Китоб бошдан-оёқ биринчи шахс тилидан ёзилади. Албатта, бу асосий далил эмас. «Темур тузуклари» ҳам соҳибқирон номидан ёзилган. Бироқ «Мен — фотиҳ Темур»да шундай далиллар борки, улар асарни Темурнинг ўзи ёзганини исботлайди.

Темур ўсмир ёшига етмасданоқ Қуръонни бошдан-охиригача ёд олган. Уни катта домлалар имтиҳон қилиб, хотираси зўрлигига тан беришган ва ёш болага «Ҳофиз» унвонини тақдим этишган. Бўлажак соҳибқирон отасининг маслаҳати билан жуда ёшлигиданоқ жанг усулларини мукаммал ўрганган.

Шу ўринда яна бир нарсани эслашга тўғри келади. 1941 йили Гўри Амир очилгач, Герасимов соҳибқирон бош чаноғига қараб Темур суратини чизади. Суратда Темур тўпори қилиб тасвирланган. Аслида эса Амир Темур ғоятда хушсурат ва бақувват одам бўлган экан.

Бўлажак соҳибқирон ўн олти ёшгача фақат диний эмас, кўплаб дунёвий фанлар — тарих, фалсафа, жўғрофия, ҳисоб ва бошқа илмларни мукаммал эгаллайди. «Аммо,— деб ёзади у,— ёшим етмишга етганда ҳам тиб ва нужум (медицина ва астрономия) фанларини яхши эгаллай олмадим». Тағин бир жойда бундай дейди: «Мен Ернинг думалоқ эканлигига аллақачон ишонганман». Ўша пайтда бу фикрни айтиш ҳатто шаҳаншоҳ учун ҳам катта жасорат эди.

Амир Темур, шубҳасиз, ислом динига чуқур эътиқод қўйган: намоз ўқиган, рўза тутган. Аммо хурофотни жуда ёмон кўрган. Судхўр, ичкиликбоз, ёлғончиларни аёвсиз жазолаган. Чексиз салтанатида битта ҳам қароқчи ва йўлтўсарни тирик қолдирмаган. Тасарруфидаги мамлакат раҳбарлари — хонлар, амирлар, беклар, хокимларга, ҳузурига ким кириб келишидан қатъий назар, оддий шикоятчими, давлат арбобими, ҳеч қачон тахтда ўтириб муомала қилмасликни таъкидлаган ва ўзи ҳам ҳузурига кирганлар билан тахтда эмас, ерда, гилам устида ўтириб гаплашган. У душманларни аёвсиз қирган, аммо илм ва ҳунар соҳибларини бекиёс ҳурмат қилган. Фирдавсий, Ҳофиз каби шоирларнинг кўп ғазалларини ёддан билган. Шатранжни яхши ўйнаган. Ҳеч қачон қаҳ-қаҳ уриб кулмаган, фақат жилмайган, аммо ҳазил-мутойибага ўч бўлган.

Хуллас, «Мен — фотиҳ Темур» асарини ўқиган китобхон кўз ўнгида тарихий қадриятларимизнинг яна бир ёрқин саҳифаси очилади.

Табиийки, «Шарқ юлдузи»да 1995 йилда ҳам адиб ва шоирларимизнинг етук асарлари мунтазам ёритиб борилади. Истеъдодли адиб Ҳайриддин Султоновнинг Бобур ҳақидаги янги асари, талантли ёзувчи Тоғай Муроднинг замонавий мавзудаги романи, Э. Аъзамовнинг янги қиссаси, Т. Маликнинг «Шайтанат» романининг иккинчи китоби, О. Матжоннинг «Шайх Нажмиддин Кубро» тарихий фожиаси, машҳур шоирларимиз, шунингдек, истеъдодли ёшларнинг шеър ва достонлари, умуминсоний ва миллий қадриятларни улуғловчи мақолалар эълон қилинади.

Журналхонлар «Шарқ юлдузи»га ўз вақтида обуна бўлсалар адашмайдилар, деб ишонамиз.

Журнал индекси — 75458.

БИР ЙИЛЛИК ОБУНА БАҲОСИ — 157 СЎМ 20 ТИЙИН.

Ўткир ҲОШИМОВ,
журнал бош муҳаррири

САНЪАТКОР БИЛАН УЧРАШУВ

Таниқли санъаткор, халқ артисти Зикир Муҳаммаджонов яқинда Бухоро, Самарқанд, Навоий вилоятларида бўлиб меҳнаткашлар билан ижодий учрашувлар ўтказди.

Айниқса, Хатирчи туман маданият саройидаги учрашув томошабинларда катта қизиқиш уйғотди. З. Муҳаммаджонов йиғилганларга ўзбек, хитой ва турк киночилари биргаликда суратга олаётган филмда ижро этаётган роли ҳақида сўзлаб берди, санъат ихлосмандларининг саволларига жавоб қайтарди. Шунингдек, ўзи яратган Абу Райҳон Беруний, Навоий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек ролларидан монолог ва парчалар ижро этди.

Мирза КАРИМОВ

МУЛК ДОИМИЙ ДАРОМАДДИР

РЕСПУБЛИКА КЎЧМАС МУЛК БИРЖАСИ СИРДАРЁ ФИЛИАЛИ СИЗЛАРНИ ШУ ЙИЛНИНГ 26 ОКТЯБР КУНИ БЎЛАДИГАН КИМОШДИ САВДОСИГА ТАКЛИФ ЭТАДИ.

КИМОШДИ САВДОСИГА ҚУЙИДАГИ ОБЪЕКТЛАР ҚЎЙИЛГАН:

1. «ФАРҲОД» РЕСТОРАНИ.

Ховос райони маркази Фарҳод-5 посёлкаси ҳудудида жойлашган. Пишиқ ғишт ва бетондан қурилган. Умумий майдони 60 кв. метр, фойдаланиладиган майдони 30 кв. метр, 40 ўринли. Ички қисми безатилган.

Ресторан дўкон, маиший комбинат ва новвойхона ёнида жойлашган.

БОШЛАНҒИЧ НАРХИ 74 МИНГ СЎМ.

2. ЕЗГИ ЧОЙХОНА.

Ховос райони маркази Фарҳод-5 посёлкасида жойлашган. Пишиқ ғиштдан қурилган. Умумий майдони 40 кв. метр, фойдаланиладиган майдони 30 кв. метр, 30 ўринли. Чойхона ҳудудида ёпиқ айвон, ҳовуз, ҳовлисида кўпйиллик манзарали дарахтлар бор.

БОШЛАНҒИЧ НАРХИ 20 МИНГ СЎМ.

3. САНОАТ МОЛЛАРИ ДЎКОНИ.

21 кв. метр майдонга эга бу замонавий Саноат моллари дўкони Ховос райони Карвонсарой посёлкаси ҳудудида жойлашган. Дўконнинг омборхоналари ҳам бор.

БОШЛАНҒИЧ НАРХИ 20 МИНГ СЎМ.

4. «ЧЎЛ ГУЛИ» КАФЕСИ.

Оқолтин районининг Учтом посёлкасида жойлашган. Кафе ёнидан Гулистон — Пахтаобод, Дўстлик — Гулистон, Жиззах — Гулистон автомагистрали ўтган. Анҳор бўйида жойлашган бу бино икки қаватли бўлиб, 1979 йилда пишиқ ғиштдан қурилган. Ёзги ва қишки хоналари чиройли қилиб безатилган. Бинога ёрдамчи хўжалик хоналари ва кўкаламзорлаштирилган ер майдони уланиб кетган.

БОШЛАНҒИЧ НАРХИ 120 МИНГ СЎМ.

5. «КУНДАЛИК ЭҲТИЁЖ МОЛЛАРИ» ДЎКОНИ.

Дўкон Мирзаобод районининг Ипакчилик давлат хўжалиги ҳудудида жойлашган. Гулистон — Янгиер автотрассасидан 10 метр четда. Бир қаватли пишиқ ғиштдан ишланган бу дўконнинг 15 кв. метр келадиган омбори ҳам бор.

БОШЛАНҒИЧ НАРХИ 25 МИНГ СЎМ.

6. «НАВБАҲОР» ОШХОНАСИ, ЁЗГИ ЗАЛИ БИЛАН.

Гулистон шаҳри яқинидаги «Москва» совхози ҳудудида жойлашган. 1979 йили замонавий услубда қуриб фойдаланишга топширилган. Катта зал, иккита зиёфатлар зали, омбори ва хўжалик хоналари мавжуд.

Ёзги зал ярим очиқ ҳолда бўлиб, майдони 553 квадрат метр, бир йўла 400 кишига хизмат кўрсата олади. Ошхона атрофлари ободонлаштирилган, автомашиналар тўхтайдиган жойи ҳам бор.

ДАСТЛАБКИ БАҲОСИ — 670 МИНГ СЎМ.

7. «БАҲОР» КАФЕСИ.

Сирдарё шаҳрининг А. Чехов кўчасида жойлашган. 1990 йили қуриб битказилган. Бино ойна ва бошқа воситалар билан чиройли безатилган. Хўжалик хоналари мавжуд. Умумий майдони 920 квадрат метр, атрофи кўкаламзорлаштирилган. Кафе ёнида саноат магазини ва турар-жой бинолари мавжуд.

ДАСТЛАБКИ БАҲОСИ — 25 МИНГ СЎМ.

8. УАЗ-469 МАШИНАСИНИНГ ЯНГИ ДВИГАТЕЛЛАРИ.

ДАСТЛАБКИ БАҲОСИ — 60 МИНГ СЎМ.

9. 13 ХОНАДАН ИБОРАТ БИНО.

Мирзаобод туманидаги Боғистон посёлкасида (Гулистон шаҳрига туташ) жойлашган ушбу бино идора услубида қурилган. Гулистон — Янгиобод йўли ёқасида. Бино пишиқ ғиштдан қурилган, поли ёғочдан, томи шиферли. Умумий майдони 0,35 гектар. Электр, газ ва водопровод суви бор. Бино ёнида вилоят болалар касалхонаси, ремонт заводи, 7-автобаза, болалар боғчаси жойлашган.

ДАСТЛАБКИ БАҲОСИ: 100 МИНГ СЎМ — ПУЛ ЎТКАЗИШ ЙЎЛИ БИЛАН, 70 МИНГ СЎМ — НАҚД ПУЛГА.

10. ИККИ ХОНАЛИ УЙ.

Гулистон шаҳрининг 3-микрорайонида жойлашган.

ДАСТЛАБКИ БАҲОСИ: 30 МИНГ СЎМ.

11. ТЎРТ ХОНАЛИ УЙ.

Гулистон шаҳрининг 4-микрорайонида жойлашган.

ДАСТЛАБКИ БАҲОСИ: 38 МИНГ СЎМ.

12. «ОРЗУ» КАФЕСИ.

1990 йили пишиқ ғиштдан замонавий услубда қуриб фойдаланишга топширилган. Янгиер шаҳри яқинидаги СМУ-5 посёлкасида жойлашган. Кафенинг катта зали рангтасвир билан чиройли қилиб безатилган. Ошхонаси, хўжалик хоналари мавжуд. Ён-атрофида турар-жой бинолари бор.

ДАСТЛАБКИ БАҲОСИ: 16 МИНГ СЎМ.

«КИМОШДИ» САВДОСИ ШУ ЙИЛНИНГ 26 ОКТЯБРИДА СОАТ 12.00 ДА ГУЛИСТОН ШАҲАР ҲОКИМЛИГИНИНГ МАЖЛИСЛАР ЗАЛИДА ЎТКАЗИЛАДИ.

САВДОГА МАРҲАМАТ!

МУЛККА ЭГА БЎЛГАН КИШИ ҲЕЧ ҚАЧОН ЮТҚАЗМАЙДИ.

ҚАЛБ НУРИНГИЗ ЗИЁДА БЎЛСИН

«МУЛОҚОТ» ЖУРНАЛИ САҲИФАЛАРИДА

«Қадимий Шарқда фанлар иккига ажратилган:

1. Дунёвий. 2. Охиратий.

XVII аср мутафаккири Бобо Афзон дунёвий илмларни учга бўлади: 1. Илми гуфтор (тил одоби). 2. Илми кирдор (ишамаллар). 3. Илми андиша (тафаккур). Инсоннинг қилмиши, ҳатти-ҳаракатлари билан боғлиқ илми кирдорнинг ўзи 4 қисмдан иборат...»

Биз бу фикрнинг давомини келтириб ўтирмаймиз. Мазкур илмий-маърифий фикрларни ва уларнинг давомини «Мулоқот» журнали саҳифаларида, таниқли ўзбек олими Боқижон Тўхлиевнинг «Юсуф Хос Ҳожиб фалсафаси» мақоласида ўқигансиз. Ушбу мақола босилган сонда (1994 йил, № 1—2) олим Шерали Ашурнинг «Ғарб ва Шарқ: цивилизация ва маънавият» мавзуидаги битиклари ҳам эътиборингизни тортгандир? Зеро, иккинчи мақола ҳам янгича, теран фикрлари билан чанқоқ ўқувчилар кўнгилларини тўлқинлантиради. Қисқа кўчирма келтираман: «Хусусан, улуғ аллома ҳамюртимиз Абу Али ибн Сино бу мавзуга (Шарқ ва Ғарб одамларининг ҳаётий қарашларига) 28000 масалани ўз ичига олган 20 жилдли «Инсоф китоби»ни бағишлаган. Мазкур асар йўқолгач, бу мавзуга атаб «Шарқ фалсафаси» асарини ёзган. Ибн Сино ўзининг бу китобларида юнон (Ғарб) фалсафасига ёпишиб олиш ҳолатларини у (одам)ларнинг жоҳилликлари, ёки ақлларининг заифлиги оқибати» сифатида баҳолаган эди...»

Чиндан ҳам бизнинг жамиятимиз сиёсатчилари юз йиллар давомида (Миллий Истиқлолга қадар) Ғарб фалсафасига, хусусан марксизм-ленинизмга ёпишиб олиб, Ибн Сино айтганидек, «ақлларининг заифлиги» оқибатида жамиятимиз иқтисодини, фалсафаси, тарихи, ахлоқи, диний эътиқодини, энг муҳими — иймон, инсофини ғоят заифлаштириб қўйди. Оғир иллатдан қутулиб, соғайишнинг энг тўғри йўли, бу — иллатнинг илдизини топиб йўқотишдир. «Мулоқот» журнали саҳифаларидаги кўпчилик асарлар, битиклар, суҳбатлар, ўйларда мустақилликнинг табаррук йўлига қадам қўйган ватанимизнинг жонкуяр фарзандлари — адиб, журналист, иқтисодчи, файласуф, тарихчи, шоир—хуллас, уламо, уқало ва фузалолар жамиятимизни поклаш, инқироздан чиқаришни кўзлаб, ижтимоий иллатларнинг илдизларини топиб, дардни даволаш йўлларини изламоқдалар. «Мулоқот» саҳифаларида босилган Бўрибой Аҳмедовнинг «Амир Темурнинг давлатни бошқариш сиёсати» (3—4, 5—6-сонлар), Мансур Олтин ўғлининг «Ислом дини мустамлакачилари», Омон Ҳикматовнинг «Ишбилармонлик — чайқовчилик эмас» (1—2-сон). Шерали Турдиевнинг «Маҳмудхўжа Беҳбудий», Шоди Каримовнинг «Пантуркизм», Абдураззоқ Каримнинг «Томорқа — тўкинлик манбаи» (3—4-сон), Ҳайдар Алиқулнинг «Миллий мафкура ва ахлоқ», Мутал Эрматовнинг «Ўзбек халқининг миллий шаклланиши», Ашурбек Мўъминнинг «Имоми Аъзам — Абу Ханифа», Зокир Қутибоевнинг «Маънавият чашмасидан томчилар», Муҳаммадали Қўшмоқовнинг «Севги ва ахлоқ сабоғи» (Бибихоним ва ошиқ уста муаммоси), Азамат Зиёнинг «Амир Темур қайси қишлоқда туғилган?» (7—8-сон), Абдулҳафиз Жалоловнинг «Озод ватан — обод ватан» (Республикамиз Президенти Ислом Каримовнинг «Биздан озод ва обод ватан қолсин» китоби ҳақида), Поён Равшаннинг «Муқанна», Саид Аҳмад, Азиз Қаюмов, Малик Қаюмов, Абдусодиқ Ирисов, Зикир Муҳаммаджон, Пўлат Ҳабибуллаев, Қўчқор Хоназаров каби халқимизга таниқли адиб, олим, санъат арбобларининг қизиқарли асарлари, тадқиқот ва изланишлари бугунги кунда ватанимизни севгувчи, унинг қудрати ва камолини, тинчлиги ва фаровонлигига ҳисса қўшишни орзу қилган ҳар бир ватандошимиз учун қимматли маънавий озуқа ва даъватдир.

«Мулоқот» саҳифаларида яна азиз ватанимиз тарихида ўтган алломалар — Форобий, Беруний, Ибн Сино, Яссавий, Сулаймон Боқирғоний, Занги ота, Алоуддин Аттор, Муҳаммад Порсо, Абу Мансур Мотуридий, Хожа Аҳрор, Абдураҳмон Жомий ва Навоий каби буюк сиймоларнинг ҳаёти, таълимоти, асарларидан парчалар муттасил бериб борилади.

Хулласи калом, «Мулоқот» журналини гоҳи-гоҳи ўқиб турсангиз, камолот сари юксалиб, маърифатингиз зиёдалашиб, қалбингиз нурланиб боришига ишончимиз комил. Қуръони каримда айтилганидек, илм-маърифат излаш ҳар бир инсон учун фарздур.

Маҳкам АНДИЖОНИЙ

Ўзбекистон Қизил ярим ой жамияти қошидаги «Оқим» фирмаси тугатилди. Даъволар эълон чиққан кундан эътиборан икки ҳафта ичида қабул қилинади. Мурожаат учун телефон: 42-74-89.

ЮРТ АЛЛОМАНИ УЛУҒЛАЙДИ

Темурхон наслидин султон
Улуғбек,
Ки олам кўрмади султон
анингдек.

Алишер Навоий ёзганидек ва тарихнинг гувоҳлик беришича, темурийлар давлатида Амир Темурдан кейин энг кўп шоҳлик қилган, мамлакатнинг гуллаб-яшнашига катта ҳисса қўшганлардан бири Мирзо Улуғбек бўлди. У нафақат мамлакатни ободонлаштирди, уни дунёнинг илм-маърифат, маданият марказларидан бирига айлантирди. Унинг расадхонасининг барпо этилишининг ўзи жаҳондаги оламшумул воқеалардан

1994 йил Президент фармонига мувофиқ республикамизда Улуғбек йили деб эълон қилинди. Бу унинг 600 йиллик тўйига муносиб эҳтиром бўлди. Шоҳ ва алломанинг ўлкамиздаги тўй тантаналари 8 октябрда Шаҳрсабзда бошланди. Тўйнинг айнан шу шаҳардан бошланиши бежиз эмас. Улуғбек улуғ аждодлари ўтган бу масканга ҳурмат билан қараган, бу ерда бобоси бошлаган ишларни давом эттирган. Оқсарой атрофини янада ободонлаштирган, «Дорут-тиловат» жомесини, «Кўк гумбаз» обидасини, «Умид» боғини барпо эттирган. Самарқанд ва Шаҳрисабз ўртасида роботлар қурдирган. Улуғбек қурдирган обидалар тўй муносабати билан қайта тикланди, таъмирдан чиқарилди. Бу икки шаҳарда замондошларимиз шоҳ ва алломанинг маданий меросини тиклаш билан бирга илмий тадқиқотларини ҳам давом эттирмоқдалар. Икки шаҳар оралиғида жойлашган Улуғбек номидаги расадхонада илми ҳайъатдан янгиликлар кашф этилмоқда.

Шаҳрисабздаги тантаналар «Дорут-тиловат» жомесида ўтганлар руҳини хотирлаш билан бошланди. Меҳмонлар «Оқсарой» ёдгорлик комплексини ҳам зиёрат қилдилар. Алломанинг 600 йиллигига бағишланган йиғилиш шаҳар маданият саройида бўлиб ўтди. Уни Қашқадарё вилояти ҳокими Тимур Ҳидиров кириш сўзи билан очди ва олиб борди. Ўзбекистон Президентининг Давлат маслаҳатчиси Хайрулла Жўраев Мирзо Улуғбек юбилейини ўтказиш учун республикада олиб борилаётган ишлар, миллий қадриятларимизнинг улуғланиши, алломанинг жаҳон фани тараққиётига қўшган ҳиссаси хусусида тўхталди. Республика Фанлар академияси Астрономия институти директори Тоймас Йўлдошбоев, ёзувчи Пиримқул Қодиров, шоир Абдулла Орипов, адабиётшунос Поён Равшанов улуғ аллома ҳақида фикр юритдилар. Шаҳрисабз шаҳар ҳокими Азим Зайнутдинов шаҳарда тўй муносабати билан олиб борилган ишлар ҳақида ахборот берди.

●

Аллома тўйи тантаналари Бухорода давом этди. Шаҳардаги Мирзо Улуғбек мадрасаси таъмирланиб бўлгани муносабати билан унинг очилиш маросими бўлиб ўтди. Маросимни Бухоро шаҳар ҳокими К. Камолов очди. Алвон лентани Республика Бош вазирининг ўринбосари М. Шарифхўжаев қирқди.

Бухорога улуғ аллома тўйига қатнашиш учун келган республика ҳукумат делегацияси аъзолари ва меҳмонлар Баҳовуддин Нақшбанд қабрини зиёрат қилдилар. Ғиждувонда Мирзо Улуғбек қурдирган мадрасани бориб кўрдилар.

Улуғбек таваллудининг 600 йиллигига бағишланган театрлашган концерт дастури Садриддин Айний номидаги Бухоро давлат мусиқали драма ва комедия театрида бўлиб ўтди. Тантаналарда Бухоро вилояти ҳокими Мавлон Раҳмонов қатнашди.

Аллома тўйи тантаналари республикамизнинг бошқа вилоят ва шаҳарларида ҳам бўлиб ўтади.

ТАНИШИНГ: «КЎЗГУ»

1995 йил 1 январидан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитаси, Ўзбекистон телевидение ва радио эшиттиришлари компанияси, Ўзбекистон журналистлари уюшмаси муассислигида «Кўзгу» ҳафталиги нашр қилинади. Ижтимоий-сиёсий ва адабий-бадиий нашр бўлган бу газета ҳафтада бир марта чоп этилади. Дастлаб 8 саҳифа, кейинчалик 16 саҳифадан иборат бўлади.

«Кўзгу» истиқлолимизнинг ўзига хос ойнаси бўлиб, ўз саҳифаларида газеталар, китоблар дунёси, ноширчилик, матбаачиликка кенг эътибор беради, радио ва телевидение таҳририятларидаги тажрибаларни оммалаштиради. Ибратли, тарихий ва оммавий китобларни тарғиб қилади, уларнинг чоп этилишидан олдин парчалар эълон қилади. Ҳали нашр этилмаётган бой меросий адабиётлар ҳақида ахборотлар бериб боради.

Муштарийларни янги дунёвий адабиётлар, МДҲ давлатлари нашриётларида чоп этилаётган энг оммавий китоблар билан ҳам таништиради.

Китобларимизнинг муаллифлари бўлган машҳур адиблар, санъат арбоблари, журналист ва ноширлар билан дилдан суҳбат ва учрашувлар ташкил этади, энг сара ҳикоя, шеър ва ҳажвияларни эълон қилади.

Газетада реклама материалларига ҳам ўрин берилади. Уларда асосан янги китоблар, телевидение ва радио эшиттиришларидан ташқари чет эл полиграфия машиналари, қоғоз ва бошқа матбаа ашёлари ҳам тарғиб қилинади.

Хорижий тиллар, лотин алифбоси ва компютер ҳарф териш машинасини ўрганиш бўйича журналист ва ноширлар учун машғулотлар ташкил этади.

Газетада радио ва телевидение эшиттиришлари ҳамда кўрсатувларининг ҳафталик дастури мунтазам чоп этилади. Шу кўрсатув ва эшиттириш ижодкорлари билан таништириб борамиз.

Агар Сизга ҳақиқий маслаҳатгўй, билимингизни бойитишга ҳисса қўшадиган чин дўст зарур бўлса «Кўзгу»га обуна бўлишни унутманг.

УНИНГ ИНДЕКСИ — 75489. БАҲОСИ: ЯРИМ ЙИЛГА — 48 сўм 60 тийин. БИР ЙИЛГА — 97 сўм 20 тийин.

Оналик бахти

Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси шоир Тўлқин (Имомхўжаев Тўлқин)га опаси

Турдихон
ҒУЛОМХЎЖА қизининг

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор қилади.

ШУМ БОЛА:

— Носир отамни танийсиз-а? Носир Фозил-чи! Адиб! Давлат мукофоти лауреати! Ҳа-ҳа, ўша сариққина ёзувчи-да, айниқса болалар ичида унинг ҳикоя-қиссалари жуда машҳур. У кишининг қозоқ адабиётидан ҳозиргача ўзбекчалаштирган роман, қисса, ҳикоя ва драмалари-чи, вей, ўзларининг бўйидан тўрт-беш баробар ошиб ҳам кетган! Бу ишни Носир отам савоб учун — икки халқнинг дўстлигини янада мустаҳкамлаш учун қилганлар. Ҳозир эса бу отамиз яна бир савоб ишни бошлаганлар, яъни: Алматига бориб, ўзбек адиб-шоирларининг «қиззиқ»ларини қозоқ дўстларимизга айтиб кулдириб қайтсалар, Тошкентга келиб, қозоқ ёзувчиларининг ҳангомаларини гапириб, ўзбекларни гурр-гурр кулдирадилар. Энди эса, «оғзаки гапириб кулдиравераманми, авлодларга ҳам бизнинг қаҳқаҳаларимиз эсдалик бўлиб қолсин!» — деб ўша тинглаган-кўрган ҳангомаларини қоғозга туширган эканлар — ёстиқдай китоб бўлибди! Ҳали қоғозга тушишга навбат кутиб турган латифалар қанча! Ҳозир эса, Носир отамга саломатлик тилаб, ҳангомалар китоби нашрдан чиққунча мутолаа қилиб турайлик, деб мана шуларни зўрға қўлга киритдим («мангаям! мангаям!» — деб турган газетчи болалар кўп-да атрофида). Қани, бизга атаганларини ўқиб турайлик-чи...

МИТТИ МУЛОҚОТЛАР

Ҳазиллар, лутфлар, қабиҳулмалиҳ ва жиндак тарих

ФАҚАТ БОЗОРГА БОРМА

Мухтор оға Авезов жуда тартиб-интизомли, гапни икки қилишни ёқтирмайдиган, ваъдасининг устидан чиқадиганларни хуш кўрадиган одам экан. Кунлардан бир куни ўзининг қадрдон оғайниси Қалибек Қувонишбоев Мухтор оғанинг уйига келиб икки минг сўм қарз сўрабди.

— Мен, ўзинг биласан, аккуратний гапни яхши кўраман, — деб писанда қилибди унга Мухтор оға. — Хўш, қачон олиб келиб берасан?

Комик артист ҳам ҳеч иккиланмай:

— Йигирманчи майга! — деб юборибди.

Мухтор оға ҳам шартта икки мингни санаб бериб, столининг устида турган календарни варақлаб, йигирманчи май қайд этилган варақҳа: «...икки минг сўмни олиб келиб беради», деб намойишкорона ёзиб қўйибди. Бу ҳодиса март ойида рўй берибди. Ҳаш-паш дегунча май келиб қолибди. Қалибек оға Мухтор оғанинг эрталаб Муқон Тулебоев кўчасидаги сердарахт хиёбонда сайр қилишини яхши билар экан. Қизиқчи эмасми, ўйлаб-ўйлаб бир қарорга келибди: кимдандир шара-бара ортадиган бир эшак-арава олиб, унинг устини эски бешик, пачоқ пақирлар, уч-тўртта синиқ хари, чурук намат... хуллас, шарабара билан тўлдириб, Мухтор оға сайр қиладиган кўчага ҳайдабди. Узоқдан Мухтор оғанинг қорасини кўриш билан бақир-чақир қилиб кела бошлабди:

— Хих, ҳаром ўлгур! Хих, жувонмарг бўлгур! Бозорга кечикамиз, хих!

Бирдан Мухтор оғанинг кўзи унга тушиб қолибди.

— Ҳой, ҳой, Қалибек, қаёққа?

— Бозорга, — дебди жиддий Қалибек оға.

— Бозорда нима қиласан?

— Бозорда нима қилардим, — дебди артист. — Мана буларни сотаман. Ахир бугун йигирманчи май-ку. Сендан олган икки минг қарзимни беришим керак.

— Ҳўй, қўй, уят бўлади-я, кап-катта одам. Бўлди-бўлди, кечдим!

— Кечган бўлсанг, дафтарингдан ўчириб қўй!

— Ўчираман. Фақат бозорга бормасанг бас, — деб ялинибди Мухтор оға.

«ИЗДИРАСТИ»

Ғабиден оға Собит оғага телефон қилиб, овулдан отаси келганини айтиб, шу муносабат билан бир пиёла чой ичиб кетишларини илтимос қилди. Собит оға Марям янга билан бирга Ғабиден оғаникига йўл олди. Шундоққина уларнинг уйи олдига келганларида Собит оға ҳовлида бошига шляпа кийиб олган ўрис чолга кўзи тушиб: «Издирасти!» — деди-ю, ўтди-кетди.

Бир маҳал уйга кириб, мезбонлар билан сўрашгач:

— Ғабиден, бу, оқсоқол қанилар? — деди Собит оға уёқ-буёққа аланглаб.

— Ҳовлида юрибдилар, — деди Ғабиден оға. — Сира ҳам бу уйларга кўника олмаяптилар. Далага ўрганиб қолганлар-да.

Собит оға ичидан зил кетди. «Бояги «издирасти» деб салом бериб ўтганимиз дадаси экан-да Ҳа-да, Ғабиденнинг ўзи ҳам сап-сариқ-ку. Мен бўлсам, ўрис деб ўйлаб...».

Мезбонлар ошхонага иш билан чиқишганида:

— Ғалати бўлди-ку, а? — деди Собит оға Марям опага. — Секин кета қолайлик...

— Қўй, уят бўлар, — деди Марям опа уятдан қизариниб. — Оқсоқол кирганларига узр сўраб қўяқолармиз.

— Об-бо!

Собит оға ҳижолатпазликдан терлаб кетган эди.

УНАҚА БЎЛСА...

Олтмишинчи йиллари Собит оға янгамиз Марям опа билан Хитой, Ҳиндистон мамлакатлари бўйлаб сафар қилиб қайтгач, оғани уюшма раҳбарлари таклиф қилишиб, ёшларга сафар хотираларини гапириб беришини сўрашади. Собит оға бажонидил рози бўлади. Уюшма клубида ёзувчилар, шоирлар, адабиётсевар ёшлар тўпланишиб, оғани тинглар эди. Собит оға мазкур мамлакатларнинг табиати, одамлари, ҳайвонот дунёси ҳақида гапириб келиб:

— Ҳиндистонда шунақа илонлар бор экан-ки, нақ ҳар қайсиси юз, юз эллик метр келади! — деб юборади гап орасида.

Бу гапни эшитганлар — бири: «Ўҳ-ҳў!» — дейди, иккинчиси: «Ол-а!» — дейди. Шаккокроқ бир ёш ўрнидан туриб, луқма ташлайди:

— Юз эллик метр ҳам илон бўларканми, ҳеч замонда?

Шунда Собит оға жудаям ошириб юборганини пайқаб қолиб, паст тушади:

— Агар ишонмаётган бўлсанг, майли, унда битта нўлини олиб ташлай қол, болам.

УЁҚҚА ЧОПИШАДИ, БУЁҚҚА ЧОПИШАДИ

Бир гал Алматига борганимда «Қайрат» билан ўзимизнинг «Пахтакор» жамоамиз ўйнайдиган бўлиб қолди. Меҳмонхонада, бугун бир мириқиб футбол томоша қиларканманда, деб ўтирсам, тўсатдан Ғабиден оға Мустафин телефонда уйига таклиф қилиб қолса бўладими? «Об-бо...» — дедим малол келиб. Бормай десам, катта одам, гапини қайтариб бўлмайди. Борай десам, футболни кўзим қиймайди денг. Ахийри, «у кишининг уйида ҳам телевизор бордир», деб ўйлаб йўлга тушдим.

Меҳмондорчилик тугаб... дастурхонга чой келганида ўйин бошланадиган маҳал ҳам бўлиб қолди. Оғадан изн сўраб, телевизорни қўйдик. Экранда коптокнинг тасвири туширилган нишон кўриниб, футбол мусиқаси чалина бошлагандаёқ оға аста ўрнидан туриб кета бошлади.

— Ҳа, оға, томоша қилмайсизми? — дедим сал ғалати аҳволга тушиб.

— Жўқ, — деди оға жилмайиб. — Слишком однаобразна! Алай жугиреди, билай жугиреди...

Шундоққина ёнгинамда оғанинг Қайрат деган ўғли ўтирган эди. Агар у: «Қўяверинг, Носир оға, отам футболни тушунмайди. Ўзимиз томоша қиламиз», демаганида, билмадим, телевизорни ўчириб футбол томошасидан мосуво бўлармидим?!

ОЛАТОВ

Алматининг шундоққина тепасида, оқсоч Олатов бағрида гўзал бир маскан бор. Бу «Олатов» санаторийси. Санаторий шундай бир хушманзара жойга қурилган-ки, унинг соф ҳавосидан бир бор нафас олиб, гулзорларида бир айланган киши ҳар қандай дарддан фориғ бўлиб кетади.

Санаторийнинг бош врачи — Абай деган хушрўй, хушмуомала йигит, муовини эса — Жамбул деган ажойиб ёш йигит Санаторий жуда гавжум: биров келади, биров кетади. Келиб дам оламан деганлар сонмингта! Аммо, ҳамишагидай йўлланма топилавермайди. Айниқса, ёз ойларида!

Шундай йўлланма танқис пайтларида санаторийга шоир Сирбой оға Мавленов дам олгани келиб қолибди. Қараса, жой йўқмиш! Бунинг устига оғамиз тушмагурнинг йўлланмаси ҳам йўқ эмиш. Абай билан Жамбул хижолат бўлиб, аҳволни ётиғи билан тушунтира бошлаган экан, оғамизнинг чапақай жаҳли чиқиб кетиб, ҳазил аралаш ўшқирибди:

— Сенлар нима деяпсанлар, ўзларингдан ўзларинг! Нима, бир Абай билан бир Жамбулнинг ўртасига битта Сирбой сиғмайдими!

Ҳалигилар нима дейишларини билмай қолишибди. Абай ҳам шоир, Жамбул ҳам шоир, Сирбой ҳам шоир. Топиб айтилган шоирона гапга нима ҳам дердилар? Бош врачнинг муовини ўзининг хонасини оғамизга вақтинча, жой бўшагунча бўшатиб беришга мажбур бўлибди.

ДУРАНГ

Қозоқларда ғалати бир одат бор: ҳурмат қилган кишиларини агар унинг исми Муҳаммад бўлса «Маке», Тошмат бўлса «Таке» деб чақиришаверади. Бир куни Махаш Бекбергенов деган қозоқ домла каминани эркалатгиси келдими ё ҳурмат қилибми: «Ҳа, Насеке!» — деб мурожаат қилиб қолса бўладими? Бошқа қозоқ биродарларимиз чақиришади-ю, бироқ улар «Насеке» деб эмас «Наке» деб чақиришади. Бу домласи тушмагурнинг чақириғи тагида «нас» деган бир сўз бор эди-ки, бу сўз қозоқчада ҳам, ўзбекчада ҳам хунук эшитилади. Мен мана шу хунук маъносидан қочиб: «Насекега бало борми, домла, Наке дейверсангиз-чи», деган эдим, у киши:

— Энди... Насеке-ғўй... — деб бояги фикрида туриб олди.

— Унақа бўлса, — дедим сал оғринган бўлиб. — Мен ҳам сизни бошқача чақирганим бўлсин.

— Нима деб? Мени ҳамма «Маха» деб чақиради. Отим Махаш.

— Тўғри, отингиз Махаш, — дедим мен тилимнинг учига келиб турган гапдан кулиб юборай деб. — Масалан дейлик, сиз кетяпсиз. Шунда мен сизни орқангиздан нима деб чақиришим керак? Ҳўв, «Махов!» деб чақираман-да, а?

Домланинг қулоғига «махов» сўзи «нас» сўзига қараганда бир неча баравар расвороқ эшитилиб кетди шекилли, шошиб-пишиб бояги гапини қайтариб олди:

— Ай, бул жаман сўз экан. Қўй, қурисин, сен де айтпа, мен де айтпайин. Нишия — дуранг!

КЎЗ КЎРИБ, ҚУЛОҚ ЭШИТМАГАН ҲОДИСА!

АВВАЛГИ ҲАЁТИНГИЗДА КИМ БЎЛГАНСИЗ?

Олти яшар Саша Федоренко соғлом бола. Уни қўрқоқ деб ҳам бўлмайди: сарой томидан сакраши, тик тоғдан чанада учиб тушиши мумкин. Футбол жон-дили. Лекин — хонада ёлғиз қолишни хоҳламайди. Ҳатто ойиси лоақал ярим соатга магазинга чиқиб келгунича ҳам сабр қила олмайди. Тенгдошлари каби гугурт ўйнашга ҳам унчалик хуши йўқ. Чунки, болакайнинг айтишича, у бир марта куйиб бўлган. Ҳовлида ўйнаб юрган болалар уйни ёқиб юборишган. Бу пайтда ота-онаси ишда бўлишган, бувисини қутқариб олишган, Саша эса қўрққанидан шкафнинг ичига беркиниб олган ва оқибатда ёниб кетган.

Врачларнинг тасдиқлашича, Сашанинг аввал яшагани унга ҳозирги ҳаётида анча кўмак бераётир. У ўқишни, санашни, масала ечишни жуда тез ўзлаштириб олган. Унда сўз тополмай эсанкираб қолиш ҳоллари деярли йўқ. Балки, болакай ичдан тўқиётгандир? Новосибирлик мутахассислар буни инкор этишмоқда.

Гўдаклигиданоқ, тили чиқар-чиқмас Саша ҳайвонлар билан ўйнашни одат қилиб олди. Бу ҳанузгача унинг учун севимли эрмак. Ҳайвонларга ҳар доим тақлид қилади. Баъзи ҳайвонларни, масалан, эчки, қуён, от, сигир, чўчқа, олмахон, тулкини ҳали ҳеч қачон кўрмаган. Қишлоқ ҳақида мутлақо тасаввурга эга эмас. Эр-хотин Федоренколар шаҳарлик. Қишлоқда умуман қариндошлари йўқ. Саша уч яшарлигида ота-онаси билан нотаниш ўрмонда бўлганда, унинг сувда худди балиқдай сузиши, ўрмонни ипидан-игнасигача билиши ота-онасини лол қолдирган эди.

Кейинроқ ўғил ўз онаси Натальяни бегона ҳисоблаб, «онаси тамоман бошқа аёл»лигини айтди. Боланинг иситмаси кўтарилиб ётганда айтган гапларини алаҳсирашга йўйишганди. Иссиғи тушгандан кейин ҳам у ўз сўзида туриб олди.

Халқ табобати профессори, маълумоти бўйича педиатр бўлган, парапсихология билан шуғулланувчи Михаил Перепилициннинг айтишича, Сашанинг феномони (ғайри табиий ҳолати)ни тушунарсиз нарса, деб бўлмайди. Инсон миясининг икки ярим шарлари мантиқий ва ҳиссий бўлади. Ёши катта одамларда ҳиссий яримшарлар кўпинча ухлоқ бўлиб, мантиқийси ишлайди. Ёш болаларда эса бунинг тескариси. Шу сабабли кўп болалар аввалги ҳаётларида ким бўлганликларини эслай оладилар. «Эхо планети» журнали ҳинд болакайи Титу бирон сабабсиз ўзини Суреш Варма, Аградаги магазин соҳиби эканлиги ва Ума деган хотини, икки қизи борлигини айтганини ёзганди. Қўрқиб кетган ота-она дарров Аграга бориб, ростдан ҳам Варма деган савдогар бўлгани ва у бошидан ўқ еб ҳалок бўлганини аниқладилар. Қизиғи шуки, савдогарнинг ўқ теккан жойида Титуда ҳам туғма катта доғ бор экан. Титу бева аёлни кўриш билан унинг савдогарнинг хотини эканини билди, қизларини ўз исмлари билан чақириб, йиғилган «томошаталаб»ларни ҳайрон қолдирди.

...Туйқус испанча гапиришга ўтиб олган, она тили — инглиз тилини тушунмай ота-онаси, опаси, акаларини танимай қолган ўн ёшли инглиз қизи бир нимадан чўчиётган қиёфага кириб қолди. Табиблар текшириб, боланинг мутлақо соғлом эканлигини айтишди. Таржимон қиз билан суҳбатлашиб ҳайратдан ранги оқариб кетди. Унинг айтишича, қизча бундан илгари Испаниянинг Толедо шаҳрида истиқомат қилган экан. Қўшниси ҳасад туфайли уни пичоқлаган эмиш...

Қизалоқ нотаниш Толедодаги уйини, қотиллик содир бўлган кўча номини яхши «эслади». Полиция фактларни солиштириб кўрди— айнан шундай экан! Шу кўчадаги уйда яшовчи 22 яшарли ғоят гўзал қизнинг мурдасини бир куни кечаси кўчадан топишади. Тартиб посбонлари қариб қолган қўшнисини ҳибсга олганларида у анча йил аввал қилган даҳшатли қотиллигини бўйнига олди.

Саша Федоренко ишонади: аввалги ҳаётида ҳам уни Саша деб аташган. Бу гапни мутахассислар боланинг тўқимаётганини, балки «эслагани»нинг далили деб ҳисоблайдилар.

Реинкарнация (танасуҳ) ҳодисаси — фан учун номаълум бўлиб қолмоқда. Нима у —руҳнинг кўчишими? Ген хотирасими? Аждодлар нидосими? Ёки Вернадский ноосфера деб атаган сирли қатламдан баъзи болаларнинг қандайдир тарзда қабул қилиб олган маълумотларимикан?

Бугунги кунда ўтмиш, ҳозир ва келажак ўртасида алоқа борлиги аниқ. Маълумотлар алмашинадиган қувур — вақт каби бир нарса. Вақт доимо биридан иккинчисига ўтиб турувчи — борлиқнинг уч шаклини — ўтмиш, ҳозир ва келажакни жамлай олади. Биз уни орқага қайтмас, фақат бир томонга— ўтмишдан келажак сари ҳаракат қилади деб кўникамиз. Эйнштейн эса вақт иккала томонга ҳам баробар ҳаракат қила олади, деган хулосага келган экан. Балки шундайдир?

«Неделя» ҳафталигидан Маъмуржон УМАР АЛИ таржимаси

Газетанинг навбатдаги сони 28 октябрда чиқади.

ИМКОНИЯТЛАРИМИЗ ЧЕГАРАСИ БОРМИ?

Бизни ёшлигимиздан «Қанча ҳаракат қилмагин бўйингдан баландга сакрай олмайсан!» деган ақида билан тарбиялаб келишган. «Биз ҳам бўйимиздан баландга сакраганимиз йўқ, ҳатто бунинг учун ҳаракат ҳам қилмадик, — деб ёзади «Труд» газетаси редакциясига Владивосток шаҳрилик Николай Столяров. — Лекин яқинда ҳаётимда кўз кўриб қулоқ эшитмаган воқеа бўлиб ўтди. Бу воқеа ов пайтида юз берди. Сой қирғоғи бўйлаб кетаётгандим, бирдан каттакон ёввойи қобон ташланиб қолди. Довдираб қолдим, гавдам ўзим билмаган ҳолда беихтиёр ҳаракатга келди — бир сакрашда яқиндаги дарахтга чиқиб кетибман... Кейин уни ўлчаб кўрдим, дарахтнинг мен осиллиб чиққан шохи ердан уч метр йигирма икки сантиметр баландликда экан. Бунинг устига оёғимда ботқоқда кийиладиган этик, елкамда катта ов қопчиқ, милтиқ, белимда эса ўқлар билан тўла ўқдон бор эди. Ўзимнинг ана шу юклар билан қандай қилиб ўша дарахт шохига чиқиб қолганимга ҳайронман. Бу қандай куч бўлди? Ахир мен ёш йигит эмасман, 55 ёшда бўлсам...»

Овчининг бу саволи ғоят жиддий мавзудан баҳс очади, деб ҳисоблайди «Феномен» комиссиясининг тадқиқотчилари. Ҳақиқатан шундай, гап шундаки, бугунги кунда илмий тараққиёт ва техника инқилоби туфайли инсонлар гўё ўзларига табиат томонидан ато қилинган қудрат ҳамда бардошнинг сўнгги босқичида яшамоқдалар, деган фикрни уқтирувчилар кўплаб пайдо бўлмоқдалар. Афсуски, «Феномен» хазинасида тўпланган кўплаб ҳужжатлар бутунлай бошқа нарсалар ҳақида маълумотлар беради.

Бир пайтлари Парижда «ўтда ёнмас» деб лақаб олган Мари Сонэ исмли қиз яшаган. У дўстлари ва танишлари ҳузурида ғаройиб томоша кўрсатишни хуш кўрган. Яъни, у оёқларини лангиллаб ёниб турган кўмир олов устига қўйган. Этик ҳамда пайпоқлари ёниб битгач оёқларини оловдан олган. Шу аҳволда ҳам унинг баданининг бирор жойи куйгани кузатилмаган.

Сиз эҳтимол буни сеҳр, жоду деб айтарсиз? У ҳолда Британия музейининг эътиборли ходими доктор у Бригмэннинг бошидан кечирган бир воқеани нима деб аташ мумкин? У кахунас қабиласига қарашли учта ҳинду билан Коне вулқони тизмаларини кўздан кечирарди. Кутилмаганда вулқон отилиб, йўлни олов оқими тўсиб қўяди. Шунда ҳиндулардан бири бораётган йўлидан тўхтамасдан оловга айланган тошларни шошилмасдан бир-бир босиб ўтиб хавфсиз жойга чиқиб олади. Қолган икки ҳинду эса Бригмэнга ўша сафдоши ўтган йўлдан юришни таклиф қилишади. Лекин улар Бригмэнга оёқ кийимини ечиб олишни, чунки «Кахунэ худосининг ҳимояси» оёқ кийимга кор қилмаслигини айтишади. Инглиз даҳшатдан қотиб қолади, шунда кутилмаганда кахунас уни олов оқимга томон итариб юборади. Доктор худди шамолдек тез ҳаракат қилиб олов устидан ўтади ва хавфсиз жойга чиқиб олгандан кейингина ўзига келади. У оёғига қараб ҳайратга тушади, ботинкаси бутунлай ёниб битган бўлса-да баданининг бирон нуқтаси ҳам жароҳат олмаган, ҳеч нима бўлмаган эди.

Онгимиз ва баданимиз бизга яна қандай ҳайратомуз совғалар тайёрлаётган экан? Айтишларича, музлаган сувда бир неча дақиқа туришнинг ўзи музлаб ўлиш учун кифоя қиларкан. Ҳаёт эса баъзан бунинг аксини ҳам кўрсатади. 1991 йилда бир гуруҳ спортчилар Беринг бўғозини сузиб ўтдилар. Оралиқдаги масофа 41 километр бўлиб, унга 14 соату 37 дақиқа вақт сарфлаганлар. Ўша пайтда сувнинг иссиқлиги бор-йўғи 4–8 градус оралиғида бўлган, холос. Сузиш жараёнида ҳеч қандай нотабиий ҳодиса рўй бермаган.

1992 йилнинг февралида эса «Энг узоқ масофага қишда сузиш» халқаро уюшмаси Иссиққўлда ғаройиб мусобақа ўтказади. Ўттиз уч сузувчи 68 соат 20 дақиқада 168 километрлик масофани босиб ўтадилар. Аммо ўша пайтда кўлнинг суви музлаган бўлиб, сузиш учун муз синдириб йўл очилади. Мусобақа якунлангач, сузувчилардан бирининг иссиқлик даражаси ўлчаб кўрилади, унинг иссиқлик даражаси 32 градусни кўрсатади. Тиббиёт ходимларининг тилида бу ҳаёт билан видолашув демакдир. Бироқ ўша спортчи сувдан чиққанида гўё ҳеч нарса бўлмагандек атрофдагилар билан ҳазиллашар, куларди, кўп ўтмай унинг иссиқлик даражаси табиий ҳолатига эришади...

Инсонни ўлимга маҳкум қилувчи яна қандай ҳоллар мавжуд? Юракка ўқ тегиши билан инсон ҳаёти маҳв бўладими? Келинг, унда айрим ҳужжатлар асосида маълумотларга назар ташлайлик: фашизмга қарши урушда Григорий Ольховскийнинг юрагини ўқ тешиб ўтади, лекин у яшаб қолади. Оддий солдат Василий Брюханов 50 йил давомида юрагига қадалиб қолган ўқ билан яшайди...

Хўш, у ҳолда инсон организмининг имконият чегаралари борми? «Ҳа, бор!» —деб жавоб беришади бизга. Лекин яқиндан назар ташласангиз, бу чегаралар худди саҳродаги сароб каби омонат кўринади. Мана, ўзингиз бир хулоса чиқариб кўринг.

...1991 йилнинг декабрида Серпуховада 20 ёшлик Светлана Гаврилина баҳс боғлаб 40 тонналик ТУ—134 самолётини ўрнидан жилдирди. Бунинг учун у ипни самолётнинг олдинги ғилдирагига боғлаб тортди. Светлананинг ўша пайтдаги оғирлиги 56 килограммга, бўйи 164 сантиметрга тенг бўлган.

...Тоғ чўққиларини забт этувчи Чокки Залиханов Элбурс чўққисига 200 дан ошиқ марта кўтарилган. У бу чўққига охирги марта чиққанида 108 ёшда эди.

...Липецклик слесарь А. Некрасов эса хаёлида бир неча юзлаб рақамлардан иборат бўлган сонлардан иккидан мингача бўлган илдиз остидаги сонларни ҳеч янглишмасдан чиқара олади.

Хўш, у ҳолда нега бундай «мўъжизалар»ни ҳамма яратишга қодир эмас? Ана шундай савол билан биз Тиббиёт амалиёти билан шуғулланувчи давлат илмий-тадқиқот марказининг гипнология бўлимига мурожаат қилдик. Бўлим раҳбари профессор В. Райков кўп йиллардан бери инсон имкониятларини тадқиқ этиш билан шуғулланади. Шуни айтиш керакки, газетамизда бу бўлимнинг тажрибахонаси тўғрисида аввал ҳам, айтайлик, ташқи таъсир орқали умрида қўлига мўйқалам тутмаган одамнинг Рембрандт каби расм чиза бошлагани ёки ҳаётида нотани билмаган инсоннинг Моцарт каби куй яратгани хусусида маълумот берилган эди.

— Инсон организми имкониятлари ниҳоятда чексиз, — дейди Владимир Николаевич Райков. — Бу соҳада қанча кўпроқ ишлаганим сайин унга ишончим янада ошиб бормоқда. Аслида у биз ўйлагандан ҳам кўра чексизроқ бўлса ажабмас. Шунга кўра, агар мен, умуман, инсон учун имконият даражасининг, чегарасининг ўзи йўқ десам буни хаёлпарастлик оқибати, деб ўйламанг.

У ҳолда сиз, «Биз баъзан ўз кучимиз ва имконият даражамизни англаб етамиз-ку, айрим пайтларда бирор ишни қилишга имкониятимиз ҳам етмай қолади-ку!» дейишингиз мумкин. Бу чекланганлик, назаримда, сунъий равишда яратилган. У бизнинг онгимизга болаликдан — тарбия, таълим, атрофимизни ўраб турган ижтимоий муҳит билан сингдирилган.

Нима дердик, профессор Райковнинг сўзларида ҳам ўзига хос ҳақиқат мавжуд. Ишонмасангиз, мана, яна бир фактга эътибор беринг. Яқинда киевлик Ира Иванченко ўқишда космик тезликни намоён қилди. У минутига 163333 сўзни ўқий олди. Евгения Алексеенко эса бу кўрсаткични яна икки бараварга оширди. Унинг «Новое время» журналини бошдан оёқ ўқиб чиқиши учун атиги 40 секунд вақт кифоя қилди, холос. Кейин эса ўқиганларини батафсил ҳикоя қилиб бериши учун Женяга бир неча соатлар сарф бўлди...

Бундай ғаройиб мўъжиза яратишга ҳар бир одамнинг онги қодир. Бунинг учун ҳар бир одам Ира ва Женя каби тез ўқитишни ўргатадиган мутабнинг сабоғидан баҳраманд бўлмоғи керак. Лекин бизни бундай ўқишга ўргатишмаган, шу сабабли қизларнинг ўқиш тезлиги ҳайратомуз туюлади. Лекин бу дегани бизнинг имкониятларимиз чекланганини чўрсатмайди. Фақат бундай чекланганликни ёшлигимиздан бизнинг онгимизга сингдиришган.

Фақат бу жабҳадагина эмас, бошқа соҳаларда ҳам айнан ана шундай ҳолат мавжуд. Исонинг касал одамга қўлини текизиши билан соғайтириб юборганини эсланг. Маълум бўлишича, бизнинг ҳар биримиз ана шундай хусусиятга эга эканмиз. «Алоқа» терапия»си услубини ишлаб чиққан профессор Райков ўзининг видеотасмага ёзилган сеансларини бизга кўрсатди. Унда профессорнинг «қўли тегиши билан» юрак уриши маромига тушган, тиззаларидаги оғриқлари йўқолган, умуртқа поғонаси оғриғи пасайган, қон босими тушган касалларни кўрдик... Бундан шундай хулоса чиқариш мумкинки, касал агар бундай даволаш методи асосларини билса, ўзидаги кўп дардлардан осон фориғ бўлиши қийин эмас.

— Табиийки, — дейди профессор Райков, — ушбу методни ҳамма касаллардан фориғ бўлишнинг ягона йўли деб қарамаслик керак. Лекин ундан фойдаланиш келгусида тиббиётнинг жуда кўплаб амалий имкониятларини юзага чиқариши аниқ. Бу эса ўз-ўзидан инсон имкониятларини ҳам кенгайтиради.

Нима ҳам дердик. Эҳтимол, ҳақиқатан ҳам бизнинг ҳар биримизда илоҳиёт учқунлари мавжуддир. Аммо, асосий гап, уни ҳар биримиз ўзимизда намоён қилишимиздадир.

Игорь ЦАРЕВ,
(«Труд» газетасининг шу йил 20 сентябр сонидан олинди).

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ

НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ (ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI) 1994

Манзилгоҳимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси 32.
Телефонлар: қабулхона — 33-52-91, хатлар ва оммавий ишлар бўлими — 32-54-56.
Навбатчи муҳаррир — К. МАТЕҚУБОВ
Босмахонага топшириш вақти — 21.00. Топширилди — 20.30.

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Бош муҳаррир: Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ
Таҳрир ҳайъати: Мурод АБДУЛЛАЕВ (ижтимоий ҳаёт бўлими мудири), Одил ЁҚУБОВ, Ашурали ЖЎРАЕВ (санъат бўлими мудири), Насиба ИБРОҲИМОВА, Камол МАТЕҚУБОВ (наср ва назм бўлими мудири), Маҳмуд САЪДИЙ (адабиётшунослик ва танқид бўлими мудири), Озод ШАРАФИДДИНОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Беккул ЭГАМҚУЛОВ (масъул котиб)

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ:
Рустам АБДУЛЛАЕВ, Аҳмадали АСҚАРОВ, Тошпўлат АҲМЕДОВ, Эркин ВОҲИДОВ, Дадахон ЁҚУБОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Хайрулла ЖЎРАЕВ, Пўлат ЗОҲИДОВ, Баҳодир ЙЎЛДОШЕВ, Жамол КАМОЛ, Мирзо КЕНЖАБЕК, Абдулла ОРИПОВ, Ҳабиб САЪДУЛЛА, Йўлдош СУЛАЙМОН, Тошпўлат ТУРСУНОВ, Иброҳим ЮСУПОВ

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

Рўйхатдан ўтиш тартиб № 000215. Буюртма Г-1140 Т. 46920 нусхада босилди, ҳажми — 4 босма табоқ. Офсет усулида босилган, қоғоз бичими А—2. Индекс 64593.

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй.   1 2 3 4 5 6